

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

YENİ TÜRK DEVLETİ VE ULUSLARARASI HUKUK
(1920 – 1938)

Yüksek Lisans Tezi

Türker BENDER

Ankara, 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

YENİ TÜRK DEVLETİ VE ULUSLARARASI HUKUK
(1920 – 1938)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Türker BENDER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Ankara, 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

YENİ TÜRK DEVLETİ VE ULUSLARARASI HUKUK
(1920 – 1938)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan

İmza

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

İmza

Yrd. Doç. Dr. Ozan Ergül

İmza

Tez Sınavı Tarihi .....

İmza

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yeni devlet, yalnız iç hukukta değil, uluslararası hukukta da insan haklarına gösterdiği saygı ve uluslararası yükümlülükleri yerine getirmekle meşruluğunu kazanır. Yeni doğan bir devletin münasebetleri, yani uluslararası camia ile ilişkileri de hukuki bakımdan önem taşır. Siyasi bakımdan teşkilatlanmış, mevcut herhangi bir diğer devletten bağımsız ve devletler hukuku yükümlülüklerini yerine getirmeye muktedir bir insan topluluğunun varlığının bir veya birçok devlet tarafından kabul edilmesi, bu devletlerin yeni devleti uluslararası camianın bir üyesi olarak sayma niyetlerini açıklamasıyla mümkün olur. Bu çalışma ile Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında yeni Türk Devleti ile müzakere yoluna giden devletlerin uluslararası hukukun değişmeyen tabii hukuk kurallarına ve teamül olmuş normlara uygun yaklaşımı ortaya konulmuş, yeni Türk Devleti'nin uluslararası kamu hukuku kuralları içinde kendini dünyaya kabul ettirmek için sergilediği hukuksal yaklaşım vurgulanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde uluslararası hukukun temel nitelikleri incelenmiş; Yeni Türk Devleti'nin kurulması, tanınması ve ardıllık meselesi Lozan Antlaşması hükümleri çerçevesinde uluslararası hukuka uygun olarak ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, Lozan Antlaşması ile başlayarak 1938 yılına kadar uzanan dönemde yeni Türk Devleti'nin karşılaştığı uluslararası meseleler ile Milletler Cemiyeti'ne katılımı ve imzaladığı antlaşmaların gerektirdiği hukuki sorumluluklar araştırma konusu yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Uluslararası Hukuk, Meşruluk, Tanıma, Ardıllık, Lozan Antlaşması, Milletler Cemiyeti

ABSTRACT

A new state is legitimized with its respect to human rights not only in national but also in international law and by meeting its international obligations. The relations of a new born state in international community are also important jurally. Recognition of a state which is politically organized, sovereign and capable to meet obligations of international law is possible by a declaration of other states telling that they recognized a new born state as a part of the international community. In this thesis, legal approach of states which negotiated with the new Turkish State during and after the Turkish War of Independence is set forth and Turkish State's approach to procure acceptance itself to the world in public international law is emphasized.

In the first part of the study examined the basic characteristics of international law; foundation and recognition of New Turkish State and also the case of subrogation is discussed under the terms of Treaty of Lausanne in accordance with the international law.

In the second part, beginning with the Treaty of Lausanne until 1938 in the new Turkish state extending from joining the League of Nations and has signed agreements with international issues facing the legal responsibilities of the subject of research was required.

KEY WORDS

International Law, Legitimacy, Recognition, Subrogation, The Treaty of Lausanne, The League of Nations

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKUN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE TÜRK HUKUK SİSTEMİNE ETKİSİ

1. ULUSLARARASI HUKUKUN TANIMI	11
2. ULUSLARARASI HUKUKUN KAYNAKLARI.....	13
2.1. Antlaşmalar.....	13
2.1.1. Antlaşmaların Yapılışı, Hüküm Doğurması ve Sona Ermesi.....	14
2.1.2. 1921 ve 1924 Anayasalarında Antlaşmaların Yapılış Usulü	15
2.1.3. Antlaşmaların Hüküm Doğurma ve Sona Erme Şeklinin Lozan ve Montrö Antlaşmaları Açısından Uygulanması.....	16
2.2. Yapılageliş Kuralları (Teamül, Örf ve Adet)	19
2.2.1. Bozkurt-Lotus Davası'nın Uluslararası Hukukta Yapılageliş Kuralları Açısından Önemi	19
2.3. Hukukun Genel İlkeleri.....	20

3. ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	21
3.1. Uluslararası Hukuk Anlayışının Ortaya Çıkışı.....	21
3.2. Türk Devletleri'nde Uluslararası Hukuk Uygulamaları.....	25
4. ULUSLARARASI HUKUKUN KİŞİLERİ	31
4.1. Devletler ve Uluslararası Örgütler	31
4.2. Uluslararası Hukukun Bir Sujesi Olarak “Yeni Türk Devleti”	34
4.2.1. Yeni Türk Devleti'nin Tanınması.....	35
4.2.2. Yeni Türk Devleti'nin Ardıllığı.....	36
4.2.2.1. Yeni Türk Devleti'nin Antlaşmalar Bakımından Ardıl Olması.....	37
4.2.2.2. Yeni Türk Devleti'nin Haklar Bakımından Ardıl Olması	38
4.2.2.3. Yeni Türk Devleti'nin Yükümlülükler Bakımından Ardıl Olması.....	39
4.2.2.4. Yeni Türk Devleti'nin Özel Hukuk Kişilerinin Uyraklığı Bakımından Ardıl Olması	40
4.2.2.5. Yeni Türk Devleti'nin Özel Hukuk Kişilerinin Hakları Bakımından Ardıl Olması	40
5. ULUSLARARASI UYUŞMAZLIKLARIN YARGISAL ÇÖZÜM YOLLARI.....	41
5.1. Uluslararası Uyuşmazlıkların Hakem (Tahkim) Yoluyla Çözümü.....	42
5.2. Uluslararası Uyuşmazlıkların Uluslararası Mahkemeler Yoluyla Çözümü ve Uluslararası Daimi Adalet Divanı	45

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN TARAF OLDUĞU ULUSLARARASI SORUNLAR (1920- 1938)

1. LOZAN ANTLAŞMASI İLE ULUSLARARASI UYUŞMAZLIKLARIN HUKUKİ YOLLARDAN ÇÖZÜMÜ	51
---	-----------

1.1. Azınlıklar Sorunu.....	52
1.2. Kapitülasyonların Kaldırılması.....	56
1.3. Boğazlar Rejiminin Yeniden Düzenlenmesi	58
2. LOZAN ANTLAŞMASI İLE HALLEDİLEMİYEN ULUSLARARASI SORUNLAR	62
2.1. Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi	64
2.2. Türkiye ile Yunanistan Arasında İstanbul Ortodoks Kilisesi Patriği Sorunu	68
2.3. İngiltere ile Musul Sorunu	70
2.3.1. Lozan Konferansı’nda Musul Sorunu.....	71
2.3.2. Milletler Cemiyeti ve Musul’un Elden Çıkışı	74
2.4. Osmanlı Borçları Sorunu	76
2.5. Fransa ile Hatay Sorunu.....	77
3. LOZAN ANTLAŞMASI’NDAN SONRA ORTAYA ÇIKAN ULUSLARARASI SORUNLAR	84
3.1. Fransa ile Bozkurt-Lotus Davası.....	84
3.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	86
3.3. Yabancı Okullar Sorunu	90
4. TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN MİLLETLER CEMİYETİ’NE KATILIŞI.....	91
5. TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN ULUSLARARASI SÜREKLİ ADALET DİVANI’NA KATILIŞI.....	95
6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN UYUŞMAZLIKLARIN BARIŞÇI YOLDAN ÇÖZÜMÜNE İLİŞKİN GENEL BAĞIT’A KATILIŞI	99
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	104
EKLER.....	108
EK-1: Milletler Cemiyeti Misakı (25 Ocak 1919)	108
EK-2: Suriye ve Lübnan Manda Yasası (24 Temmuz 1922)	115

EK-3, Türk Ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol.....	119
EK-4: Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Antlaşması (5 Haziran 1926)	123
EK-5: Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)	126
ÖZGEÇMİŞ.....	132

ÖNSÖZ

20. yüzyılın başından bu yana uluslararası hukuk, mevzuat olarak sürekli büyüyerek uluslararası eylem ve işlemlerin çok geniş alanlarını kapsar hale gelmiştir. Ardıllık meselesi, devlet sorumluluğu, mütareke dönemi barış ve güvenlik ile savaş hukuku, Ege’de uluslararası sular rejimi ve ülkenin dış siyasetinde diplomatik ilişkiler hukuku gibi uluslararası hukukun klasik konuları yanında, Milletler Cemiyeti ve 1922 yılında Milletler Cemiyeti’nden ayrı olarak kurulan Milletlerarası Daimi Adalet Divanı gibi uluslararası kuruluşlar, Yeni Türk Devleti’nin kuruluş ve tanınma sürecinde uluslararası hukukun ilgi ve düzenleme alanına girmiştir.

Her devlet uluslararası hukuk ve anlaşmalardan bazı yararlar sağlar. Hukuk, uluslararası toplumu işletir, düzen ve istikrara katkı yapar, ortak işletme ve karşılıklı ilişkilerin temelini oluşturarak çerçevesini çizer. Uluslararası hukuk diğer devletlerin yetkisini kısıtladığı için, devletlerin bağımsızlık ve güvenliğini sağlamlaştırır. Bir devlet, genel hukuk kurallarına dayanarak veya özel bir antlaşma ile diğer bir devleti arzu ettiği şekilde davranmaya yönlendirebilir. Bir devlet, kendi bağımsızlık, güvenlik ve ülke bütünlüğünü sağlamak için, diğer devletlerin davranışlarını kontrol etmek amacıyla, kendi davranışlarında bazı kısıtlamalara razı olur, hukukun yarattığı güven uğruna, özgürlüğün kısıtlanmasına katlanır.

Egemen devletlerin heterojen yapıları ve hayati çıkarlarını ilgilendiren konuları uluslararası hukuk düzenine tabi kılmakta isteksiz davranmaları yüzünden, uluslararası hukuk normlarının evrensel düzeyde geçerliliği sağlanamamıştır. Buna rağmen Avrupalı birçok devlet, Kurtuluş Savaşı Dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında, karşılıklı veya çok taraflı sözleşmeler yaparak bütün bu alanlarda sürekli ilişkilerini düzenlemiş, Milletler Cemiyeti, Sadabat Paktı, Balkan Antantı, Akdeniz İttifakı gibi uluslararası örgüt ve antlaşmalar ile işbirliğini geliştirmiştir.

Bu çalışmada, yeni Türk Devleti’nin muhatap olduğu uluslararası sorunlar, bağımsızlık, uluslararası sorumluluk, diplomatik barış ve istikrar gibi konularda yapılan uluslararası antlaşmalar ışığında incelenmiştir. İnceleme alanı 1920–1938 yılları arası ile sınırlı tutulan bu çalışmada, taraf devletlerin bu uyuşmazlıklara yaklaşımı, hukuki, siyasi ve askeri tavırları Uluslararası Kamu Hukuku kuralları çerçevesinde analiz edilmiştir. “Yeni Türk Devleti ve Uluslararası Hukuk” konulu bu inceleme, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Bu incelemenin amacı; milletimizin ortak yaşam alanı olan Anadolu Toprakları'nda, tarih boyunca politik, askeri ve ekonomik mücadele zemini olmuş ve gelecekte de olacağı değerlendirilen jeostratejik değere sahip Türkiye Cumhuriyeti coğrafyasının uluslararası platformdaki önemini vurgulamak, Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzde de halen devam etmekte olan sorunlarından ve mücadele alanlarından bazılarını ortaya koymak ve bu konuya dikkat çekmektir.

Bu çalışmanın hazırlanabilmesi için, uluslararası hukuk kitaplarından, 1920–1938 dönemi ile ilgili yazılan makale, kitap ve süreli yayın ile yayımlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinden faydalanılmıştır.

Tüm bu çalışmalar esnasında, sabırla sürekli olumlu teşvik ve moral veren, desteklerini hiç bir zaman esirgemeyen Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Temuçin Faik **ERTAN**'a göstermiş olduğu yardımları ve örnek eğitimci kişiliğinden dolayı teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Gerek ders sürecinde gerekse tez aşamasında kıymetli zamanlarını ayırarak beni yönlendiren, tez danışmanlığımı üstlenen, yüksek lisans eğitimim boyunca teşvik, destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Oğuz **AYTEPE**'ye teşekkür ve saygılarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca Bu çerçevede olumsuzlukların üstesinden gelmemde etkili olan Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yönetimine, Fatma **MESCİ** ve Hakkı **İNAL**'a, kapılarını her araladığımda samimiyetle yanımda olduklarını gördüğüm, çalışmam boyunca ilgilerini esirgemeyen değerli meslektaşlarım Çağla Derya **TAĞMAT** ve Çiğdem **KILIÇOĞLU**'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin bu konuda araştırma yapacak herkese faydalı olmasını diliyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.H.F.D.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Y.	: Anayasa
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ç.T.T.A.D.	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.Ü.	: Hacettepe Üniversitesi
M.C.	: Milletler Cemiyeti
md.	: Madde
R.G.	: Resmi Gazete
Sa.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UDAD	: Uluslararası Daimi Adalet Divanı
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayın

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısında, gitgide artan uluslararası ilişkiler ile etki alanı, araçları ve sonuçları çok genişlemekte olan savaş, uluslararası hukuku biçimlendiren iki etkindir. Bu dönemdeki büyük teknolojik gelişme, ulaşım ve haberleşme alanındaki yeni bulgular ve uygulamalar, demiryolu, buharlı gemiler, telgraf, telefon, gazeteciliğin gelişmesi dünya uluslarını birbirine o zamana kadar görülmemiş ölçüde yakınlaştırmıştır. Ticaretteki gelişmeler de göz önüne alınırsa bu geniş ve karmaşık ilişkileri düzenleyecek, anlaşmazlıkları çözecek hukuk kurallarının kabul edilmesi zorunlu olmuştur.

Uluslararası hukuk kuralları egemen eşitliğe sahip devletler ya da Milletler Cemiyeti gibi uluslarüstü yapıda örgütlerin ilişkilerini düzenler. Bir devletin hukuksal olarak egemenliği aynı zamanda devletlerin uluslararası alanda eşitliğine işaret etmektedir. Devletlerin diğer devletler karşısında kendi ülkesini temsil etme yetkisine sahip olabilmesi için egemen olması gerekir. Ancak egemen olarak kabul edilme diğer devletler tarafından diplomatik olarak tanınmayla mümkün olmaktadır¹. Uluslararası alanda muhatap alınma için gerekli olan tanınma, devlet vasfına muktedir bir uluslararası öznenin diplomatik ilişkileriyle mümkün olur.

19. yüzyılın ortasından itibaren, hükümetler veya çeşitli guruplar arasında artarak devam eden haberleşme, ticaret, tarım, maliye, sağlık, spor, bilim, felsefe, eğitim, silahsızlanma ve barış gibi konularda söz konusu olan ilişkiler, uluslararası kavramının anlamını genişletmiştir. Çünkü uluslararası toplumun her kesimi bu sürece katılmakta ve bundan faydalanmaktadır². Ticaret antlaşmaları, konsolosluk ve uluslararası ulaşım ile ilgili antlaşmalar gelişmiştir. Yine bu dönemde, Amerika uluslararası topluma girmiş, o zamana kadar sadece “kapitülasyonlar sistemi” içinde ilişki kurulan Osmanlı İmparatorluğu 30 Mart 1856 Paris Antlaşması’yla “Avrupa

---

¹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yay., İstanbul 2001, s.19.

² a.g.e., s.20.

Kamu Hukuku" içine alınmıştır. Ayrıca egemenliklerini kazanan birçok devlet de uluslararası topluma katılmıştır.

Uluslararası toplumda bu kokl değişiklikler, uluslararası toplantılarda siyasi konularla birlikte teknik konuların da gündeme gelmesine yol açmış, çok taraflı antlaşmalar da yapılmaya başlanmıştır. 1856 Paris Antlaşması'yla köleliğin yasaklanması, 1888 İstanbul Sözleşmesi'yle Süveyş Kanalı'nın statüsünün tespiti, 1901, 1903 Panama Kanalı Sözleşmeleri ile birlikte 1856'da Tuna Komisyonu, 1874–1887 Dünya Postalar Birliği, 1903 Uluslararası Sağlık Sözleşmesi gibi örgütlenmeler ve Savaşta Hasta ve Yaralıların Durumu ile ilgili ilk Cenevre Konferansı (1864) da bu dönemin önemli uluslararası hukuk gelişmeleridir.

Uluslararası hukukta ağdaş dönem Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu ile başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası toplum; bir yandan yeni devletlerin ortaya çıkışı, öte yandan uluslararası örgütlenme ile yenilik göstermektedir.

İki savaş arası dönem, Avrupa'nın ve sonra dünyanın bir dünya savaşından başka bir dünya savaşına girişini hazırlayan dönemdir.³ Milletler Cemiyeti, savaş sonrası mevcut durumu koruma ve sürdürme ile görevlendirilmiş, ancak güçlü devletlerin çıkarlarına dokunan anlaşmazlıklarda (rneğin; Japonya'nın Çin'e, İtalya'nın Habeşistan'a, Sovyetler'in Finlandiya'ya saldırışlarına) varlık gösterememiştir. Uluslararası bir yargı organı olarak, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı kurulmuş, 1929 Cenevre Sözleşmeleri ile de savaş tutsaklarının durumu düzenlenmiştir.

Dünyada uluslararası hukuk bu şekilde gelişirken yeni Türk Devleti de imzaladığı uluslararası sözleşmeler ve uyuşmazlıklarının barışçı yollarla zm ile uluslararası camiada varlığını kanıtlamaya çalışmaktadır. 18. yüzyılda Fransız devrimi ile başlayan modern ulusçuluk hareketleri, çok uluslu Osmanlı Devleti'ni de etkilemekte gecikmedi. nce Balkanlar'da bulunan azınlık unsurlarda görülen ulusçuluk hareketi, daha sonra Türkler dışındaki Müslüman gruplar arasında da yayılmaya başladı. Gayrimüslim unsurların bağımsızlıklarına kavuşarak birer birer ana yurttan kopmaları ve ardından Balkan Savaşı'nın yaşanması "Osmanlılık"

³ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918–1990)*, İmge Kitapevi, Ankara, 1993, s.19.

fikirlerinin dayandığı temelleri yıkmış, onun yerine Türk ulusçuluğu hızla yükselmiştir⁴. Kaybedilen Birinci Dünya Savaşı sonrası sömürgeci devletlerin ülkeyi işgali karşısında Kurtuluş Savaşı, yalnızca Türkiye'nin kurtuluşuna yönelik bir mücadele değil, aynı zamanda merkezinde Misakı Millî sınırları içindeki Türkiye'nin bulunduğu Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlar başta olmak üzere, Fas'tan Mısır'a, İran'dan Java'ya kadar bağımsızlık ateşiyle tutuşmuş pek çok sömürge (kolonyal) ülkeye ve millete emsal olmuştur. Fakat bu savaş, yalnız işgalci güçlere karşı koymak ve onları ülkeden çıkarmak amacına matuf değildir. Aynı zamanda, ülkenin işgaline neden olan koşulları bertaraf etmek, devletin ve milletin modern dünyada şahsiyetli bir şekilde varolmasını ve varlığını devam ettirmesini sağlamaya yöneliktir. İşte Türk Kurtuluş Savaşı, Atatürk'ün önderlik ettiği silâhlı mücadelenin pekiştirilmesini sağlayacak devrimleri de kapsayan ve de güncelliğini korumaya devam eden müstesna bir tarihsel dönemdir⁵. Kuvay-i Milliye hareketini Kurtuluş Savaşı ile başarıya taşıyan ve bu başarıyı da Lozan Antlaşması ile taçlandıran yeni Türk Devleti, yaptığı müzakerelerde uyuşmazlıkların barışçı bir politikayla çözümü yoluna gitmiştir.

19 Mayıs 1919 ile 24 Temmuz 1923 tarihleri arasındaki dönemde; uluslararası hukuk bakımından en önemli sorun Türk ulusunun temsili sorunudur. Üzerinde anlaşılamayan hususların bulunması nedeniyle resmi bir antlaşmaya hemen çevrilemeyen, Sovyetler ile T.B.M.M. arasında 24 Ağustos 1920'de parafe edilen belge, T.B.M.M. Hükümeti'nin fiilen tanındığını kanıtlayan ilk uluslararası işlemidir.

T.B.M.M. Hükümeti'nin resmen imzaladığı ilk antlaşma; 3 Aralık 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti ile imza edilen Gümrü Antlaşması'dır. Gümrü Antlaşması yeni Türkiye'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin) bir yabancı devlet ile yaptığı ilk uluslararası bağıttır. Gerçi bu Antlaşma, Kafkasya'da ortaya çıkan gelişmeler sonucu, onaylanamadığı için yürürlüğe girmeyecek ve yerini, Gürcistan

---

⁴ Yusuf Sannay, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara Siyasal Kitap Evi, 1999, s.368-369.

⁵ Mustafa Oral, "*Atatürk'ün Açıklamaları Çerçevesinde Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Yorumu*" **Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları**, Sa.29, Ankara, 2002, s.270.

ve Azerbaycan ile ilgili konularla birlikte, 16 Mart 1921 günü Moskova'da imzalanan antlaşmaya bırakacaktır. Ama onun tarihsel değeri gene de ortadadır.⁶

T.B.M.M. Hükümeti 1921 ve 1922 yıllarında, Afganistan, Sovyetler Birliği, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti ile imzaladığı antlaşmalarla, Asya devletleri ile ilişkilerinde uluslararası hukuk bakımından varlığını kanıtlamıştır.

1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türkiye - Afganistan (dayanışma) antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma, Afganistan'ın İngiltere egemenliğinden 1919 yılında kurtulup Türkiye gibi Sovyet Rusya'dan destek ve yardım sağlamak üzere, Moskova'ya gönderdiği bir Delegasyon ile Türk - Sovyet Antlaşması'nı görüşmekte olan Türk Delegasyonu arasında imzalanmıştır⁷.

İki ülke arasında bir dostluk ve işbirliğinin ötesinde, uzaklık ve zorluklar nedeniyle, kuramsal da kalsa, "Emperyalist Devletlere karşı" bir ittifak bağı (md. 4 ve 5) yarattığı için bir Dayanışma Antlaşması deyebileceğimiz bu bağtın çeşitli özellikleri vardır: Bir kez Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını açıkça, Afganistan da, Türk Devleti'nin temsilcisi olarak, Ankara Hükümeti'ni dolayısıyla tanımaktadır (Giriş ve md. 1). Öte yandan, esasen onaylanmamış olan 1920 Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa, T.B.M.M. Hükümeti'nin hukuksal açıdan geçerli ilk uluslararası siyasal bağıtı bu Antlaşmadır. Bir başka özelliği ise, tarihte ilk kez bir Antlaşma ile Doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden söz edilmektedir (Giriş ve md. 2). Bu, Mustafa Kemal'in uluslararası alanda açtığı çığırın ilk somut sonuçlarından. Antlaşmanın son bir özelliği de, Yeni Türkiye'nin ilk kez bir Doğu ülkesine eğitim alanında yardım yapmasını öngörmesidir ki (md. 8), Afganistan'a bu yardım uzun yıllar sürecektir⁸.

Yeni Türkiye'nin Komünist Devrimini gerçekleştiren Sovyet Rusya (Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti) ile 16 Mart 1921'de imzaladığı Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın diplomatik tarihimizde özel ve önemli bir yeri vardır. Çünkü her iki Devletin, nedenleri ve amaçları değişik de olsa, Batı Devletleri

---

⁶ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. C.** (1920–1945), TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.17.

⁷ **a.g.e.**, s.24.

⁸ Aynı yer.

ile anlaşmazlık ve savaşım içinde bulunduğu bir sırada yapılan Antlaşma, Türkiye'nin bugünkü doğu sınırını çizdiği gibi, onun Sovyet Rusya ile dayanışmasının ve uzun süre dostluk ve işbirliğinin temelini oluşturmuştur. Gerçi Sovyet Rusya Osmanlı Devleti ile 5 Aralık 1917'de Erzincan'da bir Silâh Bırakışması Sözleşmesi ve 3 Mart 1918'de Brest - Litovsk'ta bir Barış Antlaşması yapmıştır. Ancak, Sovyetler'in onu bir yana bırakıp yeni Türkiye ile ortak sınır konusunu ve öteki sorunları yeniden ve kesinlikle çözümlenmek üzere imzaladığı Moskova Antlaşması'nı, tarihsel açıdan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki ülke arasında yapılan gerçek Barış Antlaşması saymak yerinde olur. İki Devletin resmî ve diplomatik ilişkilere daha önce, 1920 yılında girişmesi de Antlaşmanın bu niteliğini değiştirmez⁹.

13 Ekim 1921 tarihinde Kars'ta imzalanan Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması, Rusya komünist devrimi üzerine, 1918 yılında Menşeviklerin yönetiminde bağımsızlıklarını açıklayan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın 1920 yılında Bolşeviklerin eline geçip Sovyetler Birliği içinde yer almalarından sonra yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin o zamanki bünyesi ve yönetim biçimine göre, bu "Federe" Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri'nin, 16 Mart 1921 Türk - Sovyet Antlaşması'na tümü ile uygun olsa da ve altında ayrıca Sovyet Rusya yetkili Temsilcisinin imzası bulunsa da, böyle bir uluslararası bağıtı imzalayabilmeleri doğal görülmüştür. Gerçekten, Kars Antlaşması gerek Türkiye'nin sınırları, gerekse koyduğu ilkeler bakımından, yedi ay önce Moskova'da imzalanan Türk - Sovyet Antlaşması'nın bir benzeridir. Böyle de olsa, Kars Antlaşması'nın Türkiye açısından bir önemi şudur ki, Türk sınırı ve ilkeler Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ulusları adına da kabul edilip yükümlenilmiştir. Bu, hukuksal bakımdan yeni bir güvence ortaya koymayabilir; ancak tarihsel bir gerçeği simgelemektedir¹⁰.

Batı'da ise, T.B.M.M. Hükümeti ilk kez, 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında, müttefiklerce yapılan Londra Toplantısı'na İstanbul Hükümeti temsilcileriyle birlikte katılmıştır. Bu konferans sırasında T.B.M.M. Hükümeti temsilcisi Bekir Sami Bey, 11 Mart 1921'de Fransa, 12 Mart 1921'de de İtalyanlarla

---

⁹ a.g.e., s.27.

¹⁰ a.g.e., s.39.

ve yine bu tarihlerde tutsakların bırakılması konusunda İngilizler ile birer antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmalarla adı geçen devletlerin T.B.M.M. Hükümeti'ni sınırlı konularda da olsa, muhatap olarak tanıdıkları anlaşılmaktadır.

T.B.M.M. Hükümeti'nin varlığının resmen tanınması ise 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Daha sonraki barış önermelerinden Mudanya Mütarekesi, T.B.M.M. Hükümeti'nin hükümet niteliğinde geçek bir otorite oluşturduğunun Avrupalılarca tanındığını göstermesine karşın böyle bir hükümetin temsil ettiği devletin Avrupalı devletlerce tanınması henüz gerçekleşmemiştir.

T.B.M.M. Hükümeti'nin varlığının resmen tanındığı 20 Ekim 1921 tarihli Türk – Fransız Antlaşması'nı, 1923 Lozan'dan önce, Türkiye ve Fransa bakımından bir ön Barış Antlaşması saymak yerinde olur. Çünkü Ankara Antlaşması ile savaşa son verilmiş, Fransa'nın işgalinde olan -ki bu arada Fransız Mandası kurulmuştur- Suriye ile Türkiye arasında sınır belirlenmiş ve daha sonraki ilişkiler için kimi ilkeler konulmuş, ancak müttefiklerle bir arada çözümlenmesi gereken sorunlar ister istemez sonraya (Lozan Antlaşması'na) kalmıştır. Bu bağta Antlaşma (Traite) değil de, "Antlaşma" (Accord) denilmesi, onun bu "ön" niteliğini yansıtmaktadır¹¹. 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da yapılan Askersel Sözleşme (Convention Militaire) ise, 15 Mayıs 1919 günü Yunan Ordusunun İzmir'e çıkışı ile başlayan Türk-Yunan Savaşı'na son verdiği gibi, Türkiye'nin Trakya sınırının Ankara Hükümeti'nin istediği biçimde çizilmesi gereğini de Müttefiklere kabul ettirmekle, Lozan Barış görüşmelerinde toprak sorununun çözümlenmesini kolaylaştırmıştır¹².

Bu yoldaki ikinci aşamanın başlangıcı, 27 Ekim 1922 günü T.B.M.M. Hükümeti'nin müttefiklerce Lozan'da toplanacak bir barış konferansına resmen davet edilmesidir. Ancak, müttefiklerin Osmanlı Devleti temsilcisi sıfatıyla İstanbul Hükümeti'ni de bu konferansa davet etmeleri üzerine, T.B.M.M.'nin 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırarak Türk ulusunun tek temsilcisi olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

---

¹¹ a.g.e., s.48.

¹² a.g.e., s.69.

Lozan Antlaşması Türk tarihinde özel bir yeri olan çok yönlü bir bağittir. Bu Antlaşma, bir yandan Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarak 30 Ekim 1918'de Mondros Silâh Bırakışımı Sözleşmesi'ni ve 10 Ağustos 1918'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasal mirasını artırırken, öte yandan yeni Türkiye'nin Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde, dünyada yer almasını sağlamıştır. Başka deyişle, Lozan Antlaşması yenen-yenilen devletler arasındaki ilişkileri değil, 1914–1918 Savaşını kazanan Müttefikler ile 1919–1922 Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türkiye arasındaki ilişkileri eşit koşullar içinde düzenlemiştir. Bu bakımdan, Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi yenilen devletlere, görüşme bile yapılmadan, zorla kabul ettirilmiş Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly, Sevres Barış Antlaşmaları'ndan çok değişiktir. Böyle olduğu içindir ki, İnönü'nün sonradan yazdığı gibi, "Birinci Cihan Savaşı'ndan kalan Antlaşmaların hiç biri yaşamaz; yalnız Lozan Antlaşması ayakta kalmıştır."¹³

Müttefikler, Milletler Cemiyeti Yasası'nı, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılan Barış Antlaşmaları'na koydurdukları halde, Türkiye'yi Lozan'da buna zorlayamamışlardır. (Yalnız, Lozan Antlaşması'nın belirli Maddeleri kimi konularda, bu Cemiyetin Konseyini yetkili kılmıştır). Türkiye, İngiltere'nin geniş ölçüde etkisinde olduğu için kuşkulandığı bu kuruluşa, uzun süre bekledikten sonra, 1932'de katılacaktır. Öte yandan Antlaşma, Türk-Yunan ilişkilerinde, Yunanlıların Megalo İdea savlarına da son verip iki Devlet arasında -tüm sorunları çözümleyememiş olsa da- bir siyasal denge kurmuş, dostluk ve işbirliği için bir temel hazırlanmıştır. Başka bir açıdan bakıldığında, Lozan Antlaşması, ölü doğan Sevr Antlaşması'nın yerine geçmiştir. Atatürk'ün 1927'de Büyük Nutuk'ta dediği gibi, Lozan Antlaşması, "Türk Ulusu aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile bütünlendiği sanılmış, büyük bir yığınmanın (suikast) çöküşünü gösteren bir belgedir"¹⁴. Mudanya'da, mevcudiyetini savunmasını bilmiş olan bir milletin haklarını tanıyarak müttefikler "hak yoluna" girmişlerdir¹⁵.

---

¹³ a.g.e., s.75.

¹⁴ Aynı yer.

¹⁵ Reşat Sagay, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-110, İstanbul, 1972, s.222.

Cumhuriyetin ilanından 1938'e kadar olan dönemde, Türkiye'nin uluslararası yaklaşımının, "egemen eşitlik", "antlaşmalara saygı", "uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü" gibi ana ilkeler üzerine oturduğu görülmektedir.

Türkiye 1923 yılında yeni bir devlet (Cumhuriyet) olarak ortaya çıkınca uluslararası alanda ilişkilerini yeniden kurmak, bu ilişkileri -kapitülasyonlardan yeni kurtulmuş olduğundan- Devletler Hukuku'na, özellikle eşitlik ve karşılıklı olma ilkelerine uygun biçimde düzenlemek ve benimsediği barışçı politikasını güçlendirmek amacıyla, ilk 15 yıl içinde bir dizi Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Bu Antlaşmaları onun daha önce yaptığı Barış ve Dayanışma Antlaşmaları tamamlamıştır. Böylece, Türkiye o sırada dünyadaki bağımsız ülkelerin büyük çoğunluğunu ve -Amerika Birleşik Devletleri dışında- en önemlilerini oluşturan 40 dolayındaki devlet ile resmi ilişkiler kurmuş oluyordu. 1923 yılından sonra imzalanan 26 Dostluk Antlaşması'nın, yalnız bir kaçının Başlangıç kesiminde ya da maddelerinde biçimsel nitelikte kimi değişiklikler vardır. Bir kaçında da, ileride Oturma ve Ticaret Sözleşmeleri yapılması konusundaki 3. madde -o sırada böyle bir gereksinim görülmediği ya da o gün bunlar da imzalandığı için- yer almamıştır. Söz konusu Antlaşmaların 1. maddesinde, ilgili iki devlet ve ulus arasında barış ve dostluğun egemen olacağı, 2. maddesinde iki tarafın da Devletler Hukuku kurallarına uygun biçimde diplomatik ilişkiler -ki bu konsolosluk ilişkilerini de kapsamaktadır- kurulacağı, 3. maddesinde ise ayrıca Oturma ve Ticaret Sözleşmeleri yapılacağı yazılıdır. Günümüzde, böyle bir amaç için bir Antlaşma yapılmamakta, ilgili hükümetler bir ortak bildiri yayımlamakla yetinmektedir. Böylelikle, bir yasa çıkarılıp antlaşmanın onaylanması ve onay belgelerinin verişimi gibi formalitelere de gereksinim kalmamaktadır¹⁶.

Türkiye, söz konusu antlaşmalardan sonra, ilgili devletlerden birçoğu ile yeni yeni işbirliği Antlaşmaları imzalamıştır. Eski antlaşmaların çoğu, taraflarca son verilmediği için, bugün de yürürlüktedir. Ancak aradan çok zaman geçtiğinden edimsel değerlerini az çok yitirmişlerdir¹⁷. Türkiye'nin uyuşmazlıkların çözümü konusunda barışçı yaklaşımı birçok olayda kanıtlanmaktadır. Bu çerçevede 1928

---

¹⁶ Soysal, **a.g.e.**, s.253.

¹⁷ Aynı yer.

yılında Cenevre’de yapılan ilk silahsızlanma konferansına çağrılan Türkiye’nin Lozan’dan sonra ilk kez bir uluslararası konferansa katıldığı izlenmektedir.

1928–1933 yılları arası dönem Türkiye Cumhuriyeti tarihinde uluslararası uyuşmazlıkların uzlaştırma, hakemlik ve yargı yolu antlaşmaları ile çözümü açısından zengin ve önemli bir dönemdir. Devletler arasında çıkacak uyuşmazlıklar diplomasi yolundan çözülemeyince, bunları uluslararası Uzlaştırma Komisyonlarına götürmek; bu Komisyonların önerileri de Taraflarca benimsenmezse, yargısal çözüm yolu olan La Haye Adalet Divanı’na ya da bir Hakem Mahkemesi’ne başvurmak gibi bir yöntem Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bir çok antlaşmalara konu olmuş, ya da Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmaları’nın içinde yer almıştı. Türkiye böyle bir yöntemi ilk kez Lozan Antlaşması ile (özellikle Azınlıkların Korunması alanında La Haye Adalet Divanı’nın yetkisinin tanınması, Ekonomik Hükümler Bölümü’nde Karma Hakem Mahkemesi’nin öngörülmesi gibi) kabul etmişti. 1926 Türk - İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması’nın 8. maddesi’nde ve 1926 Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi’nin 14. maddesi ile İmza Protokolü’nde de bu konuda kimi yükümler öngörülmüştü. Ayrıntılı hükümler ise ancak burada söz konusu Uzlaştırma, Yargı yolu ve Hakem Antlaşmaları ile ortaya konulmuştur.¹⁸ Bu dönemde 17 devlet ile yapılan uzlaştırma, yargı yolu ve hakemlik antlaşması Türkiye’nin barışçı dış politikasının bir göstergesidir. Ancak, büyük devletlerden İngiltere ile böyle bir Antlaşma yapılmamış, hatta 1926 Musul Antlaşması’na bile -Fransa ile 1926 sözleşmesindekine benzer- bu konuda özel hükümler konulmamıştır. İki Dünya Savaşı arasında uluslararası politikada pasif kalmış olan Amerika Birleşik Devletleri ile de böyle bir Antlaşma imzalanması söz konusu olmamıştır. Sovyetler Birliği ile ise, 1925 Saldırmazlık Antlaşması’na ekli 3 sayılı Protokol’de böyle bir Antlaşma öngörülmüş, ancak bu gerçekleşmemiştir.¹⁹

Bu dönem Türk dış politikası, Yunanistan ile Lozan Antlaşması uyarınca ahali mübadelesi, İngiltere ile Musul sorunu, Fransa ile Hatay sorunu, Osmanlı borçları sorunu, Fransa ile Bozkurt-Lotus davası gibi uluslararası hukuku ilgilendiren birçok mesele ile alakadar olmuştur.

---

¹⁸ a.g.e., s.352.

¹⁹ Aynı yer.

Türkiye, siyasal ilişkilerinde, 9 Şubat 1934'de Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile imzalanan Balkan Antantı ile 8 Temmuz 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile imzalanan Sadabat Paktı dışında ittifaklardan uzak bir yaklaşım içindedir. Uluslararası hukuk anlayışı da, buna paralel olarak, kuralları ve yükümlülükleri en dar yorumlayan ve egemenlik haklarını en az sınırlayacak bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Başlarda uluslararası örgütlere üyelik bakımından da çekimser davranıldığı ve Avrupalı devletlerin ısrarlarına karşın Milletler Cemiyeti'ne bile ancak 19 Temmuz 1932'de girdiği görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKUN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE TÜRK HUKUK SİSTEMİNE ETKİSİ

Devletler, uluslararası ilişkilerin yeni gelişmeye başladığı dönemlerde, yalnızca kendi ülkelerinin sınırları içerisinde egemenlik iddiasından sıyrılmışlar, hemen hepsini ilgilendiren konuları düzenleyecek kurallar koyma yoluna gitmişlerdir. Devlet ülkesinin egemenlik sınırları dışında cereyan eden, ancak dünya barışını tehdit eden suçların uluslararası alanda düzenlenmesi ve cezalandırılması bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.

Ayrıca, kimi durumlarda insanın salt insan olması nedeniyle bir değer olduğunun anlaşılmasını takip eden yıllarda, önce birey gruplarının himayesi bakımından azınlıklar, sığınmacılar, uyruksuzlarla ilgili düzenlemeler yapılmış, daha sonra da birey olarak insanın hak ve özgürlükleri mücadelesi hız kazanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti'nin bu konudaki çaba ve düzenlemeleri, arkasından bölgesel düzeydeki düzenlemeleri getirmiştir. Uluslararası ortam, yüzyılları bulan gelişmelere ve değişime paralel olarak kendi hukukunu ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde, uluslararası hukukun tanımı, kaynakları ve tarihsel gelişimi ile yeni Türk Devleti'nin kuruluşna etkisi de dikkate alınarak, bu hukuka kaynaklık eden antlaşmalar, hukukun genel ilkeleri ve teamüller üzerinde durulacak, uluslararası uyuşmazlıkların çözüm yollarından bahsedilecektir.

1. ULUSLARARASI HUKUKUN TANIMI

Geleneksel tanımına göre uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerin özel sujestleri olan devletlerin karşılıklı davranışlarını düzenleyen normların oluşturduğu bir hukuk dalıdır. Vatandaşlarının ülke sınırları içinde bir düzen ve huzur içinde

yaşamaları gibi, devletlerin de uluslararası alanda barış ve güvenlik içinde yaşamaları, aralarındaki ilişkilerin bağlayıcı şekilde düzenlenmesini zorunlu kılar²⁰. Bu çerçevede uluslararası hukuk, devletlere, uluslararası örgütlere, devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklara ve uluslararası toplumun bütününün genel çıkarlarını ya da paylaştığı değerleri ilgilendiren bireylere ilişkin durumlarda doğrudan bireylere yönelik kuralları kapsamaktadır²¹.

1920’li yıllarda uluslararası hukuk klasik anlamda, esas olarak sadece devletlerin barış ve savaşta sahip oldukları hak ve yükümlülükleri belirlemiştir. Ancak bu hukuk dalı çağımızda uluslararası ilişkilerin bütün alanlarını düzenlediği gibi, devletlerarası ilişkilerin ötesinde, birer hukuk sujesi olarak hak ve yükümlülükleri sahip olan diğer uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki ilişkileri de düzenlemektedir²².

Bu açıklamalar üzerine, uluslararası hukuku, “devletler, uluslararası kuruluşlar ve uluslararası alanda hukuk sujesi olarak tanınan diğer birimler ve bireylerin oluşturduğu uluslar topluluğunun üyeleri arasındaki ilişkileri hukuken bağlayıcı şekilde düzenleyen kuralların tümü” olarak tanımlamak mümkündür²³.

Uluslararası hukuk, uluslararası kamu hukuku ve uluslararası özel hukuk olmak üzere iki ayrı disiplin olarak dikkatimizi çeker. Uluslararası özel hukuk, farklı devletlerin kanunları arasındaki çatışmaları, vatandaşlık ve uyrukluk konularını ve bir ülkede yaşayan yabancıların sahip buldukları hakları ve yükümlülükleri inceleme konusu yapar. Uluslararası kamu hukuku ise devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarını inceleyen bir hukuk disiplinidir²⁴. Bu çalışmada esas olarak inceleme alanımız 1920–1938 yılları arasındaki dönemde, uluslararası kamu hukuku kurallarının yeni Türk Devleti’ne etkisi olacaktır.

---

²⁰ Şeref Ünal, **Uluslararası Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s.25.

²¹ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2003, s.5.

²² Ünal, **a.g.e.**, s.26.

²³ **a.g.e.**, s.27.

²⁴ Adnan Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2001, s.56.

2. ULUSLARARASI HUKUKUN KAYNAKLARI

Bir hukuk düzeninde hukuk kurallarını oluşturan ve geliştiren ögelere hukukun kaynakları denilmektedir²⁵. Hukuk kurallarının oluşması işlevini yerine getiren hukuk kaynakları, maddi ve biçimsel olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. Bu çerçevede uluslararası hukuk kurallarının maddi kaynakları; tarihsel, toplumsal, ahlaki, dini, ideolojik, ekonomik, kültürel ve teknik her türlü kökenden oluşabilmektedir. Biçimsel kaynakları ise, uluslararası hukuka bir biçim veren ve yaptırma bağlayan yöntemleri belirtmektedir. Bu bölümde uluslararası hukukun kaynakları, doktrinsel olarak antlaşmalar, yapılageliş (teamül) ve hukukun genel ilkeleri olarak üç başlık altında incelenecektir.

2.1. Antlaşmalar

Uluslararası toplumda, bu toplum adına yasalar koyacak ortak bir yasama organı olmayışı nedeniyle, devletler bu boşluğu antlaşmalar yaparak doldurmaya çalışmaktadır. Uluslararası ortamda senet, sözleşme, anlaşma, protokol, nota gibi ifadelerle de adlandırılan bu irade, bir uluslararası işlem olarak, uluslararası hukukun bu alanda kendilerine yetki tanıdığı kişiler arasında, uluslararası hukuka uygun biçimde, hak ve yükümlülükler doğuran bir ilişki kuran, mevcut ilişkiyi değiştiren veya sona erdiren yazılı irade uyuşmasıdır. Antlaşma, uluslararası hukuk kişileri arasında, uluslararası hukuka tâbi hukukî sonuçlar doğurmak üzere meydana gelen irade uyuşması olarak da tanımlanabilir. Bu tanım, antlaşmalar için üç temel unsurun bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunlar, uluslararası hukuk kişileri arasında yapılması, taraflar arasında uluslararası hukuka tâbi hukukî sonuçlar doğurması ve tarafların irade uyuşmasının bulunmasıdır²⁶.

---

²⁵ Pazarıcı, a.g.e., s.54.

²⁶ Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Yayınları, İzmir, 2000, s. 15.

Uluslararası hukukun antlaşma yapma yetkisi tanıdığı hukuk kişileri, egemen devletler, genel bir biçimde uluslararası örgütler ve sürekli tarafsız devlet vb. kimi yetkileri sınırlı uluslararası hukuk kişileridir²⁷.

İç hukuktan farklı olarak uluslararası hukukta antlaşmaların hukuk kaynağı olmalarını sağlayan şey, uluslararası yaşamın gerekleridir. İç hukukta herkesi bağlayan soyut ve objektif kurallar koyan bir yasama organının karşılığı uluslararası toplumda yoktur. Devletler kendi kurallarını koyarlar. Bunu yapma aracı olarak da antlaşmaları seçerler. Bu bakımdan bir antlaşma hem bir yükümlülük kaynağı (iç hukuktaki sözleşmeler gibi) hem de ileriye dönük davranış kuralları kaynağı olabilir²⁸.

Uluslararası bir antlaşmanın, tarafların birbirlerine karşı sözlü olarak kabul ettikleri yükümlülüklerini saptayan resmi tutanak ve benzeri belgelerle oluşturulması kabul edilmektedir. Bu tutanakların “toplantı tutanağı” ya da “antlaşma muhtırası” gibi değişik adlar ve biçimler almasının hiçbir önemi yoktur. Esas olan hukuksal bağlayıcılığı olan irade uyuşmasının kesin biçimde saptanmasıdır. Aksi durumda da bu tür belgelerin hukuksal bağlayıcılığı olmayan üstlenmeler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir²⁹.

2.1.1. Antlaşmaların Yapılışı, Hüküm Doğurması ve Sona Ermesi

Antlaşmaların yapılması ile anlatılmak istenen, tutanak altına alınan yazılı ve hukuki sonuç doğurmaya muktedir bir bağıtın ilgili tarafların gerekli iç hukuk düzenlemelerine de uygun olarak onaylanması ve bağlayıcı şekilde yürürlük kazanmasıdır.

Bir antlaşma metninin oluşturulması ve kabul edilmesi konusunda ilk belirlenmesi gereken şey, bu işlemleri yapmaya yetkili kişilerin saptanması olmaktadır. Belirlenen bu yetkililer bir antlaşma metnini saptamak amacıyla

---

²⁷ Pazarcı, **a.g.e.**, s.43.

²⁸ Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar**, Beta Yayınları, İstanbul 2003, s.19.

²⁹ **a.g.e.**, s.46.

görüşmeler yapmakta ve sonunda bu metni kabul ederek içeriğini kesinleştirmektedir³⁰.

Bir antlaşmanın hüküm doğurabilmesi, taraf devletlerin, kendi iç hukuklarında ve uluslararası hukukta gerekli düzenlemeleri yapmalarına bağlıdır. 1924 Anayasası'na göre, bir antlaşmanın yürürlüğe girmesi, öncelikle Büyük Millet Meclisi tarafından bir onama yasası ile kesinleşme şartına bağlanmıştır. Benzer şekilde bu antlaşmanın uluslararası hukukta hüküm doğurabilmesi için Milletler Cemiyeti'ne antlaşmanın tescili zorunluluğu bulunmaktadır.

Antlaşmaların sona ermeleri genellikle; tarafların ortak istekleriyle, antlaşmanın hükümlerinin yerine getirilmesiyle, sürenin tamamlanmasıyla, tek yanlı bozma ya da antlaşmadan çekilmekle, koşulların değişmesiyle ve bazı durumlarda savaşla olmaktadır.

Taraflar, bir antlaşmayı sona erdirmekle yetinebilecekleri gibi, Sevr Antlaşması'na ikame olarak Lozan Barış Antlaşması'nın yapılması gibi aynı konuda yeni bir antlaşma yaparak da eski antlaşmayı sona erdirebilirler. Kimi zaman da, koşulların değişmiş olduğunu ileri sürerek, artık antlaşma ile bağlı kalmamak için, antlaşmanın sona ermiş sayılmasını isteyebilirler. 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi yerine 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yapılması ve Montreux Sözleşmesi'nde açıkça, 1923 tarihli Lozan Boğazlar sözleşmesi'nin yerine geçeceğinin belirtilmesi bu duruma örnek verilebilir.

2.1.2. 1921 ve 1924 Anayasalarında Antlaşmaların Yapılış Usulü

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Birinci Meşrutiyet'e kadar antlaşma yapma yetkisi padişaha tanınmıştı. 1876 Anayasası'nda 1909 yılında yapılan değişiklikle, "...alelumum muahedat akdi, hukuk-u mukaddese-i padişahidendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve teba-i osmaniye'nin hukuk-u asliye ve ihsasına taalluk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde meclis-i umuminin

---

³⁰ a.g.e., s.49.

tasdiki şarttır.³¹” hükmü getirilerek, yetki yine padişahla birlikte, barış, ticaret, toprak bırakımı konularıyla, vatandaşların kişisel haklarına ilişkin, devlete gider açacak antlaşmaların yapılmasında parlamento onayı zorunlu kılınmıştır.

1921 Anayasası'nın 7.maddesi “Ahkâmı şeriyenin tenfizi, umum kavaninin vâzı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizam tanziminde muamelâtı nâsa erfak ve ihtiyacı zamana evfak ahkâmı Fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir.³²” diyerek antlaşma yapılmasında yetkiyi Büyük Millet Meclisi'ne tanımıştı.

1924 Anayasası'nın 26.maddesi ise, 10 Nisan 1928 yılında yapılan değişiklikle “Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerde sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harb ilân etmek, ... gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.³³” hükmü ile antlaşmaların, hükümet tarafından görüşüleceği, imzalanacağı, sonra da Büyük Millet Meclisi tarafından bir onama yasası çıkartılarak kesinleşeceğini hükme bağlamıştır.

2.1.3. Antlaşmaların Hüküm Doğurma ve Sona Erme Şeklinin Lozan ve Montrö Antlaşmaları Açısından Uygulanması

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi uluslararası hukukta bir antlaşmanın hüküm doğurması öncelikle onaylanma, yani iç hukuk mevzuatına uygunluk; sonrasında ise gerekli uluslararası şekil şartlarının yerine getirilmesine bağlıdır. Milletler Cemiyeti döneminde bu yükümlülük antlaşmanın bu uluslararası yapıya teşkil zorunluluğudur. Örneğin 1936 yılında imza altına alınan Möntroux Boğazlar Sözleşmesi, 26.maddesi ile “...Onay belgeleri, Paris'te Fransız Cumhuriyeti Hükümeti Arşiv Dairesine konulacaktır. Japon Hükümeti, onayın yapılmış olduğunu

³¹ İrfan Bingöl, *Ülkemizde Anayasa Hareketleri*, Atak Ofset, Ankara,1993, s.74.

³² Bingöl, *a.g.e.*, s.85.

³³ *a.g.e.*, s.113.

Paris'teki Diplomatik Temsilcisi aracılığı ile Fransız Cumhuriyeti Hükümeti'ne bildirmekle yetinebilecek ve bu durumda, onay belgesini en kısa zamanda gönderecektir. Türkiye'ninki ile birlikte, 6 onay belgesi sunulur sunulmaz, bir sunma tutanağı düzenlenecektir. Bu bakımdan, yukarıdaki Fıkra da öngörülen bildiri, onay belgesi sunulması anlama gelecektir. İşbu Sözleşme bu tutanağın yapıldığı gün yürürlüğe girecektir. Fransız Hükümeti bundan önceki Fıkra da öngörülen tutanak ile daha sonra sunulacak onay belgelerinin sunma tutanaklarının aslına uygun birer örneğini Bağıtly Yüksek Tarafların tümüne verecektir.³⁴” hükmünü düzenleyerek yürürlüğe girme açısından bazı ek sorumluluklar getirmiştir.

Bir antlaşma ilke olarak yalnızca tarafları için hüküm doğurmaktadır. Ancak, birçok nedene bağlı olarak, antlaşmaların üçüncü kişiler bakımından etki doğurması durumuyla da karşılaşılmaktadır³⁵. Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilgili düzenleme yapılmakla beraber 1947 Paris Sözleşmesi ile sahip değiştiren 12 Ada meselesi bu duruma örnek verilebilir.

24 Temmuz 1924 tarihli Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin yürürlüğe girmesi şöyle olmuştur:

Antlaşmanın 143. maddesi, onay işlemlerinin en kısa bir süre içinde yapılması gereğini ortaya koymuşsa da, bu gerçekleşmemiş, işler uzamıştır. Türkiye'de, Antlaşma ve Ekleri Fransızcadan Türkçeye çevrildikten sonra, bunlar Büyük Millet Meclisi'ne 21 Ağustos 1339 (1923) günü sunulmuş, 22-23 Ağustosta bu konuda Meclis'te yapılan görüşmeler üzerine, 23 Ağustos günü 341, 342, 343 ve 344 sayılı dört ayrı Yasa ile onaylanmıştır. 341 sayılı Yasa Barış Antlaşması metni ile Eklerinin çoğunluğunu, öteki üç yasa ise, geçici nitelikleri nedeniyle, İkamet ve Yargı Yetkisine ilişkin Sözleşme, Ticaret Sözleşmesi ve kimi Ayrıcalıklar konusundaki Protokol'ü onaylamıştır. Çeşitli konulara ilişkin Mektuplar ise bağlı buldukları Bağıtlarla birlikte onaylanmış olmaktadır. Türkiye onay belgelerini Paris'te Fransız Hükümetine (Dışişlerine) 31 Mart 1924 günü vermiştir.³⁶

---

³⁴ Soysal, **a.g.e.**, s.518.

³⁵ Pazarcı, **a.g.e.**, s.83.

³⁶ Soysal, **a.g.e.**, s.87.

Antlaşma ve -bir kaçı dışında- Eklerinin yürürlüğe girmeğe başlamasına ilişkin genel kural 143. maddede şöyle düzenlenmişti: Türkiye ile 4 büyük müttefik ya da onlardan en az üçü onay belgelerini sunar sunmaz ilk sunuş tutanağının yapılacağı gün Antlaşma o devletler arasında yürürlüğe girmiş olacaktır. Diğer imzacı Devletler için ise onay belgelerinin sunuluş günü yürürlüğe girecektir. İtalyan Parlamentosu 11 Ocak 1924'de, İngiliz Avam Kamarası 10 Nisan'da Antlaşmayı onaylamıştı. Fransa ise gecikmişti. Bu durumda Japonya'nın onay belgesi 6 Haziran 1924'de Paris'te sunulunca, Türkiye zaten 31 Martta sunduğuna göre, Antlaşma o gün dört Devlet için ayrıca o zamana dek onay belgelerini sunmuş olan Yunanistan ve Romanya için yürürlüğe girmiş oluyordu. Fransa'nın onay işlemi de 27 Ağustos 1924'de, Belçika'nınki 7 Ocak 1925, Portekiz'inki 28 Mayıs 1926'da yapılmıştı. Sırp-Hırvat ve Sloven Devleti ise Antlaşmayı imzalamamıştı.³⁷

Antlaşma metninde antlaşmanın belirli bir süre için yapıldığı ifadesi varsa bu süre sonunda antlaşma sona ermiş olabileceği gibi bazen antlaşmanın sona ermesini isteyen bir taraf çıkmadıkça belirli bir süre ya da taraflarca sona erdirilmesi isteninceye kadar yürürlükte kalacağı da belirtilebilir. 1936 yılında 20 yıl süreli olarak yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 28.maddesi “işbu Sözleşme, yürürlüğe girdiği günden başlamak üzere, 20 yıllık bir süre için geçerli olacaktır. Bununla birlikte, işbu Sözleşmenin 1. maddesinde doğrulanan seçiş ve gidiş geliş serbestliği ilkesinin süresi sonsuzdur. Söz konusu 20 yıllık sürenin sona ermesinden iki yıl önce hiç bir Bağıt Yüksek Taraf, Fransız Hükümetine bir sona erdirme ön bildirisi vermemiş ise, Sözleşme sona erdirici bir ön bildiri gönderilmesi gününden başlamak üzere, 2 yıl geçinceye dek yürürlükte kalacaktır. Bu ön bildiri Fransız Hükümetince Bağıtlı Yüksek Taraflara bildirilecektir. İşbu Sözleşme, bu Madde hükümleri uyarınca sona erdirilmişse, Bağıtlı Yüksek Taraflar, yeni bir Sözleşmenin hükümlerini saptamak üzere toplanacak bir Konferansta temsilci bulundurmak konusunda anlaşmışlardır.³⁸” şeklindeki düzenleme nedeniyle ve taraflarca da sona erdirilmediğinden halen yürürlüğünü sürdürmektedir.

---

³⁷ a.g.e., s.88.

³⁸ a.g.e., s.519.

2.2. Yapılageliş Kuralları (Teamül, Örf ve Adet)

Yapılageliş, eski adıyla teamül ya da başka bir ifadeyle örf e adet kuralları, uluslararası hukuk sujelerinin süreklilik niteliği kazanmış davranışları sonucunda birlikte oluşturdukları yazılı olmayan uluslararası hukuk kurallarıdır. Ortaklaşa ve sürekli bir uygulamayı ifade eder. Başka bir değişle, bir davranış biçiminin teamül kuralı değeri kazanabilmesi için, örnek olaylarla doğrulanması olanağı bulunmalıdır.

Yapılageliş kurallarının oluşması için aynı yönde davranış ve tutumların genellikle uzun bir süre tekrarlanması gerektiği düşünölmektedir. Ancak, uluslararası yargı ve hakemlik organları yapılageliş kurallarına ilişkin süre sorununu değerlendirirken, bu sürenin uzunluğu ya da kısalığından çok uygulamanın istikrarlı ve bir örnek olması üzerinde durmaktadır³⁹.

Uluslararası uygulanan hukuk incelendiğinde yapılagelişin mi yoksa antlaşmanın mı uygulanacağı konusunda birinin ötekine üstünlüğünü genel bir biçimde kabul eden sonuçlara varmak olanağı yoktur. Ancak uygulamada çoğunlukla antlaşmaların yapılagelişi değiştirdiği gözlenmektedir. Ancak bir antlaşmanın uygulanmamak yoluyla zamanla bağlayıcı değerini kaybettiği ve yapılagelişin ona üstün tutulduğu örneklere rastlamak da mümkündür⁴⁰.

2.2.1. Bozkurt-Lotus Davası'nın Uluslararası Hukukta Yapılageliş Kuralları Açısından Önemi

Bozkurt-Lotus Davası, özünde iki yabancı devlet gemisinin çarpışması sonucu ortaya çıkan uluslararası adli bir vaka olarak görölmekle birlikte, aslında Yeni Türk Devleti için Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte kapitülasyonlar sisteminin kalktığını dünyaya gösteren önemli bir hukuk meselesidir. Çalışmanın ikinci bölümünde Yeni Türk Devleti'nin Cumhuriyetin ilk yıllarında

---

³⁹ Pazarcı, a.g.e., s.105.

⁴⁰ a.g.e., s.111.

karşılaştığı uluslararası meselelerden biri olarak incelenecek olan bu konu uluslararası hukukun kaynaklarından teamüller açısından da önemli bir yere sahiptir.

Bir yapılageliş kuralının doğması için, aynı yönde örnek davranışların sürekli olarak tekrarlanması yeterli olmayıp bu davranışların hukukun bir gereği olarak zorunlu olduğu konusunda bir inancın varlığı da gerekmektedir⁴¹. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın 7 Eylül 1927 tarihli Bozkurt-Lotus Davası'na ilişkin kararında da, uluslararası yargı organlarının evrensel nitelikli bir yapılageliş kuralının oluşması için bütün devletlerin rızasını aramadıklarını ve genel bir uygulama ile yetindiklerini görmekteyiz. Nitekim bu dava kararı da yapılageliş kurallarının oluşması için bütün devletlerin rızası gerektiği yönünde bir cümle içermemektedir. Zira anılan karar, “devletleri bağlayan hukuk kuralları bunların iradelerinden kaynaklanmaktadır” dedikten ve iradeci bir görüş belirttikten sonra, aynı cümlenin devamı bu iradeyi, “sözleşmelerde ya da hukuk ilkelerini oluşturdukları genellikle kabul edilen uygulamalarda ortaya çıkan irade” olarak nitelendirmektedir⁴².

Bu davanın bir diğer önemi ise, bir devletin ulusal yargı organının aldığı kararın tek başına bir uluslararası yapılageliş oluşturma konusundaki başarısıdır. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın 7 Eylül 1927 tarihli Bozkurt-Lotus Davası'na ilişkin kararında, bir devlet yargı organı kararlarının yapılageliş oluşumunu gerçekleştirebileceğini açıkça tanıdığı görülmektedir⁴³.

2.3. Hukukun Genel İlkeleri

Hukukun genel ilkeleri, birçok ulusal hukuk düzeninde yer alan ve uluslararası hukuk düzenine aktarılmasına ne hukuk mantığı ne de devletlerin değer yargıları bakımından herhangi bir engel bulunmayan, devletlerin ortak hukuk değerlerini içeren kurallar⁴⁴ olarak tanımlanabilir. Bir açıdan bakıldığında devletlerin

---

⁴¹ a.g.e., s.106.

⁴² a.g.e., s.108.

⁴³ a.g.e., s.110..

⁴⁴ a.g.e., s.114.

iç hukuk uygulamalarını uluslararası alanda ortak ve istikrarlı bir biçimde uyguladıkları yapılageliş kurallarından başka bir şey değildir. Ancak bu ilkelerin uluslararası hukuk kişileri tarafından oluşturulduğu, yargıç ya da hakeme yasa koyucu yetkisi tanınmamış olduğu, yukarıda açıkladığımız ilk iki kaynağın uluslararası hukukta bıraktığı kurallar boşluğunu doldurma işlevine sahip olduğu unutulmamalıdır.

Hukukun genel ilkeleri, “iyiniyet ilkesi”, “hakkın kötüye kullanılmaması”, “devletlerin egemenliği”, “iyi komşuluk ilkeleri”, “kuvvete başvurma yasağı”, “deniz alanlarının sınırlanmasında hakkaniyete uyulması”, “uluslararası yargı organlarının bağımsız yargıçlardan oluşması” gibi ilkelere dir. Bunun dışında sorumluluk hukukuna ilişkin ilkeler, bu alanda uluslararası kodifikasyon henüz gerçekleşmediği için büyük önem taşır. Örneğin, “zararın tümünün tazmin ettirilmesi”, “gecikme faizi”, “fiil ile zarar arasında nedensellik bağı”, “uluslararası yargıya başvurmadan önce iç başvuru yollarının tüketilmesi” bunlardan bazılarıdır⁴⁵.

3. ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Uluslararası Hukuk Anlayışının Ortaya Çıkışı

Uluslararası toplumun tek basına egemen üyelerden oluşması, ilişkilerin üst normlarla düzenlenmesini zorlaştırmakta, kendine özgü kurallar ve düzenleme biçimleri gerektirmektedir. Roma hukukundaki ‘ubi societas ibi jus’ (toplum olan yerde hukuk vardır) genel ilkesi bireyler arasında olduğu gibi, toplumlar arasında da düzenin sağlanması için hukukun varlığının gerekli olduğunu ifade etmektedir⁴⁶.

Devletler bu yolla birbirlerine veya uluslararası topluma karşı taahhütte bulunmakta, ‘ahde vefa’ (pacta sunt servanda) ilkesi gereği, bunlar her şeyden üstün tutulmaktadır. Strupp’a göre, uluslararası hukukun biçimsel kaynağı sadece anlaşmalardır. Anzilotti de aynı görüşü paylaşmış, uluslararası hukukun, gücünü

---

⁴⁵ Sur, **a.g.e.**, s. 83-84.

⁴⁶ **a.g.e.**, s.15.

ahde vefadan alan anlaşmalar yolu ile oluştuğunu belirtmiştir. Oppenheim'a göre, uluslararası hukuk devletlerin anlaşmasına dayanır⁴⁷.

Tarihte, uluslararası düzen fikrinin ilk olarak ne zaman meydana çıktığı sorusu, araştırmacıların üzerinde durduğu konulardandır. Ortaya konulması amaçlanan husus, aslında bir 'anlayış' olduğundan, sonuca varmak hiç de kolay değildir. Bunda, siyasal çıkarlar ve fiziksel gücün uluslararası ilişkilere egemen olmasının payı büyüktür. Toplumların tarihlerinden devraldıkları unsurlar, bugünkü ve gelecekte oluşturacakları kurumları etkilemektedir. O halde uluslararası hukuk ve antlaşmalar sistemi incelenirken uluslararası toplumdaki gelişmeler yanında, her toplumun kendi tarihsel-kültürel birikimi de göz önüne alınmalıdır⁴⁸.

Eski uygarlıkların genel gelişim çizgileri benzer özellikler taşımaktadır. Örneğin, Sümer, Mısır, Hitit, İbrani, Atina ve sonraları da Roma'da uluslararası hukukun temel konuları olan "elçi gönderme", "antlaşmanın kutsallığı", "kaçakların iadesi" gibi konularda birbirine benzer uygulamalar vardır. Halklar arasındaki tüm bu siyasal ilişkiler sonucunda, barış, ortak düşmana karşı ittifak, suçluların iadesi, muhaceret veya ticaretin düzenlenmesi gibi amaçlarla uluslararası antlaşmalar yapılmıştır⁴⁹.

Uluslararası hukukun başlangıcı, bu terime yüklenebilen farklı anlamlara bağlı olarak değişebilmektedir. Bazı münferit uluslararası hukuk uygulamaları şeklinde düşünüldüğünde, eski çağlara ve daha da öncesine dayandırılabilir. Bağlayıcı gücü olan sınırlı sayıda kuralı kapsayan bir hukuk düzeni biçiminde algılandığında, 16–17. yüzyıllardan sonrasını; evrensel hukuk normlarını içermesi düşünüldüğünde ise, 20. yüzyılda Milletler Cemiyeti'nin kurulmasından sonraki dönemi düşünmek gerekmektedir⁵⁰.

Eski çağ, uluslararası hukuk uygulamalarından bazılarının ilksel şekillerinin kullanıldığı dönemlerdir. Bu çağda çok çeşitli topluluklar yaşamış, aralarında savaş

---

⁴⁷ Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, Birinci Kitap, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1987, s.56.

⁴⁸ İrem Karakoç, "Türk Hukuk Tarihi'nde Uluslararası Antlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Sürecindeki Yeri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, İzmir, 2004, s.199.

⁴⁹ Karakoç, **a.g.e.**, s.201.

⁵⁰ Pazarcı, **a.g.e.**, s.35–36.

ve ticaret başta olmak üzere pek çok insani ilişki meydana gelmiş, kaçınılmaz olarak da sayısız antlaşma yapılmıştır.⁵¹

Hukuk alanında çalışanlar, uluslararası ilişkiler ve hukukla doğrudan doğruya ortaçağda ilgilenmeye başlamışlar, öncelikle doğal hukuka dayandırdıkları devletler hukukunu tanımlama ve savaş hukukunu düzenleme çabasına girmişlerdir.⁵²

Ortaçağda iç hukuklarda olduğu gibi uluslararası ilişkilerde vahdet (birlik) barışı; çeşitlilik (ayrılık) ise kargaşayı simgelediği için, emperyalist ve curialist anlamda birliğe dair farklı teoriler ortaya atılmıştır. Emperyalist yaklaşım taraftarları, cismani sultayı esas alıp, Roma İmparatorluğu'nun emperyal güç olarak dünyada barışı sağlayabileceği fikrini savunmuşlardır.⁵³

Eşit hak ve sorumluluklara sahip birbirinden bağımsız egemen devletlerin varlığı uluslararası hukukun meydana gelmesi için zorunlu olup ancak yeniçağ Avrupa'sında ortaya çıkabilmiştir.

Yeniçağda uluslararası hukuk anlayışı evrensellik üzerine kurulmuştur. İspanyol-Katolik ilahiyatçı düşünürleri her bir devleti, "evrensel cumhuriyetin bir eyaleti" kabul etmişlerdir. Hıristiyan birliği parçalansa bile, devletler topluluğu yeni ve biçim değiştirmiş bir kalıp içinde var olmaya devam edecektir. Büyük bağımsız devletlerin oluşması, coğrafi keşifler, ticaretin gelişmesi, merkezîyetçi-egemenlikçi eğilimlerin artması, Reform ve Rönesans sayesinde uluslararası hukuk anlayışı gelişme göstermiştir.⁵⁴

Evrenselci anlayışta, antlaşmaların bağlayıcılık gücünün temelinde, tarafların açık ve örtülü rızaları değil, verilen sözün tutulması gereğini ifade eden esas norm, "pacta sunt servanda" yatmaktadır.

İspanyol ekolünün çabaları Grotius ile sonuca bağlanmıştır. Grotius'a göre, verilen sözü tutmadaki sadakat, yalnız her tek devletin değil, bütün büyük uluslar topluluğunun da esasıdır. Doğal hukuk doktrinine göre, hukuk, insanlar ve uluslararasıda olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Normlar insanlara uygulandığında

---

⁵¹ a.g.e., s.37.

⁵² Karakoç, a.g.e., s.219.

⁵³ a.g.e., s.219-220.

⁵⁴ a.g.e., s.231.

doğal hukuk, uluslara veya toplumlara uygulandığında ise gentler hukuku adını alır⁵⁵. Grotius doğal hukuk doktrini çerçevesinde, ancak insan aklının temel alındığı ilkelere dayanan, tüm devletlerin herhangi bir zorlama olmadan uymayı kabul edecekleri müsbet bir hukuk oluşturmayı amaç edinmiştir⁵⁶.

Grotius'un insan doğasına özgü ortak bir devletlerarası hukuk yaratma çabası, her şeyden önce insanlar arasında dinsel, kültürel anlaşmazlıkları, huzursuzluk ve kararsızlığı ortadan kaldırmak için hukuk ilkeleri koymak amacına yöneliktir. Buna rağmen Grotius'dan sonra da özellikle din ve kültür temelli uyumsuzluklar yüzünden uluslararası hukuk, Avrupa devletleri arasında izole biçimde uygulanmıştır⁵⁷.

Grotius'un öngördüğü sistem uygulamada ilk olumlu sonucunu 1648 Westphalia barış antlaşması ile vermiştir. Avrupa bütünleşmesinin temelinde yatan bu antlaşmanın genel görüşmelerine tüm Avrupa devletleri katılmıştır. Sonuçta, mezhep ve devlet farklılıkları bir yana bırakılarak tüm Avrupa devletlerinin hak eşitliği kabul edilerek "Avrupa Hıristiyan Devletleri Topluluğu" oluşturulmuştur⁵⁸.

Grotius'dan sonra 19. yüzyılın son yarısında Rachel, aklın üstünlüğünü savunmuştur. Rachel'e göre hukuk kurallarının oluşmasında temel alınması gereken yapı, uluslararası antlaşmalardır. Hukuk ancak bu antlaşmalar üzerinde kurulup, geliştirilebilir⁵⁹.

Uluslararası hukukun uygulanabilir esaslar haline gelmesinde II. La Haye Barış Konferansı'nın etkisi vardır. I. La Haye Konferansı (18.5.1899–29.7.1899)'nda savaşın insanileştirilmesi ve devletler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde hukuksal yolların kullanımı imkânı sağlayan 'Sürekli La Haye Adalet Divanı' kurulmuştur⁶⁰.

---

⁵⁵ a.g.e., s. 232.

⁵⁶ Aynı yer.

⁵⁷ Aynı yer.

⁵⁸ a.g.e., s.233.

⁵⁹ Aynı yer.

⁶⁰ Yavuz Abadan, "Devletler Umumi Hukuku ve Anayasalar", SBFD, Z.M.Alsan'a Armağan, C.XI, s.9.

3.2. Türk Devletleri'nde Uluslararası Hukuk Uygulamaları

Orta Asya Türk imparatorluklarının belirli bir yaşam alanları, bugünkü anlamda olmasa da sınırları, insan unsuru ve komşuları bulunmaktadır⁶¹.

Türkler'in kendi soyundan olmayan yabancı kavimlerle ilişkileri, özünde mitolojik inanışlarından kaynaklanan ulus ve devlet anlayışlarına dayanmaktadır. Kurulan her Türk devleti, bir "evren-devlet" olma idealini taşımaktadır.⁶² Yabancı unsurlarla ilişkilerde insani ve hukuksal boyut atlanmamıştır. İnsanların hepsi eşittir. Ancak soyluluk ve bilgeliğe, hizmet ve deneyimle erişilebilir⁶³.

Orta Asya Türk Devletleri'nin diğer uluslarla ilişkilerinde barış esastır. Eski Türk yazıtlarında kağanın görevleri sayılırken "dört bucaktaki ulusları barışa zorladığı ve düşmanlıktan vazgeçirdiği" belirtilmektedir. Barış içinde bir arada yaşama düşüncesi erken dönemlerde ortaya çıkmıştır⁶⁴. Dönemle ilgili olarak günümüze kadar gelen kaynaklarda, toplumdaki uluslararası hukuk sistemi ve kuralları hakkında doğrudan bilgiler yoksa da, Kağan'ın halka eşitlik içinde davranması ve yasaların kendisi için de bağlayıcı olması gerektiğini belirten ifadelere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, Hun Devleti'nde değişik ulusları aynı yönetim altında toplamak isteyen her yöneticinin uyması gereken bazı kanunlar koyulduğu Şah Ruh Mirza'nın elde ettiği Kanunname'nin 13. Bab'ında yer alır. Buradaki bir hükme göre "yasaya muhalefet en büyük suç olup cezası (kağanın) azledilmesidir. Savaşan kişilerden oluşan ve askerliğe dayalı bir toplum düzeni bulunan Türkler'de uluslararası hukuka ilişkin kuralların kökleşmiş olması kaçınılmazdır. Uyuşmazlık çıktığında antlaşma ile çözüme kavuşturmak esastır. Ancak anlaşılamazsa, savaşan kaçmak ölümle eş tutulur⁶⁵. Türk Devletleri'ne bağlı vassal devlet başkanlarıyla, antlaşma ile bağlanmış olan yabancı devlet başkanlarının yapılan üç kurultaya katılmaları zorunludur. Aksine bir durum, bağımsızlık ilanı sayılmaktadır. Çünkü bağlılık ve sadakat andı, her yıl, bu kurultayda yinelenmektedir. Shiratori'ye göre,

---

⁶¹ Aynı yer.

⁶² Karakoç, **a.g.e.**, s.216.

⁶³ Aynı yer.

⁶⁴ **a.g.e.**, s.51.

⁶⁵ **a.g.e.**, s.217.

ulusun birleştirilmesi ve halkın hakan ile devlete bağlılığı, bir büyük tören ve gösteri yolu ile sağlama bağlanmış, aleniyet kazanmış olmaktadır⁶⁶.

Uygurlar'da kamu yönetim örgütünde hem kağanın yazıcılığını yapan, hem de adliye ve dışişleri ile ilgilenen bitegcinin ve ona yardımcı olan saray nazırı "kapık başlar eri"nin taşınması gereken özellikler ve görevleri, Kutadgu Bilig'de detaylı biçimde anlatılmış; yabancı devletlere veya topluluklara gönderilecek olan elçilerin taşınması gereken özellikler belirtilmiştir⁶⁷.

Osmanlı hukukunda uluslararası ilişkiler ve antlaşmalarda kural olarak İslam Hukuku esasları benimsenmiş ise de, zaman zaman, Devletin gücünün zayıfladığı dönemlerde çeşitli reel politikalar gereği bu kurallardan uzaklaşmıştır. Geleneksel dönemde, hukuksal düzenlemeler içinde en çok devletler hukukuna ilişkin kaynak bulunduğu halde, incelenen konular daha sınırlıdır⁶⁸. Uluslararası hukukun kaynakları, aynı zamanda İslam hukukunun kaynakları olmakla birlikte, ek olarak uluslararası örf ve teamül ile antlaşmalar ve diğer tali kaynaklar sayılabilir. Osmanlı hukukunda antlaşma, uluslararası hukukun temel kaynağı olması yanında, devletin yapmış olduğu her antlaşma İslam devletler hukukunun bir parçasıdır⁶⁹.

Millet sisteminde, her millet inanç esasına dayalı bir biçimde ayrılmış olan kendi biriminde yükselmektedir. Tanzimat dönemi de dahil, her milletin başında, padişah ve devlet nezdinde muhatap sayılan ruhani lider millet-başı bulunur. Ancak Osmanlı millet sisteminde Müslümanlar yanında, Helen Hıristiyan unsura ayrıcalıklı bir konum yaratılmıştır. Milletlerin yönetim örgütü, merkezle antlaşma, görüşme ve istimalet sisteminde olduğu gibi bir anlaşma ile dinsel özgürlük, kültürel özerklik ve yönetsel işbirliği statüsünün verilmesi ile gerçekleşmektedir⁷⁰.

Osmanlı uluslararası hukukundaki en önemli antlaşmalar iki taraflı olanlardır. İki hükümdar veya komutan arasında yapılan bu sözleşmelere ahitname

---

⁶⁶ Bahaeddin Ögel, **Türkiye'de Devlet Anlayışı, 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s.78.

⁶⁷ Karakoç, **a.g.e.**, s.219.

⁶⁸ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi-Kamu Hukuku**, Timaş Yayınları, Konya, 1989, s.378.

⁶⁹ **a.g.e.**, s. 377.

⁷⁰ İlber Ortaylı, **Osmanlı Barışı, (Hazırlayan M. Armağan)**, Ufuk Yay., İstanbul 2004, s.11.

denmektedir⁷¹. Yabancı bir devlet ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmanın konu ve maddelerine ilişkin herhangi bir sınırlama yoktur. Ticari ayrıcalık veren ahitnamelerin içerdiği hükümler genellikle kişi hakları, diplomatik misyona tanınan haklar, seyr-i sefain ve ticaret konularını içermiştir⁷². Tebaanın korunması için başka çare olmaması hali dışında, gayr-i müslimlere mal vererek antlaşma yapılmasına izin verilmemiştir⁷³.

Tarihte her devlette ve özellikle İslam devletlerinde, elde edilen toprakların, yeni sahibi tarafından diğer uluslararası hukuk kişilerine duyurulması esası vardır. Bu şekilde komşu ülkelere yapılan yazılı bildirimlere ‘fetihname’ denmektedir⁷⁴. Her ne kadar iki veya çok taraflı bir antlaşma değilse de, devletin uluslararası hukukta hüküm ve sonuçlar doğuran tek yanlı bir açıklamasıdır. Fetihnemenin giriş kısmında, dinsel kavramlara ve sözlere yer verilmektedir. Kazanılan başarının duyurulması işi ile, İstanbul Beylerbeyi görevlidir. Bu belgeler, yapılan savaşın detaylı bir tarihçesi olması bakımından da önemlidir. Kullanılan dil, gönderilen devletin resmi dilidir⁷⁵.

Osmanlı Devleti’nin klasik dönemde yabancı devletlerle imzalamış olduğu pek çok antlaşma bulunmaktadır. Antlaşmalar biçimsel olarak yetkili kılınan memur ve temsilciler tarafından imzalanmakla beraber onay yetkisi padişaha aittir.

Onay işlemi, antlaşmanın oluşumunu tamamlayan, başka bir ifade ile devletin antlaşma ile bağlanma iradesini açıklayan, antlaşmaya yürürlük kazandıran bir işlem olarak algılanmamalıdır. Padişah adına ve ona vekâleten yapılan her antlaşma, ‘vekilin, yetkisi sınırları içinde yaptığı her işlemin müvekkili bağlayacağı’ kuralının bir sonucu olarak geçerli olmaktadır. Bunun ardından padişahın antlaşmayı onaylaması, vekilin vekâlet sınırlarını aşıp aşmadığını tespit eden bir işlemdir. O halde padişah adına yapılan antlaşma -temsilci, yetki sınırlarını aşmadı ise- imzalandığı andan itibaren geçerli olmaktadır⁷⁶.

---

⁷¹ Karakoç, **a.g.e.**, s.240.

⁷² Aynı yer.

⁷³ Aynı yer.

⁷⁴ **a.g.e.**, s.288.

⁷⁵ **a.g.e.**, s.289

⁷⁶ Çelik, **a.g.e.**, s.95.

19. yüzyıla kadar barış antlaşmaları ve imtiyazlar ahitname adıyla anıldıkları halde, zamanla tek taraflılık özelliğini kaybederek, karşılıklı yapılan antlaşma niteliği kazanmışlardır. Yine eskisi gibi başta padişah tuğrasını taşımakla beraber, zamanla, dibacenin sonuna doğru, ahitname yerine, karşılıklılık anlamı içeren ‘muahede’ sözcüğünün geçtiği görülmektedir. Bu da Avrupa hükümdarlarının artık, Osmanlı padişahlarıyla eşit seviyede olduğunun göstergesidir⁷⁷.

Tanzimat’tan sonra hızla gelişen batı etkisi Osmanlı Devleti’nin eski kurumlarına reform niteliğinde değişiklikler getirerek, kademeli olarak ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Artık Osmanlı Devleti uygar uluslar topluluğunda yerini almayı amaçlamaktadır. Bunun için diğer uluslar ile antlaşmalar yapılması zorunludur. 1876 Kanun-ı Esasi’si 7 Şubat 1831 tarihli Belçika ve 31 Ocak 1850 tarihli Prusya anayasalarından etkilenecek hazırlanmıştır. Belçika anayasasındaki güçler ayrılığı ilkesi yerine, tüm güçlerin padişaha verilmesi esası egemen kılınmıştır⁷⁸.

Birinci Meşrutiyet döneminde antlaşmalar ve uluslararası hukuk konusunda, uygulanan hukukta fazla bir değişiklik olmamıştır. Birinci Meşrutiyet Anayasası, antlaşmaların yapılmasında padişahın yetkilerinde herhangi bir kısıntı yapmamıştır. Adı geçen yasa metninin 7. maddesine göre, “düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilanı... Hukuk-u mukaddese-i padişahî cümlesindedir” denilmekle antlaşma yapılmasına dair işler, padişahın kutsal hakları arasında sayılmıştır.

1909’da kabul edilen İkinci Meşrutiyet, 1876 Anayasasının 7. maddesi de dâhil olmak üzere birçok değişiklik yapmış, padişahın antlaşma yapma yetkisine bazı sınırlamalar getirilmiştir. Kabul edilen yeni sisteme göre ilk defa yasama organına önemli bir rol verilmiştir.⁷⁹ Bu yeni düzenleme “Hutbelerde namının zikri ve meskukat darbı, kanunu mahsusuna tevfikân rütbe ve mehasıp tevcihi, nişan itası Sadnazam ve Şeyhülislâmın intihap ve tâyini ile Sadnazamın teşkil ve arz edeceği Vükelânın tasdiki memuriyetleri, icabında Vükelânın alel usul azl ve tebdili, kavanini umumiyenin tasdiki ile ilâm meriyeti, devairi hükümetin muamelâtına ve

---

⁷⁷ Karakoç, a.g.e., s.243.

⁷⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s.138.

⁷⁹ Karakoç, a.g.e., s.246.

kavaninin süveri icraiyesine müteallik nizamnameler tanzim, her nevi ka-vanın teklifi ahkâmı seriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyalâti mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfiyat icrayı tevci-hatı, kuvayyı berriye ve bahriyenin kumandası, harp ilânı, musalâha akdi, mücazâtı kanuniyenin tahfif veya affı, Meclisi Umuminin tasvibi ile affı umumi ilânı, Meclisi Umuminin mit adında kuşat ve tatili, Meclisi Umuminin ahvali fevkalâdede vaktinden evvel içtima daveti, otuz beşinci madde meucibince Meclisi Mebusun üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartı ve Heyeti Âyamın muvafakati ile ledeliktiza feshi, alel umum muahedat akdi hukuku mukaddesi Padişahidendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhakı araziye ve tebâi osma-niye'nin hukuku asliye ve şahsiyesine talluk eden ve Devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclisi Umuminin tasdiki şarttır. Meclisi Umuminin münakit olmadığı zamanda Heyeti Vükelânın tebeddülü vukunda keyfiyeti tebeddüleden mütevellit mesuliyet heyeti lahikaya ait olacaktır.⁸⁰ şeklinde. Bu düzenleme ile Osmanlı tebaasının asli ve şahsi hukukunu ilgilendiren antlaşmalar ile devlete mali yük getirecek antlaşmaların bağlayıcılık kazanabilmesi, Meclis-i Umumi'nin onayına bağlanmıştır. Değişiklik, yalnızca onay aşamasına yönelik olup böylece 1876 Anayasası'nın kurduğu sisteme parlamenter rejim niteliği katılmıştır.

Parlamenter rejimlerde görüşmeler yürütme organının yetkisindedir. 1909 değişikliği ile gelen sistemde bu yetki padişaha ait olarak kalmıştır. Kaldı ki 7. maddeye göre antlaşma yapma yetkisi zaten kural olarak padişahın yetkisi dâhilindedir. Maddede sınırlayıcı olarak sayılanlar dışında kalan antlaşmalar padişah tarafından onaylanmaya devam edilecektir⁸¹. Tanzimat'tan sonraki dönemde, önce uygulanan hükümler tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Hukuk-ı Duvel veya Hukuk-ı Umumiye-i Düvel adlı dersler Tanzimat'tan sonra kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'de, batı sistematiğinde okutulmaya başlanmıştır. Tüm eserler batılı kaynakları esas alarak veya tercüme edilerek oluşturulmuştur. Sistemde meydana gelen bu değişiklik, yargılama hukukuna çok başlılık biçiminde yansımıştır⁸².

Özetle eski çağda uluslararası ilişkilerin genellikle antlaşmalar, özellikle de savaş sonu antlaşmaları yolu ile düzenlendiği, günümüze kadar gelen kaynaklardan

---

⁸⁰ Bingöl, a.g.e., s.74.

⁸¹ Karakoç, a.g.e., s.246.

⁸² a.g.e., s.247.

anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemlerde bazı ortak değerlere sahip fakat sonradan farklı devletlere dönüşecek olan farklı insan toplulukları aralarında anlaşarak, farklı olana kapalı birlikler oluşturma ihtiyacı duymuşlardır. Toplulukları birlik kurmaya iten nedenlerin başında, ticaretle birlikte savaşların yıkıcı ve yok edici etkilerinden bir sureliğine de olsa, kurtulmak isteği gelmektedir. Birliklere dâhil uluslar için geçerli ortak hukuk kuralları belirlenmiştir. Fakat bu yapılırken de, güçlü devletler, kendi yönetimleri altında bir topluluk peşinde olmuşlar, egemenlikleri altına alamayacakları kadar güçlü devletlerle antlaşma yapmak yolunu seçmişlerdir. Farklılıkların kabulü ve devletlerin sınırlarına dokunulmaması esasının ortak kabul görebilmesi için iki dünya savaşının yıkıcı etkilerinin görülmesi gerekmiştir.⁸³

Siyasal yönü inkâr edilemese de, 1856 Paris Konferansı, Avrupa düşüncesine ait olduğu varsayılan devletler hukuku kavramının sınırlarını genişleten ve farklı inanca sahip bir ülke olarak Osmanlı Devleti'ni de kapsamına alan özelliği nedeniyle, uluslararası hukukta önemli bir dönüm noktası kabul edilmelidir. Fransa yeniçağda Avrupa'da birlik arayışları sırasında bağımsız krallıklar arasında yer alarak, farklı devletlerin varlıklarının kabul edilmesi gerektiği; bunların antlaşmalar ve tahkim yöntemi ile uzlaşabilecekleri bir uluslararası ortam oluşturulması zorunluluğu üzerinde durmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde olumsuz koşulların giderilmesi için önce meşrutiyetin ilanı, ardından da kapitülasyonların kaldırılması yoluna gidilmiştir. Ancak kaldırılması düşünülen ayrıcalıklar, bir uluslararası hukuk metni olup, ihsan edilirkenki gibi kolaylıkla yok sayılamayacağı için uygulama devam etmiştir. Böylece savaşa girmeye yöneltilen devlet, sonunda ağır koşullarla Mondros mütarekesini imzalamıştır. Atatürk'ün belirttiği gibi, bu antlaşmanın koşulları zor ise de, uygulanırken zaaf ve sapma gösterilmemesi gerekmektedirken, uygulamada çatlaklar olusunca ülke, işgal edilmeye başlanmıştır⁸⁴.

---

⁸³ a.g.e., s.248.

⁸⁴ a.g.e., s.245.

4. ULUSLARARASI HUKUKUN KİŞİLERİ

Uluslararası kişilik kavramı, dar ve teknik anlamında değerlendirildiği zaman, yalnızca devletlere ve uluslararası örgütlere haklarını uluslararası düzende koruma olanağı tanıyan bir kavramdır. Ancak, bu kavram uluslararası toplum çerçevesinde faaliyet gösteren değişik nitelikteki ve güçteki birimlerin uluslararası hukuk düzeni içindeki yetkilerinin farklı olduğunu da göstermektedir. Durum böyle olunca, aralarındaki yetki farklılıklarını unutmadan, uluslararası hukukun kişileri terimini uluslararası hukuk kurallarının yöneltildiği bütün birimleri kapsar bir biçimde değerlendirmek bize de en doğru görünmektedir. Zira uluslararası toplumsal gerçekler ve uygulanan uluslararası hukuk, devlet ya da uluslararası örgüt niteliği göstermemekle birlikte, uluslararası hukuk düzeyinde etkili faaliyetlerde bulunan daha birçok birimin varlığını göstermektedir.⁸⁵

Bir uluslararası örgütün uluslararası kişiliği, sözü edilen ayrı iradesinin varlığının saptanması ile ortaya çıkmaktadır. Bu, örgütün kurucu antlaşmasında açıkça belirtilmiş olabilir. Aksi durumda, ilgili uluslararası örgütün amaçlarına ve donatıldığı yetkilere bakarak uluslararası kişiliği bulunup bulunmadığına karar verilmektedir. Uygulamada bir uluslararası örgütün uluslararası kişiliğinin kanıtı olarak şu yetkilerden bir bölümünün var olup olmadığına bakılmaktadır: i) antlaşma yapma; ii) temsil ilişkileri kurma, iii) örgütün iç düzenlemesini serbestçe oluşturma; iv) örgütün ve görevlilerinin devletler nezdinde ayrıcalık ve dokunulmazlıklara sahip olması; v) uluslararası sorumluluğa sahip olma ve öteki uluslararası hukuk kişilerinin uluslararası sorumluluğunu ileri sürebilme...⁸⁶

4.1. Devletler ve Uluslararası Örgütler

Uluslararası hukukun statüsünü ve ilişkilerini düzenlediği temel birimi devletler oluşturmaktadır. Uluslararası hukukta yerleşmiş bir tanıma göre devlet en az üç temel öğenin bir araya gelmesinden oluşmaktadır: i) bir insan topluluğu; ii) bir

---

⁸⁵ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003, s.138.

⁸⁶ **a.g.e.**, s.139.

ülke; iii) kendi üstünde herhangi bir otoriteye bağlı olmayan bir siyasal yönetim. Uygulanan uluslararası hukuk da bu gelenekselleşmiş tanımı doğrulamaktadır⁸⁷.

Uluslararası hukukun ortaya çıkışından bugüne kadar değişmeyen süje olarak egemen ve bağımsız devletler yer almaktadır. Ulus Devletin ortaya çıkışında Westfalya esas alınmaktadır. 1648'den günümüze kadar devlet sayılarında önemli artışlar gözlenmektedir. Örneğin 2. Dünya Savaşı öncesinde devlet sayısı yaklaşık olarak 75 civarındayken günümüzde bu sayı yaklaşık olarak 200'e ulaşmak üzeredir.⁸⁸

Devletin, herkesçe kabul edilen tek bir tanımını vermek güç olsa da, uluslararası hukuk açısından devletten söz edebilmek için üç ögenin bir araya gelmesi gerekir. Devlet, uluslararası kişi olarak aşağıdaki koşulları varlığında birleştirmek zorundadır; “sürekli insan topluluğu”, “belirli ülke”, hükümet ve öteki devletlerle ilişkiye girme yeteneğini kapsayan “egemenlik”.

Uluslararası hukuk bakımından, bir devletin kurucu unsuru olarak, insan topluluğunun sahip olması gereken özelliklerin başında süreklilik gelmektedir. Geçici olarak bir araya gelen ve sonra dağılan insan topluluklarının bir devletin kurucu unsurunu oluşturması olanağı yoktur. Ancak, insan topluluğunun sürekli birarada yaşaması koşulunun aranması, bunun bireyler düzeyinde değil, toplum düzeyinde sağlanmasını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, geçici ya da sürekli olarak bir topluluktan bireysel ayrılmalar, o topluluk genel olarak varlığını sürdürdükçe, bir devletin kurucu unsurunu oluşturmaya engel değildir. Devletin ikinci ögesi olan ulusun üzerinde yerleştiği coğrafi alan devletin ülkesidir. Siyasi iktidar ve devlet gibi soyut kavramlar, ulusu yaratan öteki manevi değerlerle birlikte toprak ile somutlaşır, ülke vatanlaşır. Egemenlik ise devletin organları vasıtasıyla toplum adına iradesini belirtme, kendi iradesini toplum bireyi üzerinde hakim kılma iktidarını sağlar.

Uluslararası faaliyetlerinin ve etkilerinin önemi bakımından devletlerden sonra ikinci sırayı uluslararası örgütler almaktadır. Her bir uluslararası örgüt,

---

⁸⁷ a.g.e., s.140.

⁸⁸ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Ankara, 2008.

amaçları, örgütlenme biçimi, yetkileri, üyeleri vb. çok değişik nedenlere bağlı olarak, kendine özgü bir hukuksal yapı sergilemektedir. Ancak, tüm uluslararası örgütlere ortak genel nitelikli birtakım uluslararası hukuk kuralları da vardır. Bunlar özellikle uluslararası örgütlerin devletlerle, kendi aralarında ve öteki uluslararası birimlerle olan ilişkilerini düzenleyen kurallardır⁸⁹.

Uluslararası örgütlerin, uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak dikkate alınabilmeleri, bunların temsil ettikleri hükümetlerden az çok bağımsız ve otonom politikalar geliştirebilme yeteneklerine bağlıdır. Ancak bu durum örgütlerin amaçlarına ve kurumsal yapılarına, başka bir deyişle karar verme süreçlerine ve oy verme sistemlerine göre farklılık göstermektedir. Bazı uluslararası örgütler üyeleri bulunan ulusal devletlerden bağımsız davranabilirken bu hepsinde aynı ölçüde söz konusu olamamaktadır. Hatta bazı uluslararası örgütler uluslararası sistemdeki pek çok ulusal devletten daha bağımsız politikalar üretebilmektedir⁹⁰. Ayrıca bu örgütler üyelerinden bağımsız ve kendilerine özgü geniş bir bürokrat kadrosuna sahip olmalarıyla üye devletler açısından müdahale edilemez bir duruma gelmektedir. Öyle ki üye ülkeler bu örgütlerin işlerine ve politikalarına karışma veya kararlarına uymama durumunda bu örgütlerin uluslararası alanda sağlayacağı bazı avantajlardan mahrum kalma endişesini taşımaktadırlar. Elbette bu durum söz konusu uluslararası örgütlerin otonom davranabilme derecesini daha da arttırmaktadır⁹¹. Bu bağlamda Uluslararası Daimi Adalet Divanı, Milletler Cemiyeti'nin böyle bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

Bunlar ulusal devletler adına başka bir deyişle onların tek tek ulusal dış politikalarının hayata geçirilmesine ve ulusal çıkarlarının uluslararası alanda savunulmasına yardım etmekten ziyade uluslararası toplumun tümü adına hareket eden örgüt veya örgütlerdir⁹².

---

⁸⁹ Pazarcı, **a.g.e.**, s.184.

⁹⁰ Arı, **a.g.e.**, s.42.

⁹¹ **a.g.e.**, s.43.

⁹² **a.g.e.**, s.44.

4.2. Uluslararası Hukukun Bir Sujesi Olarak “Yeni Türk Devleti”

Uluslararası meşruiyet uluslararası toplumun rıza göstermesi halidir.⁹³

Yeni iktidar, yalnız iç hukukta değil, uluslararası hukukta da insan haklarına gösterdiği saygı ve uluslararası yükümlülükleri yerine getirmekle meşruluğunu göstermiş olur. İnkılâp yapan bir milletin veya inkılâpla yeni doğan bir devletin münasebetleri yani uluslararası camia ile ilişkileri de hukuki bakımdan önem taşır. Tanıma şeklinde görülen bu işlem ya devlet tanınması veya hükümet tanınması şeklinde olur. Uluslararası hukukta yeni bir devletin tanınması, Prof.Dr. Seha Meray’a göre “Muayyen bir ülke üzerinde, siyasi bakımdan teşkilatlanmış, mevcut herhangi bir diğer devletten bağımsız ve devletler hukuku vecibelerini yerine getirmeye muktedir bir insan topluluğunun mevcudiyetini bir veya birçok devlet tarafından kabul edilmesi ve bu devletlerin yeni devleti uluslararası camianın bir üyesi olarak sayma niyetlerini açıklayan serbest bir tasarruftur”⁹⁴.

Yeni devlet aslında tanınmadan önce de mevcuttur. İç kamu hukukuna göre gerekli teşkilatını kurmuş, egemenlik hakkını gerçekleştirmiştir. Tanıma, eski devletlerle yeni devlet arasında hukuki ilişkilerin dayanağı olmaktadır. Tanıma ile devlet uluslararası topluluğa kabul edilmiştir⁹⁵.

Fiili durumdan hukuki duruma geçen hükümet tanınması ise, devleti temsil etme iddiasında bulunan otoritenin bu devletin gerçek hükümeti olarak tanınıp tanınmaması meselesidir. Hükümeti tanınmamış bir devlet, uluslararası kişiliğini korumakla beraber, yetkilerini kullanmak imkânlarından yoksundur. Devletler hukukunda fiili hükümetlerin diğer devletlerce tanınması mecburi değildir. Bu devletin diğer devletlerle münasebetleri hükümetlerin aracılığı ile olduğu için hükümeti tanınmamış bir devlet diğer devletlerle normal münasebetlere giremez.⁹⁶

İhtilal veya hükümet darbesi ile işbaşına gelen fiili hükümetlerin tanınmasında bazı şartların mevcudiyeti aranır. Bu şartlar arasında fiili hükümetin

---

⁹³ Pazarcı, **a.g.e.**, s.351.

⁹⁴ Seha Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, 2.Bası, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1965, s.18.

⁹⁵ Eroğlu, **Atatürk ve Egemenlik**, Ankara, 1998, s.21.

⁹⁶ Aynı yer.

etkinliğini, istikrarını, insan haklarına saygı ve uluslararası yükümlülüklerine riayetini zikredebiliriz⁹⁷.

4.2.1. Yeni Türk Devleti'nin Tanınması

Uluslararası hukuk kurallarından yararlanabilmek bu hukuk düzeni içinde belirli bir yere sahip olmakla olanaklıdır. Bu çerçevede, herhangi bir birimin uluslararası hukuk düzeni içinde tam olarak yer alabilmesi için öteki uluslararası hukuk kişilerinin bu yeni birimle birtakım ilişkiler içine girmeyi kabul etmesi, bu yeni birimin iradesine ve faaliyetlerine birtakım hukuksal etkiler tanınması gereği vardır. Bu gerekler, uygulanan uluslararası hukukta, tanıma kurumu aracılığıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak, tanıma kurumu yeni doğmuş uluslararası birimlerin karşılaşacağı bütün hukuksal sorunları da cevaplamaktan uzaktır. Örneğin, yeni doğan bir devletin ülkesine önceden sahip olan önceki devlete göre hukuksal durumu da bu yeni devletin uluslararası hukuk düzeni içindeki yerini ve ilişkilerini etkilemektedir. Bu nedenle uygulanan uluslararası hukuk, bir ülke üzerinde zaman sırasıyla iki ayrı devletin egemen olması durumunda, devletlerin ardıl olması (halefiyet) kurallarının oluşmasına tanık olmuştur.⁹⁸

19 Mayıs 1919 ile 24 Temmuz 1923 tarihleri arasındaki dönemde; uluslararası hukuk bakımından en önemli sorun Türk ulusunun temsili sorunudur. Üzerinde anlaşılamayan hususların bulunması nedeniyle resmi bir antlaşmaya hemen çevrilemeyen, Sovyetler ile T.B.M.M. arasında 24 Ağustos 1920'de parafe edilen belge, T.B.M.M. Hükümeti'nin fiilen (de facto) tanındığını kanıtlayan ilk uluslararası işlemdir.

T.B.M.M. Hükümeti'nin resmen imzaladığı ilk antlaşma; 3 Aralık 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti ile imza edilen Gümrü Antlaşması'dır. Batı'da ise, T.B.M.M. Hükümeti ilk kez, 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında, müttefiklerce yapılan Londra toplantısına İstanbul Hükümeti temsilcileriyle birlikte katılmıştır.

---

⁹⁷ Eroğlu, **a.g.e.**, s.22.

⁹⁸ Pazarcı, **a.g.e.**, s.335.

T.B.M.M. Hükümeti'nin varlığının resmen tanınması ise 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Bu yoldaki ikinci aşamanın başlangıcı, 27 Ekim 1922 günü T.B.M.M. Hükümeti'nin müttefiklerce Lozan'da toplanacak bir barış konferansına resmen davet edilmesidir. 23 Temmuz 1922 günü imzalanan Lozan Barış Antlaşması ise Türk Devleti'nin uluslararası kişiliğinin resmen ve tartışılmaz bir biçimde tanınmasının bir belgesi olmuştur.

Milli egemenliğini ve milli bağımsızlığını kazanan Türk devleti, yeni bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Türk inkılâbı bütün bu hareketleri birlikte kapsayan bir büyük olaydır. Devletin sadece egemenlik unsurunda bir değişiklik vaki olmamış, devletin unsurları arasında yer alan beşeri unsurlar ve toprak unsurunda da değişiklik olmuş, sosyal bünyede, fikri sistemde kökten değişimler kendini göstermiştir. Bu bakımdan iç kamu hukuku yönünden teşekkül eden, siyasi gücü elinde bulunduran Büyük Millet Meclisi Hükümeti yeni bir devlet hüviyetini kazanmış olarak siyasi ilişkilerde bulunmuştur. Bu yeni doğan devletin tanınması da bir hükümet tanınması değil, bir devletin tanınması ile bu usulle gerçekleşmiştir. Ancak yeni Türk devleti, Osmanlı Devleti'ne halef olmuştur. Yeni Türk Devleti, bir devletin diğer bir devlete halef olması ile ilgili kurallara tabi olmuştur.⁹⁹

4.2.2. Yeni Türk Devleti'nin Ardılığı

Uluslararası hukukun başlıca kişileri egemen devletlerdir. Bu bakımdan uluslararası haklar da ödevler de hükümetlere değil, devletlerin kendisine aittir. Devletlerin ardılığı (successor) egemenliğin geçmesiyle ve öncekinin artık devam etmemesi sonucuyla belirlenir. Bu bakımdan bir iç yetkinin bir devletten diğerine geçmesi, resmî ideolojide değişiklik olması veya büyük sosyal ve politik değişiklikler getiren devrimler (Fransız ve Sovyet Devrimleri), egemenliğin değişmesine sebep olmadığı müddetçe, devletlerin ardılığının doğmasına yol açmaz.

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunun başlıca özelliği inkılâplarla birlikte, bir arada kurulmuş olmasıdır. Türk inkılâbının amacı sona eren Osmanlı İmparatorluğu

---

⁹⁹ Eroğlu, a.g.e, s.22.

yerine özgür ve bağımsız yeni ve modern bir devlet kurmaktır. Yeni Türk devletini kurma amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi görevinin sona ermesi ile ortaya çıkmıştır. Neticede amaç, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldığı için bu devleti yeniden kurmak değil, yıkılmaya yüz tutan ve fiilen yıkılan bir devletin yerine yeni ve modern bir devletin kurulmasıdır. Ancak yeni Türk devleti, Osmanlı Devleti'ne halef olması sebebiyle, bir devletin diğer bir devlete halef olması ile ilgili kurallara tabi kılınmıştır.

Bir devletin öteki devlete ardıl olması üç durumda olanaklı olmaktadır: i) Bir devlet egemenliğinden ayrılmak suretiyle iki ya da daha çok devletin ortaya çıkması durumu, ii) iki ya da daha çok devletin birleşmesi durumu, iii) bir ülke parçasının bir devletten ötekine el değiştirmesi durumudur.¹⁰⁰

4.2.2.1. Yeni Türk Devleti'nin Antlaşmalar Bakımından Ardıl Olması

Bir ülke parçasının devletlerarasında el değiştirmesi durumunda, antlaşmalara ardıl olma konusunda eskiden beri kabul edilen genel ilke, el değiştiren ülke üzerindeki sonraki devletin antlaşmalarının geçerli olması biçimindedir.

Antlaşmalara ardıl olma konusunda Türkiye'nin durumunu değerlendirecek, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf bulunduğu antlaşmalarla doğrudan bağlanmayı kabul etmediği görülmektedir. 24.7.1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 99. maddesi, Osmanlı İmparatorluğu'nca yapılan ve Türkiye'yi de bağlaması kabul edilen ekonomik ve teknik nitelikli çok taraflı antlaşmaların bir listesini vermek suretiyle bunu doğrulamaktadır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf bulunduğu antlaşmalar arasında bir ayrıma gidilerek, ikili antlaşmalar ile çok taraflı antlaşmaların listede yer almayanlarının Türkiye'yi bağlamayacağı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, aynı Lozan Barış Antlaşmasının 100.¹⁰¹ ve 101.¹⁰² maddeleri ile Lozan Ticaret Sözleşmesinin 14. maddesi Osmanlı

---

¹⁰⁰ Pazarıcı, a.g.e., s.350.

¹⁰¹ **Lozan Barış Antlaşması md.100:** Türkiye, aşağıda belirtilen Sözleşmeler ya da Anlaşmalara katılmayı ya da bunları onaylamayı yükümlenir:

İmparatorluğunun da taraf bulunmadığı ya da henüz onaylanmadığı bir antlaşmalar listesini vermekte ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu antlaşmalara katılmayı ya da onaylamayı kabul ettiğini bildirmektedir.¹⁰³

4.2.2.2. Yeni Türk Devleti'nin Haklar Bakımından Ardıl Olması

Devlet mallarına ardıl olma konusunda gerek uluslararası uygulamanın gerekse mahkeme kararlarının kabul ettiği ana ilke önceki devletin mallarının sonraki devlet ya da devletlere geçmesidir. Böylece, birkaç kural dışılık sayılmazsa, uluslararası uygulamada önceki devletin kamu mallarının sonraki devlete ya da devletlere hiçbir ödeme yapmadan karşılıksız olarak geçtiği görülmektedir¹⁰⁴.

Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasından sonra öngörülen çözüm ise taşınır ve taşınmaz mallar arasında bir ayrıma gidilmeden gerçekleştirilmiştir. Lozan Barış Antlaşmasınının 60. maddesi, Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşı sonucu Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan yeni devletler ülkeleri ile eskiden varolan devletlere geçen ülke parçaları üzerinde bulunan Osmanlı Devleti'ne ait her

---

1.Otomobillilerin uluslararası dolaşımına iliksın...; 2.Gümrük uygulanacak vagonların kurşunlanmasına iliksın...; 3.Denizde çatmalar, deniz kazalarında yardım ve kurtarma konusundaki kuralların birleştirilmesine iliksın...; 4.Hastane gemilerinin liman resim ve harçlarından bağışık tutulmalarına iliksın...; 5.Kadın ticaretinin yasaklanıp önlenmesine iliksın...;6.Açık-saçık müstehcen yayınların yasaklanıp önlenmesine iliksın...; 7.54 ncü, 88 nci ve 90 nci Maddelere ilişkin çekinceler ihtitazi kayıtlar saklı kalmak üzere...;8.Filoksera ya karşı alınacak tedbirlere ilişkin...; 9.Afyon konusunda...; 10.Uluslararası Radyo-Telegrafi konusund...;11. Afrika'da alkollü maddelere uygulanacak rejim konusunda...; 12.Brüksel Genel Senedi ile Brüksel Bildirisinin yeniden gözden geçirilmesine iliksın...;13.Hava ulaşımının düzenlenmesi konusunda...; 14.Kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin ....imzalanmış Sözleşme.

Türkiye, bundan başka, Telegrafi ve Radyo-Telegrafi konusunda, uluslararası yeni Sözleşmelerin hazırlanmasına katılmayı da yükümlenir. Bkz. İsmail Soysal; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. C. (1920–1945)**, TTK Yayınları., Ankara, 2000. s.133-134.

¹⁰² **Lozan Barış Antlaşması md.101**:Türkiye, transit serbestliği konusunda Barselona Konferansınca 14 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiş olan Sözleşme ve Statü ile, uluslararası yararı olan su yolları rejimine ilişkin olara, aynı Konferansça 19 Nisan 1921 tarihinde kabul edilen Sözleşme ile Statüye ve ek Protokole katıldığını bildirir.

Bunun sonucu olarak, Türkiye, işbu Anlaşmanın yürürlüğe girişiyle, bu Sözleşmelerin, Statülerin ve Protokollerin hükümlerini uygulamaya koymayı yükümlenir. Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.134-135.

¹⁰³ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.353.

¹⁰⁴ **a.g.e.**, s. 356.

türlü taşınır ve taşınmaz malların herhangi bir karşılık ödemeksizin bu devletlere ait olacağını kabul etmektedir.¹⁰⁵

4.2.2.3. Yeni Türk Devleti'nin Yükümlülükler Bakımından Ardıl Olması

“Devlet borçları” konusunda, devlet borçları teriminden önceki devlete ait borçlar kastedilmektedir¹⁰⁶. Önceki devletin genel nitelikli borçlarının sonraki devlet ya da devletlere geçip geçmeyeceği konusunda Osmanlı Borçları Davası'na ilişkin 18.4.1925 tarihli kararda, uygulanan uluslararası hukukta borçların doğrudan sonraki devlet ya da devletlere geçeceğini öngören bir kuralın bulunmadığını bildirilmektedir¹⁰⁷.

Osmanlı devlet borçlarına ilişkin olarak 24.7.1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması incelendiğinde, Osmanlı borçlarının Balkanlar'da ve Asya'daki sonraki devletlerarasında bölüştürülmesi ilkesinin kabul edildiği görülmektedir (mad.46)¹⁰⁸. Buna karşılık, Mısır'ın daha önceki 1855, 1891 ve 1894 Osmanlı borçlarını ödemiş

---

¹⁰⁵ a.g.e., s. 357.

¹⁰⁶ a.g.e., s. 358.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 359.

¹⁰⁸ **Lozan Barış Antlaşması md.46:** İşbu Kesime ekli çizelgede belirtildiği üzere, Osmanlı Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye-i], Türkiye, 1921–1913 Balkan Savaşları sonucu olarak kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan topraklar katılmış Devletler, İşbu Antlaşmanın 12 nci ve 15 nci Maddelerinde belirtilen adalarla, bu Maddenin son fıkrasında belirtilen toprak parçası kendilerine bırakılmış olan Devletler ve son olarak, İşbu Antlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulan Devletlerarasında, İşbu Kesimde belirtilen şartlar içinde, bölüştürülecektir. Bundan başka, yukarıda belirtilen bütün bu Devletler, 53 ncü Maddede gösterilen tarihlerden başlayarak, Osmanlı Devlet Borcu hizmetlerinin ödenmesine ilişkin yıllık yükümlere [taksitlere] de, İşbu kesimde belirtilen şartlar içinde, katılacaklardır.

Türkiye, 53 ncü Maddede belirtilen tarihlerden başlayarak, öteki Devletlere yükletilmiş katılma paylarından artık hiç bir biçimde sorumlu tutulmayacaktır.

1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı egemenliği altında olup, Türkiye'nin, İşbu Antlaşmanın 2 ncü Maddesinde saptanan sınırları dışında bulunan Trakya arazi, Osmanlı Devlet Borcunun bölüştürülmesi konusunda, İşbu Antlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış gibi sayılacaktır. Bkz. Soysal, a.g.e., s.106.

bulunması olgusuna dayanarak, kalan Osmanlı borçlarından hiçbir biçimde yük almaması kabul edilmektedir. (mad.18)¹⁰⁹.

4.2.2.4. Yeni Türk Devleti'nin Özel Hukuk Kişilerinin Uyraklığı Bakımından Ardıl Olması

Uluslararası hukukta tartışmasız olarak kabul edilen kurallardan biri ardıl olma durumlarında önceki devlet uyraklıklarının, ilke olarak, sonraki devlet uyraklığına doğrudan geçmeleri olmaktadır. İki ya da daha çok devletin birleşmesi durumunda, önceki devletin sona ermesi nedeniyle, bu kural kesindir. Bir ülke parçasının el değiştirmesi ya da ayrılma yoluyla yeni devletler doğması durumlarında da kabul edilen ana ilkeyi oluşturmaktadır. Birçok devletin ardıl olmasına ilişkin olarak çok sayıda örnekler gösterilebilecek bu genel nitelikli kuralı doğrulayan örneklerden biri de Lozan Barış Antlaşması olmaktadır. Lozan Barış Antlaşması'nın 30. maddesi Türkiye'den ayrılmış olan ülkeler üzerinde yaşayan Türk uyraklıklarının, ilke olarak, o ülke devletlerinin uyraklığına geçeceğini öngörmektedir.¹¹⁰

4.2.2.5. Yeni Türk Devleti'nin Özel Hukuk Kişilerinin Hakları Bakımından Ardıl Olması

Uluslararası hukukta ardıl olma konusunda kazanılmış haklar ilkesi, önceki devletin yasalarına uygun olarak özel hukuk kişilerince kazanılmış olan hakların sonraki devlette de aynen süregitmesini belirtmektedir. Bu ilkenin temelini ülkesel değişikliklerin toplumsal ve hukuksal ilişkiler düzenini büyük ölçüde etkilememesi gerektiği görüşü oluşturmaktadır. Sosyalist devletlerin ortaya çıkışına kadar

---

¹⁰⁹ **Lozan Barış Antlaşması md.18:** Türkiye, Mısır vergisiyle güvence altına alınmış Osmanlı borçlanmaları -başka bir deyimle 1855, 1891 ve 1894 borçlanmaları- konusundaki bütün yükümlerinden ve borçlarından aklanmıştır [ibra edilmiştir]. Bu üç borçlanmanın hizmetleri için Mısır'ın yaptığı yıllık ödemeler, bugün Mısır Devlet Borcu hizmetlerinin ödenmesinin bir parçasını oluşturmaktadır olduğundan, Mısır, Osmanlı Devlet Borcuna [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'ye] ilişkin olarak başka her türlü borçlardan aklanmıştır. Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.99.

¹¹⁰ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.362.

tartışmasız biçimde kabul edilen kazanılmış haklar ilkesinin uluslararası hukukta geçerli kabul edilmesi daha sonraları da çeşitli uluslararası mahkeme kararlarında doğrulanmıştır. Uluslararası Daimi Adalet Divanı, Fenerler Davası çerçevesinde Osmanlılarca Fransız yurttaşlarına tanınan Fener ayrıcalıklarının (imtiyazlarının) Fransa tarafından Yunanistan'a karşı ileri sürülebileceğini 17.3.1934 tarihli kararında kabul etmektedir. Uluslararası hakemlik mahkemelerinin de bu ilkeyi kabul ettiği çeşitli hakemlik kararlarına rastlanmaktadır¹¹¹.

5. ULUSLARARASI UYUŞMAZLIKLARIN YARGISAL ÇÖZÜM YOLLARI

Sorumluluk, hukukun her alanında düzenlenen hak ve özgürlüklerin güvencesi niteliğindedir. Haklar ve özgürlükler bir hukuk düzeninin diğer kişileri için yükümlülükler getirir ve bu yükümlülüklerin ihlali sorumluluğa yol açabilir. Uluslararası hukukta da, uluslararası hukukun kişiliği tartışmasız süjeleri devletler ve uluslararası örgütler haklara sahiptir ve buna karşılık yükümlülükler üstlenmiştir.

Devletin her uluslararası hukuka aykırı fiili bu devletin sorumluluğunu gerektirir. Hareket veya ihmalden oluşan davranışın, uluslararası hukukta devlete isnat edilebilmesi ve bu devletin bir uluslararası yükümlülüğünün ihlalini teşkil etmesi durumunda, devletin uluslararası hukuka aykırı fiili bulunmaktadır. Bir devletin fiilinin uluslararası hukuka aykırı olarak nitelendirilmesi uluslararası hukuka göre takdir edilir.

“Maddi anlamada yargı, objektif hukukun, bağımsız hâkimler (mahkemeler) tarafından belli bir olaya uygulanmasıdır.” Yargı, bir hukuksal durumun, uyuşmazlığın yasaya uygunluğunun denetimidir.

Devlet düzeninde yargı organları, anayasa ve yasalar uyarınca kurulur; uluslararası toplumda ise, mahkemeleri kuran devletlerin antlaşmalarıdır.

---

¹¹¹ a.g.e., s.363.

Ulusal yargı organları, yargı yetkilerini anayasadan ve yasalardan alırlar. Uluslararası yargı organları ise, yargı yetkilerini uyuşmazlığa taraf olan, devletlerin istemlerinden (iradelerinden) alırlar ve bunlar adına kullanırlar.

Nihayet, ulusal düzenlerde zorunlu adalet ilkesi geçerli olmasına karşılık, uluslararası toplumda, bir devleti, kendi isteği, izni bulunmaksızın, taraf olduğu uyuşmazlığı bir yargı organına götürmeye zorlayan bir hukuk kuralı yoktur¹¹².

Uluslararası uyuşmazlıkların hukuki yollardan çözümünde iki hukuki çözüm yolu bulunmaktadır: Birincisi hakem (tahkim), ikincisi de yargı yolu, yani uyuşmazlığın uluslararası bir yargı organı aracılığıyla çözümüdür.

5.1. Uluslararası Uyuşmazlıkların Hakem (Tahkim) Yoluyla Çözümü

Geniş anlamda hakemlik (eski adıyla tahkim), bir uyuşmazlığın, vereceği karar bağlayıcı olan üçüncü bir kişi ya da organa sunulmasını belirtmektedir. Böylece, belirtilen bu koşullar yerine gelmişse, hakemin bir ya da birden fazla olması, hakemin uyuşmazlığın doğmasından sonra ya da önceden belirlenmiş olması, hakemin ya da hakemlik organının **ad hoc** olabileceği gibi önceden kurulmuş bir hakemlik bir uluslararası ya da ulusal yargı organı ya da siyasal bir organ olması, böyle bir organın hakemlik niteliğini etkilememektedir. Nitekim Uluslararası Daimi Adalet Divanı, Musul konusunda **Türkiye ile Irak Arasındaki Sınır Sorunu** adlı 21.11.1925 tarihli danışma görüşünde, "ilgili taraflarca kendisine başvuru bir üçüncü kişinin iradesinin bağlayıcı bir güce sahip olması biçiminde belirlenen "hakemlik" sözcüğünün geniş anlamda kullanılması durumunda, söz konusu kararın bir hakemlik karar olduğu söylenebilir" demektedir¹¹³.

Kararların bağlayıcı olması, uyuşmazlıkların siyasal ve diplomatik yöntemlerle çözülmesi ile hakemlik arasındaki en önemli farkı oluşturmaktadır. Uyuşmazlıkların siyasal ya da diplomatik yöntemlerle çözülmesinde kararlar bağlayıcı olmadığı halde, hakemlikte bağlayıcıdır. Uygulamada hakemlik

---

¹¹² Çelik, **a.g.e.**, s.331.

¹¹³ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.455.

mahkemelerinin büyük bir çoğunluğu uluslararası hukuk kurallarına göre karar vermekle birlikte, yargı yönteminden farklı olarak, hakemlikte, çoğu kez tarafların rızalarına başvurmada, “hak ve nisfet”e göre, hatta siyasi durumlar göz önünde bulundurularak karar verildiği görülmektedir¹¹⁴.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu devrinde hakemliğe, bir savaşı önlemekten çok, durdurmak veya bazı ülkelerin durumunu belirlemek üzere başvurulmuştur¹¹⁵. 20. Yüzyılda ise böyle bir sözleşmenin olağan hukuksal etkisi, **Pacta sunt servanda** (Ahde vefa) ilkesi sonucu, tarafların bu antlaşma hükümlerine uyma zorunluluğudur. Yine, hakemlik sözleşmesi hakemleri de bağlar¹¹⁶.

Hakemlik uygulaması İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 1794 yılında imzalanan Jay Antlaşması ile yeniden canlandırılmıştır. Bu antlaşma, çağdaş hakemliğin başlangıcı olmuş, 1900 yılına kadar ki dönemde, yüzlerce hakemlik kararı verilmiştir¹¹⁷.

1899 ve 1907 La Haye Barış Konferansları’nda hakemlik sorunu ele alınmış, Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü Sözleşmesi ile bir yandan hakem usulüne ilişkin kurallar derlenmiş, öte yandan da “Daimi Hakem Mahkemesi” kurulması girişiminde bulunulmuştur.¹¹⁸

1907 La Haye Sözleşmesi’nin 55’nci maddesine göre hakemlik görevi, taraflarca diledikleri gibi tayin edecekleri tek hakeme, birkaç hakeme ya da sözleşme ile kurulmuş olan “Daimi Hakem Mahkemesi” üyeleri arasından seçecekleri hakemlere verilebilir¹¹⁹.

Hakemlik kararlarının yorum ve uygulamasına ilişkin taraflar arasında çıkacak uyuşmazlıklar ise, hakemlik antlaşması ya da sözleşmesinde aksi bir hüküm yoksa kararı veren hakemlik organına sunulmak zorundadır¹²⁰.

---

¹¹⁴ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika**, 4. Baskı, Attila Kitapevi, Ankara, 1993, s.374.

¹¹⁵ Meray, **a.g.e.**, s.294.

¹¹⁶ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.457.

¹¹⁷ Gönlübol, **a.g.e.**, s.374.

¹¹⁸ Çelik, **a.g.e.**, s.331.

¹¹⁹ Meray, **a.g.e.**, s.305.

¹²⁰ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.466.

Karar bir bütün teşkil eder. Onun bir kısmını imal edip diğer bir kısmını uygulamak uygun değildir. Kararın bütün halinde uygulanması zorunludur¹²¹.

Bir hakemlik kararının geçerli olabilmesi için bunun hakemlerin yetkilerini aşmayan bir çerçevede alınmış olması gerekmektedir. Zira hakemler hakemlik sözleşmesinde tarafların belirttikleri ortak iradelerini aşan yetkilere başvuramaz. Aksi durumda hakemlik kararı geçersiz sayılacaktır¹²².

Hakemlik ile yargı yolu, geçmişte birbiriyle çok karıştırılmış iki barışçı çözüm yoludur. Gerek hakemlik, gerekse yargı yolu, devletlerin uyuşmazlıkları kendi rızaları ile sundukları tarafsız yöntemlerdir. Her ikisinde de uyuşmazlığa taraf olan devletler verilen karara uyacaklarını, kendilerini bu kararlarla bağlı sayacaklarını önceden kabul etmişlerdir. Yalnız hakemlikte, hatta La Haye sisteminde bile, uyuşmazlığa bakacak olan mercii taraflarca, belli bir uyuşmazlığa bakmak üzere seçilmiş ad hoc bir kuruluştur. Hakemlik mahkemesi delilleri toplar, tarafların iddialarını dinler ve hakemler yararlı bir çözüme ulaşabilmek için gerekli gördükleri hukuk dışı, hatta siyasal nitelikteki iddiaları da göz önünde bulundurarak, “uluslararası hukuka uygun düşen” bir karar verirler. Öte yandan, yargı yönteminde kararı, sürekli olarak çalışan ve görevi yargıçlık olan kişilerden kurulu bir mahkeme verir. Bu mahkeme üyelerini taraflar seçmezler; mahkemeler taraflardan bağımsız olarak vardır. Bu tür uluslararası mahkemeler, siyasal düşünceler ile hareket etmedikleri gibi, taraflar kendisine açıkça yetki vermedikçe “hak ve nısfet” ilkesine göre karar vermezler, sadece uluslararası hukuk kurallarını uygularlar¹²³.

Yine, bir hakemlik kararının geçersiz sayılması hakemlerden birinin ayartılması, rüşvet alması gibi durumlarda söz konusu olabilecektir. Bir hakemlik kararı verildikten sonra, hakemlik organınca bir tarih belirtilmediği takdirde, kararın tebliğinden başlayarak olanaklı olan en kısa sürede uygulanması gerekmektedir. Hakemlik kararının verilmesinden sonra kaybeden tarafın kararı uygulamaması

---

¹²¹ Zeki Mesut Aslan, **Yeni Devletler Hukuku**, 2.Cilt, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1951, s.278.

¹²² Pazarıcı, **a.g.e.**, s.466.

¹²³ Gönlübol, **a.g.e.**, s.378.

durumunda, uluslararası yapılageliş hukuku kurallarına göre, uluslararası hukukun öngördüğü önlemlere ve zorlama yollarına başvurulabilecektir¹²⁴.

Sonuç olarak, hakemlik konusunda birçok antlaşma yapılmış olmakla birlikte, tüm devletler arasında zorunlu hakemliği öngören, genel bir antlaşma bulunmamaktadır.

5.2. Uluslararası Uyuşmazlıkların Uluslararası Mahkemeler Yoluyla Çözümü ve Uluslararası Adalet Divanı

Uluslararası uyuşmazlıkların “yargı yolu ile çözülmesi”, iki ya da daha çok devlet arasındaki anlaşmazlığın bağımsız, uzman ve sürekli bir organca, hukuk kurallarına dayanılarak çözülmesidir.

Genel bir biçimde uluslararası mahkeme deyimi ile devletler arasında yapılan bir antlaşmayla ya da bir uluslararası örgüt kararıyla uyuşmazlıkları hukuka uygun olarak çözmekle görevlendirilen ve kararları bağlayıcı olan bir organ belirtilmektedir. Bu genel tanım hakemlik mahkemelerini de kavramaktadır. Uygulamada ve öğretilerde uluslararası yargısal yollar arasında uluslararası hakemlik mahkemeleri ve uluslararası mahkemeler olmak üzere bir ayırma gidilmekte olup, bu iki yargı yolunun arasında da birtakım farklılıklar bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası mahkemeleri uluslararası hakemlikten ayıran başlıca üç fark şunlardır: i) Uluslararası hakemlik mahkemelerinin ad hoc ya da belirli süreler için geçici olarak kurulmasına karşılık, uluslararası mahkemeler genellikle sürekli yargı organlarıdır; ii) Uluslararası hakemlik mahkemelerinin üyelerinin uyuşmazlığın taraflarınca seçilmesine karşılık, uluslararası mahkemelerin üyeleri uyuşmazlığın taraflarınca değil, önceden belirlenmiş usullere göre genellikle bir uluslararası örgüt organlarınca seçilmektedir; iii) Uluslararası hakemlik mahkemelerinin usul kuralları uyuşmazlığın taraflarınca belirlenip genellikle istedikleri zaman bunları birlikte değiştirmesi olanağı bulunmasına karşılık, uluslararası mahkemelerin usul kuralları önceden belirlenmiş olup uyuşmazlık taraflarının iradesi ile değiştirilememektedir. Sonuçta,

---

¹²⁴ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.467.

uluslararası mahkemelerin oluşumu ve çalışmaları uluslararası hakemlikten farklı olarak, uyuşmazlık taraflarının iradesine çok daha az bağımlı bulunmaktadır¹²⁵.

Uluslararası Daimi Adalet Divanı başarılı çalışmalar yapan ve Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan ilk uluslararası mahkemedir.

Milletler Cemiyeti Misakı'nın 14'üncü maddesi, bir "Uluslararası Daimi Adalet Divanı" tasarısı hazırlamak ve bu tasarıyı üyelere sunmakla Milletler Cemiyeti Konseyi'ni görevlendirmiştir. Aynı madde, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın bir yandan "tarafların kendisine sunacakları uluslararası nitelikte bütün uyuşmazlıklara bakacağı"nı; öte yandan, Milletler Cemiyeti Konseyi ya da Genel Kurul'un başvurması üzerine her çeşit uyuşmazlık ya da nokta hakkında danışma görüşü vereceğini öngörmektedir¹²⁶.

Statünün yürürlüğe girişi 22. onay işleminin gerçekleştirildiği 02.09.1921 tarihinde olmuştur. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın resmi açılışı 15.02.1922'de yapılmış ve Divan ilk dönem çalışmalarına 15.06.1922'de başlamıştır. Divan'ın Statüsünde 14.09.1929'da birtakım değişiklikler kabul edilmiş, ancak bu değişik biçimiyle Statünün yürürlüğe girişi 01.02.1936'yı bulmuştur. Uluslararası Daimi Adalet Divanı resmi açılışının yapıldığı 15.02.1922'den Milletler Cemiyeti Genel Kurulunun Divan'a son verme kararını aldığı 18.04.1946'ya kadar resmen varlığını sürdürmüştür. Evrensel uluslararası mahkeme olarak U.S.A.D.'ni Birleşmiş Milletler döneminde bu örgütün bünyesinde kurulan Uluslararası Adalet Divanı izlemektedir¹²⁷.

Türkiye, Uluslararası Daimi Adalet Divanı Statüsü'nü, 10 Haziran 1935 günü kabul edilen 19 Haziran 1935 günü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2774 sayılı kanunla kabul etmiştir. 18 yıla yaklaşan çalışma süresi içinde, Uluslararası Adalet Divanı'na, devletlerce 29 uyuşmazlık sunulmuş; Divan bunlarda 22'sini karara bağlamış, diğer 7 uyuşmazlıkta taraflar davalarını geri almışlardır.

---

¹²⁵ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.467.

¹²⁶ Çelik, **a.g.e.**, s.356.

¹²⁷ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.467.

Karara bağlanan uyuşmazlıklar arasında, Türkiye ile Fransa'nın da taraf oldukları Bozkurt-Lotus Davası'nın da bulunduğu bilinmektedir¹²⁸.

Kararların hepsi, uyuşmazlıkta taraf olan devletlerce kabul edilmiş ve iyiniyetle yerine getirilmiştir. Ayrıca Divan, oluşturduğu hukuk kuralları ile, sonradan ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü için yol gösterici olmuştur. Divan, devletleri savaşa sürükleyen nitelikteki tüm uyuşmazlıkları çözme yetkisine ve olanaklarına sahip “her derde deva” bir kuruluş olamamıştır. Devletler uluslararası nitelikteki birçok sorunu ya hukuk yolu ile çözmek istememişler, ya da hukuk bu sorunların çözümü için yeterli olamamıştır. Kabul etmek gerekir ki, uluslararası sorunların çoğunluğu hukuki nitelikte sorunlar değildir. Siyasal yönleri daha ağır basan sorunlardır. Bununla birlikte, hemen her uyuşmazlığın hukuki bir yönü de bulunmaktadır. İşte, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın başarısı ve uluslararası sorunların giderek daha tehlikeli ve yıkıcı nitelikler kazanması, devletleri, hukuki sorunlarını çözmek için Divan deneyimini sürdürmeye yöneltmiştir¹²⁹.

Divan, devletlerin iç hukuk kurallarını yalnızca devletlerin iradelerinin ve faaliyetlerinin ürününden oluşan fiili veriler olarak değerlendirmekte ve bunları doğrudan uygulama yoluna gitmemektedir¹³⁰.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi kapsayan 1919–1939 yılları, uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü konusunda yapılan atılım bakımından, tarihte örneği görülmemiş bir dönemdir. Gerçekten, sadece 1918 ile 1928 yılları arasında uyuşmazlıkların soruşturma, uzlaştırma hakemlik ve yargı yolu ile çözülmesi konusunda 130 kadar antlaşma ve sözleşme imzalanmıştır. Çoğunluğu 1924 yılında imzalanan bu belgeler, büyük bir savaştan sonra devletlerin uyuşmazlıklarını barışçı yollardan çözmek konusundaki özlemlerinin bir belirtisidir. 1937 yılına gelindiğinde Milletler Cemiyeti “iki yüzlülük” oyunu oynayan bir tiyatroya dönüşmüş, Divan ise hiçbir işi olmayan “yargıçlar kulübü” durumuna gelmiştir.

---

¹²⁸ Çelik, a.g.e., s.356.

¹²⁹ Gönlübol, a.g.e., s.381.

¹³⁰ Pazarıcı, a.g.e., s.477.

Öte yandan, uyuşmazlıkların hakemlik ya da yargı yoluyla çözülmesinin uluslararası alandaki işlevi fazla değildir. Devlet sisteminin doğası ve devletler arasındaki uyuşmazlıkların niteliği çözüm yollarının genişletilmesine engel olmaktadır. Devletler, kendileri ile ilgili sorunların başkaları tarafından karara bağlanmasını istemedikleri gibi, devletler arasındaki uyuşmazlıkların çoğunun siyasal nitelikte olması da, bunların salt hukuki açıdan ele alınmaları ve çözüme bağlanmalarına uygun düşmemektedir. Ancak, “uluslararası toplum”un geliştirilmesi yönünde atılan adımlarla birlikte, hukukun uluslararası uyuşmazlıkların çözümündeki rolünün de artacağına kuşku yoktur¹³¹.

---

¹³¹ Gönlübol, **a.g.e.**, s.381.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN TARAF OLDUĞU ULUSLARARASI SORUNLAR

(1920- 1938)

Her milletin, dolayısıyla devletlerin birtakım idealleri, millî hedefleri ve ülkelerinin özelliklerine göre şekillenmiş ihtiyaçları vardır. Dış politika işte bu amaçları gerçekleştirmeye, ihtiyaçları karşılamaya hizmet etmelidir. Dış siyaset bir toplumun iç bünyesi ile sıkı şekilde ilgilidir. Çünkü iç bünyeye dayanmayan dış siyasetler daima mahkûm kalırlar. Bir toplumun iç bünyesi ne kadar kuvvetli, metin olursa, dış siyaseti de o oranda sağlam ve dayanıklı olur¹³².

Dış politikanın hareket noktası millî menfaatlerdir. Hedefi, barışın korunması, yabancı devletlerle iyi ilişki ve iş birliğinin geliştirilmesidir¹³³. Gerçekçi bir dış politika, daima millî çıkar ve hedeflere hizmet etmeli, dış politika iç politikanın hizmetinde olmalıdır. Ülkelerin dış politikalarını; kendi jeopolitik özellikleri, komşuları, siyasî rejimi, ekonomik zenginlikleri ve ihtiyaçları, tarihi gibi unsurlar şekillendirmektedir¹³⁴.

Hiçbir ülkenin dış politikası, kendi millî gücüne dayalı olmazsa başarılı olamaz, dış politikadan beklenen faydaları temin edemez. Dolayısıyla, dış politikada bir milletin başarılı olabilmesi için önce ülke içinde güçlü olması gerekmektedir. Güçlü olmasının ilk şartı ise millî birlik ve beraberlik içerisinde ortak ideallerini gerçekleştirmeye çalışması lâzımdır. Ayrıca, çağın şartlarına uygun gelişmeleri yapabilmelidir, çağın gerisinde kalmamalıdır. Bütün bunların yanında, dostluğuna, verdiği sözlere güvenilen, saygı duyulan, itibar sahibi bir millet olmalıdır¹³⁵.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı dünya için -tıpkı bugünlerde olduğu gibi- çok önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, eski dengelerin geçersiz hale

¹³² Atatürkçülük, C. 1, Yay. Haz. Genelkurmay Başkanlığı, İstanbul, 1998. s. 155.

¹³³ Kamuran İnan, **Dış Politika**, 2. Basım, İstanbul, 1994, s.11.

¹³⁴ Ramazan Tosun, "*Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*", **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Sa.29, Ankara, 2002, s.101.

¹³⁵ Aynı yer.

gelip yerine yenilerinin tesis edildiği bir devir olmuştur. İnsanlık tarihinde uzun sayılabilecek bir dönem geçerli olan çok dinli, çok etnikli imparatorluklar dönemi sona ermiş, sanayi devrimi ve buna bağlı gelişmeler üretim ve piyasa yapılarını ciddi biçimde değiştirmiştir. Avrupa'da zihniyet sahasında, önce Protestan ahlakının daha sonra da aydınlanma felsefesi ve pozitivist düşüncenin biçimlendirdiği değişimler yaşanmıştır. Şüphesiz bu değişim ve dönüşümlerden en fazla etkilenenler geride kalan dönemin temsilcileri (Osmanlı ve Avusturya-Macaristan) olmuştur. Bu dönemi yaşayan Osmanlı nesilleri bir insan ömrü içinde tahayyül edilemeyecek değişikliklerin (toprakların azalması, milliyetçi hareketler, ihanetler, başkaldırıları, değişen ittifaklar vs.) şahidi olmuşlardır. Böyle bir sürecin sonunda ve "Osmanlı İmparatorluğunun külleri arasında" kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde bu arka plan belirleyici olmuştur. Bunun için, yeni kurulan devlet, haklı olarak, toplumun kendini tanımlamasında etnik, dinî ve ideolojik referansları kullanmasından endişe etmiştir. Bunların yerine referans olarak laiklik, milliyetçilik ve bilim (pozitivizm demek de mümkündür) üzerinde durulmuştur¹³⁶.

Türkiye, I. Dünya Savaşı sonrasında Dünya Barışını korumak amacıyla kurulan ve geniş katılımı amaç edinen, iyiniyetle oluşturulan Milletler Cemiyeti'ne uzun süre sıcak bakmamıştır. Çünkü bu örgüt kuruluşundan itibaren İngiltere'nin denetiminde olmuş ve Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerinde sürekli Türkiye'nin aleyhine kararlar almıştır. Türkiye, bir an önce kalkınabilmek, muasır medeniyet seviyesine çıkabilmek için barışı korumak, barış içinde meselelerini çözmek durumundadır. Ancak, barışı korumak için taviz vermek zorunda değildir. Hiçbir milletin, Türk Devleti'nin iç işlerine karışmasını "tam bağımsızlık" ve "tam egemenlik" ilkeleri ile bağdaştırmayan Türkiye, yabancı devletlerin de iç işlerine karışmaz¹³⁷. Ayrıca İngiltere ve bazı Avrupalı devletler, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan yakınlaşması dolayısı ile Türkiye'nin örgüte girmesine sıcak bakmamışlardır. Fakat Türkiye'nin, 1930'dan itibaren bölgesel ve dünya politikalarında barışçı ve kolektif güvenlik anlayışına uygun gelişmeler içine girmesi

---

¹³⁶ Kadir Koçdemir, "Atatürk Dönemi Kültür Politikası ve Küreselleşme", **Türk İdare Dergisi**, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Sa. 429, Ankara, 2000, s.149.

¹³⁷ Tosun, **a.g.e.**, s.103.

ve Lozan'dan kalan sorunlarını önemli ölçüde barış ve diplomasi kanalıyla çözmesi, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın Türkiye'ye olan ilgisini arttırmıştır.

1. LOZAN ANTLAŞMASI İLE ULUSLARARASI UYUŞMAZLIKLARIN HUKUKİ YOLLARDAN ÇÖZÜMÜ

Lozan Antlaşması, eski rejimin bütün diplomasi yazıları üzerinden sünger geçirerek uzun bir askeri ve diplomatik mücadeleler sonucunda elde edilen ve önemli olduğu kadar olumlu neticelerin genel toplamını gösterir¹³⁸.

Lozan barışına varan süreç şöyle gelişmiştir; Ermenistan'a karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin açtığı Savaş başarıya ulaşmış ve 2 Aralık 1920'de Ermenistan Devletiyle Gümrü Barış Antlaşması yapılmıştı. Batı cephesinde Yunan ordusu 11 Ocak 1921'de, I inci İnönü Zaferi ile ilk kez durdurulmuştu. Bu arada, 1920 ilkbaharından beri Moskova'da Sovyet Rusya ile barış görüşmeleri sürdürülüyordu. Batılı Müttefikler, bu durumda, Sevr Antlaşması'nda Türkiye yararına kimi değişiklikler yapılmasını görüşmek üzere, İstanbul Hükümeti aracılığı ile ve onunla birlikte, Ankara Hükümetlerinden Londra'ya bir delegasyon yollamasını istemişti. Mustafa Kemal, barış görüşmelerinden kaçınıldığı izlenimi vermemek için, Dışişleri Bakanı Bekir Sami başkanlığındaki bir Delegasyonu, İstanbul Hükümetininkinden ayrı olarak, göndermişti. 23 Şubattan 12 Mart 1921 gününe dek Londra'da yapılan görüşmeler olumlu bir sonuç vermemişti; Bekir Sami Bey'in orada İngiltere, Fransa ve İtalya ile imzaladığı, aslında pek önemli olmayan kimi Anlaşmalar da Büyük Millet Meclisi Hükümetince onaylanmamıştı. Buna karşılık, 16 Mart 1921'de Moskova'da Türk - Sovyet Barış Antlaşması imzalanarak, Doğu sınırı bugünkü kesin durumunu almış, Doğu'da hem barış, hem de Türk - Sovyet işbirliği olanakları sağlanmıştı. 1 Nisan'da da Yunanlılara karşı İkinci İnönü Zaferi kazanılınca, Güney cephesinde Türkiye'ye karşı savaşa son vermek isteyen Fransa Ankara Hükümeti ile görüşmelere başlamıştı. Öte yandan, 1919 yılında Anadolu'nun güney - batısında kimi bölgeleri işgal eden İtalyan kuvvetleri, Türklerle her hangi bir çatışmaya girmeden, 1921 yılı ortalarında çekilip gitmişti. 13 Eylülde Sakarya

---

¹³⁸ Sagay, a.g.e., s.228.

Savaşı'nda Yunanlıların saldırı gücü bütünü ile yok edilince, 20 Ekim 1921'de Fransa, Ankara Hükümeti ile Türk - Fransız ön Barış Anlaşması'nı imzalamıştı. 26 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı "Büyük Taarruz" başlamış, Yunan ordusu yok edilmişti. Ordu 9 Eylül'de İzmir'e girmişti. Bursa da alınmıştı. Böylece Anadolu Yunanlılardan kurtarılmış oluyordu. Bunun üzerine, Müttefiklerin girişimi ile 21 Ekim 1922'de Mudanya Silâh Bırakışma Sözleşmesi yapılmıştır. Mudanya Silâh Bırakışması'ndan bir hafta sonra, üç Müttefik Devlet (İngiltere, Fransa ve İtalya) 27 Ekim günkü bir Nota ile Ankara ve İstanbul Hükümetlerini "Doğuya kesin bir barış getirme amacı ile" Lozan'da görüşmelere çağırılmıştı. Sovyet Rusya ise -Türkiye'nin desteğine karşın- Konferansa çağrılmamış, ancak Boğazlar Rejimi üzerindeki görüşmelere katılabileceği bildirilmişti. Bulgaristan da Boğazlar ve Trakya sınırlarına ilişkin görüşmelere çağrılmıştı.¹³⁹

Lozan'da Türkiye'yi ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsil etmesi, saltanatın kaldırılması ile kesinleşti. 21 Kasım'da Konferans çalışmaları başlamış, birçok konularda anlaşmalar sağlanmış, ancak Osmanlı Devlet Borçları, ayrıcalıklar, İstanbul ve Boğazların müttefik kuvvetlerince boşaltılması gibi konular üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle, bu görüşmeler 4 Şubat'ta kesilmiş, İsmet Paşa da Ankara'ya dönmüştü. 23 Nisanda yeniden başlayan görüşmeler 24 Temmuz 1923'de Barış Antlaşması ve Eklerinin imzalanması ile sona ermiştir¹⁴⁰.

1.1. Azınlıklar Sorunu

Azınlık kavramı, yerli ve yabancı kaynaklarda birbirinden farklı şekillerde tanımlanmakta ve farklı anlaşılmaktadır. Batı literatüründe azınlık kavramı soy, din, dil ve ırk gibi belirleyici özelliklerle açıklanırken, Osmanlılarda azınlık kavramının içeriğinde belirleyici olarak, din unsuru bulunmaktadır¹⁴¹.

---

¹³⁹ Soysal, **a.g.e.**, s.75-76.

¹⁴⁰ **a.g.e.**, s.77.

¹⁴¹ Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2002, s.46.

Lozan'da belirlenen azınlık tanımı Sevr'den farklı olarak “*din, dil ve soy*” bakımından olmayıp, sadece “*din*” bakımındandır¹⁴².

Birinci Dünya Savaşı ile çok daha net olarak ortaya çıkan ayrılıkçı faaliyetler, savaş sonrası dönemde Türk liderlerin gayrimüslim unsurları azınlık kategorisi çerçevesinde değerlendirmelerine yol açmıştır. Millî Mücadele yıllarına gelindiğinde konu artık kavramsal düzeyde de yerleşmiştir. Bu çerçevede, Türk kamuoyunda “ekalliyet” tabirinin resmî bir belgede kullanımına ilişkin ilk örneklerden biri Misak-ı Millî metnindeki beşinci maddedir¹⁴³.

Balkan Savaşı ile başlayan Rum göçü 1914-1915 yıllarında iyice artarken, I.Dünya Savaşı sonrası Yunanlıların Anadolu'yu işgali ile tersine dönmüştür. Anadolu ve Ege kıyılarını terk eden Rumların büyük kısmı geri dönerken, Lozan Antlaşması'na eklenen bir protokol ile bu sorun çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Lozan Barış Konferansı'nda Azınlıklar Meselesi, Konferansın en zor ve çetin tartışma konularından birisiydi. Konu çok karmaşık ve pürüzlü olmakla birlikte tarafların tamamına yakınına ilgilendiriyordu.¹⁴⁴ Azınlıklar ile ilgili tartışılan başlıca konular, azınlık tanımı, Ermeni Yurdu meselesi, azınlıkların askerlik hizmeti, genel af, Fener Rum Patrikhanesi'nin statüsü ve Türk -Yunan nüfus mübadelesidir.

Lozan Antlaşması ile her ne kadar barış sağlanmış görünse de Nüfus Mübadelesi konusunda sosyal problemler nedeniyle uygulamada ortaya çıkan ihtilaflar, münasebetlerde savaş tehlikesi yaratabilecek bir gerginliğe sebep olmuştur. Bu görüş ayrılığı nedeniyle nüfus mübadelesi konusu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir¹⁴⁵.

---

¹⁴² Bkz. Lozan Barış Antlaşması, **Kesim: III, Azınlıkların Korunması**, madde: 38 – 45, bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.103.

¹⁴³ Misak-ı Millî 5. Madde: “Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müsarikleri arasında takarrur eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, mamelek-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesi ile tarafımızdan temin ve teyit edilecektir”. Bkz. Sagay, **a.g.e.**, s.178.

¹⁴⁴ Halil Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü Ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923–1974)**, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.184.

¹⁴⁵ Sagay, **a.g.e.**, s.231.

Lozan Barış Konferansı müzakereleri sonucunda Türkiye’de azınlıkların statüsü, Azınlıkların Korunması başlığı altında yer alan 37 ile 45’inci maddeler arasındaki dokuz maddede belirlenmiştir¹⁴⁶.

Lozan Antlaşması’nda Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlık kaynaklarının giderilebilmesi amacıyla iki ülke arasında nüfus mübadelesi kabul edilirken, Batı Trakya’daki Müslümanlar ile İstanbul’daki Rum Ortodokslar bunun dışında bırakılmıştır¹⁴⁷. Sözleşme, Türkiye’de Ortodoks dinine bağlı Rumlar ile Yunanistan’daki Müslümanların mübadelesi öngörülüyor; ancak İstanbul’daki Rumlar ile Batı Trakya’daki Müslümanlar mübadele dışı bırakılıyordu. Aslında Türkiye onları da içine alacak bir mübadeleyi savunmuş, bu arada İstanbul’daki Rum-Ortodoks (Fener) Patriğini çıkarmak istemişti. Ancak böyle bir olanak sağlanamamıştı. Bu durumda, İstanbul Rumları karşılığında Batı Trakya’daki Müslüman Türklerin yerlerinde kalması kabul edilmişti. Bu Sözleşme yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra, İstanbul’da yerleşmiş (etabli) Rumların tamamı, kapsamı ve sayısı konusunda anlaşmazlık çıkınca 1 Aralık 1926 günü Türk - Yunan Etabli Antlaşması yapılmıştı. Ancak, uygulamada yeniden zorluklar çıkmış ve bunlar ancak 10 Haziran 1930 günlü bir Anlaşma ile çözümlenebilmişti. Daha sonra, söz konusu Rumlar yararına, o sırada Türk - Yunan dostluk havası içinde, 30 Ekim 1930 günlü İkamet, Ticaret ve Seyrüsefer Sözleşmesi ile birçok haklar tanınmıştı.¹⁴⁸

Lozan Antlaşması’nın azınlıkların himayesine ilişkin üçüncü bölümü (37.-45. maddeler) bu azınlıkların sosyal, kültürel ve dinsel alanlardaki statüsünü müteakabiliyet ilkesine göre düzenlemektedir. Lozan Antlaşmasınının 14. maddesi ile Gökçeada ile Bozcaada sakinlerinin de mübadele dışı bırakılmaları ve bunlara idari alanda bazı özerklikler tanınması kabul edilmiştir. Lozan Antlaşması metninde "Türkiye’deki gayrimüslim azınlık" ve "Yunanistan’daki Müslüman azınlık" terimleri kullanılmıştır. Yunanistan buna dayanarak ülkesinde Türk azınlığı bulunmadığını iddia etmektedir¹⁴⁹.

---

¹⁴⁶ Soysal, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁴⁷ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1995, s.37.

¹⁴⁸ Soysal, **a.g.e.**, s.84.

¹⁴⁹ Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, **a.g.e.**, s.37.

Türkiye, hiçbir yasa, yönetmelik ve resmi işlemin bu dokuz maddedeki hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenmiştir¹⁵⁰.

44. madde ile Türk Hükümeti, 37 ile 43. madde arasındaki yükümlülüklerin gayrimüslim azınlıkları ilgilendirdiği ölçüde uluslararası toplumu ilgilendirici nitelikte olduğunu ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına konulmasını kabul eder. Söz konusu yükümlülükler Milletler Cemiyeti Meclisi'nde çoğunlukla alınan bir karar olmadan değiştirilemez. Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğunca, usulüne uygun olarak alınacak bir kararı Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya reddetmemeyi yükümlenmişlerdir. Türkiye, Milletler Cemiyeti üyelerinden her birisinin yukarıda saydığımız yükümlülüklerden herhangi birisine aykırılık olması ya da olma tehlikesi üzerine Meclisin dikkatini çekmeye yetkili olacağını ve Meclisin duruma bağlı olarak uygun ve etkin sayılacak bir davranışta bulunabileceğini ve yönerge verebileceğini kabul etmektedir. Aynı zamanda Türk Hükümeti, anlaşma maddeleri ile ilgili hukuki sorunlarda taraf diğer devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden herhangi birisi ile anlaşmazlığa düştüğünde bu ihtilafın, Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın 14. maddesi gereğince uluslararası bir anlaşmazlık olarak kabulünü yükümlenir¹⁵¹. Buna bağlı olarak da Türkiye, doğabilecek bir anlaşmazlığın karşı taraf talepte bulunursa, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na götürülmesini kabul etmektedir. Daimi Adalet Divanı kararı ise istinaf edilemeyip Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın 13. maddesi gereğince verilmiş bir kararın güç ve hükmünün tıpkısına sahip olacaktır¹⁵².

Azınlıkların korunmasına ilişkin maddelerin sonuncusu olan 45. maddeye göre ise Türkiye'de gayrimüslim azınlıklara tanınan haklar, Yunanistan tarafından da kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır¹⁵³.

---

¹⁵⁰ Soysal, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁵¹ 25 Ocak 1919 tarihli Milletler Cemiyeti Yasası 14. madde: "Konsey Uluslararası Sürekli Adalet Divanı kurulması için bir tasarı hazırlamak ve bunu Cemiyet üyelerine sunmakla görevlidir. Divan, tarafların kendisine sunacakları uluslar arası nitelikte her türlü uyuşmazlıklara bakacaktır. Divan, bundan başka, Konsey ya da Genel Kurulca kendisine sunulacak herhangi bir uyuşmazlık ya da sorun üzerine, danışma niteliğinde görüşünü bildirecektir." Soysal, **a.g.e.**, s. 416.

¹⁵² Soysal, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁵³ **a.g.e.**, s. 106.

1.2. Kapitülasyonların Kaldırılması

Osmanlı Devleti yalnız hâkimiyetini değil, haysiyetini ve itibarını da zedeleyen kapitülasyonların kaldırılması için ilk teşebbüsünü Kırım Savaşı'ndan sonra 1856 Paris Kongresi'nde yapmıştır¹⁵⁴. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ise bir nota ile kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiş ancak taraf devletler bunun tek taraflı yapılamayacağı gerekçesi ile reddetmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise, Sevr Antlaşması ile uygulanmaya çalışılan maddeler kısa sürede tepki topladı ve Türk milleti Misakı Milli ile kapitülasyonların kaldırıldığını bir prensip olarak kabul etti. Misak-ı Milli ile ülkenin yeni sınırları çizilirken, ülkenin siyasal, adli ve malî gelişmesini engelleyecek sınırlamalara, yani kapitülasyonlara da karşı çıkılıyordu. Bu Beyanname, tam bağımsızlık ve hürriyet isteklerinin yanı sıra, eskisinden farklı bir devlet sistemine gidişi de göstermektedir¹⁵⁵.

Kurtuluş Savaşı'nda var olma mücadelesi veren Türk milleti, yabancılara tanınan ayrıcalıkları da kaldırma girişimlerine başlamıştır. Bu yolda ilk önemli girişim yeni Türk Devleti ile Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşmayla gerçekleşmiştir. Bu antlaşmanın 7. maddesiyle “kapitülasyon usulünün her memleketin ulusal gelişmesinin, serbest ilerleyişi ve egemenlik haklarının tam yürüyüşü ile bağdaşmadığını tasdik ederek, Türkiye'de bu yönetim ile herhangi bir suretle ilişkisi olan bütün işlemlerin ve hukukun kullanılmasını hükümsüz ve kaldırılmış sayar” hükmünü içermekteydi¹⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girerken ortadan kaldırıldığını tek yanlı olarak açıkladığı Kapitülasyonlar konusu Lozan'da uzun tartışmalara neden olmuştur. Sonunda, 28. Madde ile Kapitülasyonların bütünü ile kaldırıldığı doğrulanmıştır. Müttefiklere taranan kimi ayrıcalıklar ise geçici Bağlılarla düzenlenmiştir¹⁵⁷.

---

¹⁵⁴ Tahir Taner, “*Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi*”, Muammer Raşit SEVİĞ'e Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1956, s. 2

¹⁵⁵ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839–1939)*, Ankara, 1996, s. 175.

¹⁵⁶ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986, s.19.

¹⁵⁷ Soysal, a.g.e., s.82.

Müttefik Devletler Osmanlı İmparatorluğu devrinde elde ettikleri adlî, ekonomik ve diğer konulardaki imtiyazlardan birdenbire vazgeçilmesini kabul etmemişler, bu imtiyazları başka şekil ve isimler altında, hiç değilse bir müddet daha devam etmek üzere, yeni Türk devletine de tanıttırmak istemişlerdi¹⁵⁸. Bu nedenle 4 Şubat 1923'te görüşülmesi kesilen Lozan Konferansı Mart 1923 içinde ve Nisan başında teati edilen notalardan sonra 23 Nisan 1923 tarihinde ikinci devresinin başlamasıyla tekrar toplandı ve kapitülasyonlar meselesi tekrar görüşülmeye başlandı.

Konferans tam üç ay sürmüştü ve 24 Temmuz 1923 tarihinde sonuçlanan Lozan Sulh Muahedesi ile pek çok mesele burada halledilmiştir. Lozan Sulh Muahedesi'nin 28. maddesi şöyledir:

“Yüksek akit taraflar, Türkiye’de kapitülasyonların, bütün nokta-i nazarlardan, tamamen ilgasını, her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.”¹⁵⁹

Lozan Muahedesinin 28. maddesinde yer alan İkamet ve Adlî Salâhiyet Mukavelesi’nde, ikamet şartları, vergi ve resimlere ait hükümleri ihtiva eden birinci maddesi Türk Heyetinin isteklerine tamamıyla uygun olarak tanzim edilmiş bulunmaktadır¹⁶⁰.

Kapitülasyonların kaldırılması ile bir devletin bağımsızlığı ile telif edilemez adlî imtiyazlar, malî mükellefiyetler ve diğer kayıtlarla teessüs etmiş anormal durumların hepsini bir kenara iten yeni bir durum ortaya çıkmış; bu suretle yeni Türk Devleti’nin başarılarından biri de kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Lozan Antlaşması, bir bakıma, “Kapitülasyonların ilgası Antlaşması” olarak tarif edilebilir. Bundan ötürü de Türk Hükümeti, bütün toprakları üzerinde kesin olarak egemen bir hale gelmişti. Kendisinden evvelki devletin iktidarsızlığına, zaafına karşı kendi kuvvet ve kudretini, enerjisini ortaya koyan tamamıyla değişik bir siyasî hüviyet arz eden yeni Türkiye doğmuştur¹⁶¹.

---

¹⁵⁸ Sagay, **a.g.e.**, s.225.

¹⁵⁹ Cemil Bilsel, **Lozan**, C.II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s.118.

¹⁶⁰ Taner, **a.g.e.**, s.29.

¹⁶¹ Sagay, **a.g.e.**, s.229.

1.3. Boğazlar Rejiminin Yeniden Düzenlenmesi

Boğazların (İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Marmara denizi) tarihi, 1453'te İstanbul'un fethiyle başlar. 1453–1774 arasındaki bu ilk dönemde boğazlardaki Osmanlı hâkimiyeti tamdır. Gerçi yabancılara bazı kapitülasyonlar tanınmıştır ama bunlar bile İstanbul'dan öteye geçilmesi hakkını vermemektedir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile ikinci döneme girilmiştir. Bu dönemin temel özelliği; ikili antlaşmalarla bazı düzenlemelere gidilmesiydi. Örneğin; Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemilerine boğazlardan geçiş izni verilmişti. Rusya'nın bu sıralardaki amacı, güneyindeki endüstri bölgesini korumaktı ki bu amacın hala sürdüğü söylenebilir. Rusya'ya tanınan hakların benzerleri, ikili antlaşmalarla başka ülkelere de tanındı. Ancak; bazı istisnalar dışında, boğazlar, savaş gemilerine kapalı oldu. 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Rus savaş gemilerine tanınan hak böyle bir istisnaydı. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi üçüncü dönemi açtı. Çok taraflı antlaşmalar yoluyla bazı düzenlemeler yapıldı. 1841'den Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar bu düzenlemelerden amaç, boğazların tüm savaş gemilerine kapalılığıydı. 1918 Mondros Mütarekesinden itibaren ise amaç, boğazların devamlı surette açık tutulması oldu¹⁶². Mondros Ateşkes Antlaşması, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılmasını ve Karadeniz'e geçişin sağlanmasını ayrıca her iki boğazın kıyılarındaki askeri tesislerin İtilaf Devletlerince işgalini kabul ediyordu.

Bu durum, Wilson Prensipleri arasında yer alan Boğazlar rejimine uluslararası bir statü kazandırma ilkesine de uygunluk arz ediyordu. Wilson Prensipleri'nin 12. maddesi; “Çanakkale Boğazı devamlı suretle açık tutulacak ve uluslararası garantiler altında bütün devletlerin gemileri ve ticaretleri için serbest bir geçit teşkil edecektir” şeklindeydi¹⁶³.

Mondros Mütarekesi'ne göre İstanbul ve Çanakkale Boğazları açılacak, buralarda Türk askerlerince korunan tüm bölgeler İtilaf Devletleri tarafından işgal

---

¹⁶² Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, **a.g.e.**, s.166.

¹⁶³ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.53.

edilecek (md. 1); sınır güvenliği ve asayişin sağlanması için gerekli olanların dışında, Türk Ordusu hemen terhis edilecekti (md. 5)¹⁶⁴.

Gelecekte Boğazların Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkarılacağı açıktı. Mütarekenin Boğazların açılması ile ilgili hükmü ise Wilson ilkelerine uygun olarak ele alınmıştı¹⁶⁵.

Mondros Ateşkesi ile boğazlarda sağlanan fiili durum Sevr Antlaşması ile hukuki hale getirilerek boğazlarda tam serbesti sağlandı; boğazların her devletin ticaret ve harp gemilerine savaşta ve barışta kayıtsız şartsız açık olacağı hükme bağlandı.

Boğazlar Bölgesi; Trakya'nın, Türkiye'de kalacak bütün kısımlarını ihtiva etmekteydi. Bu yerlerde asker bulundurmak ve askerî hareketlerin idaresi münhasıran Müttefik devletlere aitti. Çanakkale Boğazını, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazını içine alan Boğazlar bölgesinde seyrüsefer, barış ve savaş zamanında bütün ticaret ve savaş gemilerine, askerî ve ticarî hava gemilerine, bayrak farkı gözetmeksizin açık idi (md. 37). Boğazlarda seyrüsefer, Türk ve Yunan Hükümetleri'nin gerekli yetkileri devredecekleri bir komisyon tarafından idare edilecekti (md. 38). Teşekkül tarzı 40. maddede gösterilen bu komisyonun azalan diploması imtiyaz ve muafiyetlerinden faydalanacaklardı (md. 41). Komisyon yetkisini, mahallî hükümetten tamamıyla müstakil olarak kullanacak ve kendisine mahsus bir sancağı, bir bütçesi ve teşkilâtı olacaktı (md. 42)¹⁶⁶.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Fransız ve İngilizlerin boğazlardan geçememesi, Rus Çarlığı gibi büyük bir devleti yıkmıştı¹⁶⁷.

Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde, kurtuluş savaşı veren Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'daki etkinlikleri büyük bir dikkatle izleniyordu. Buna

---

¹⁶⁴ Sagay, **a.g.e.**, s.137.

¹⁶⁵ Erkin, **a.g.e.**, s.52.

¹⁶⁶ Sagay, **a.g.e.**, s.146.

¹⁶⁷ Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, **a.g.e.**, s.167.

koşut olarak 23 Nisan 1920’de oluşturulan TBMM’nin dış politikası, özellikle Boğazlar sorunu ile yakından ilişkili Sovyet Rusya’yı yakından ilgilendiriyordu¹⁶⁸.

Milli kurtuluş mücadelesi sırasında boğazlar konusundaki anlayış Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesinde belirtilmişti: "İstanbul'un ve Marmara Denizinin güvenliğinin sağlanması koşuluyla Türkiye ve ilgili hükümetlerce ortaklaşa yapılacak ve İstanbul Boğazı'nı ticarete ve dünya trafiğine açacak bir düzenleme kabul edilebilir" deniliyordu¹⁶⁹.

Lozan Antlaşması imzalandığı sırada İstanbul kenti ile birlikte Karadeniz ve Çanakkale Boğazı Bölgeleri, Müttefiklerce işgal altındaydı. Bu durum Lozan görüşmelerinde Müttefikler için en önemli baskı olanağı idi¹⁷⁰.

Bu esas çerçevesinde imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile savaş gemilerinin geçiş adedi ve tonajları üzerinden bazı sınırlandırmalara gidilmesine rağmen, geçiş serbestisi temel alındı. İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın iki kıyısı, Marmara adaları ile Çanakkale Boğazı'ndaki Türk ve Yunan adaları silahsızlandırıldı. Ayrıca, geçişlerin denetimiyle görevli bir Boğazlar Komisyonu kuruldu. Sözleşme, Türk, İngiliz ve Sovyet taraflarının uzlaşması niteliğinde olmuştu. Sözleşmenin tarafları İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, SSCB ve Türkiye idi¹⁷¹.

İşgalin sona erdirilip bu yerlerin Türkiye'ye geri verilmesi işi XIV sayılı Ek bir Bağıtla düzenlenmiştir¹⁷².

Lozan Antlaşması'nın 23. maddesinde ortaya konulduğu gibi, Sözleşmenin 1. Maddesiyle Boğazlarda barış ve savaşta, denizden ve havadan geçiş özgürlüğü belirtilip, 2. Madde ile bunun Sözleşmenin Ek metninde düzenlendiği açıklanmaktadır. Boğazlar rejiminin Karadeniz’de kıyısı olan ülkelerin bir sorunu olduğunu savunan Sovyet Rusya ile geçiş özgürlüğü tezini savunan İngiltere arasında

---

¹⁶⁸ Pazarıcı, “Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Sorunlar”, **Prof. Dr. Ernest Hirsh Anısına Armağan**, AÜ Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1986, s.853–854.

¹⁶⁹ Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, **a.g.e.**, s.167.

¹⁷⁰ Soysal, **a.g.e.**, s..82

¹⁷¹ Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, **a.g.e.**, s.167.

¹⁷² Soysal, **a.g.e.**, s..82.

Konferansta çetin tartişmalar olmuştu. Türkiye 16 Mart 1921 Moskova Antlaşmasıyla kıyı ÷lkelerin yetkisi tezini kabul etmişti. Ancak Lozan'da iki tez arasında dengeli bir rejime eğilim göstermiştir. Çözüm biçimi de öyle olmuştur. Bu sonucu beğenmeyen Sovyet Rusya Sözleşmeyi imzalamamıřtır¹⁷³.

Türkiye tam bağımsızlığıyla bağdaşmayan bu sözleşmeyi Milletler Cemiyetinin teminatına ve genel bir silahsızlanma beklentisine dayanarak kabul etmişti. Ancak, uluslararası konjonktür bu beklentilerden çok farklı şekilde geliřti¹⁷⁴.

Sevr Antlaşması'na göre Türkiye yararına bir ilerleme sayılan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin başlıca iki eksiği kalmıştı: Birincisi Boğazların askerlikten arındırılmasıdır. İkincisi, Başkanlığına bir Türk de geçecek olsa, Boğazlardan savaş gemileri ve uçakların geçişi işini denetleyecek bir Komisyon (Boğazlar Komisyonu) kurulmuş olmasıdır. Bu durum ancak 1936 yılında Montrö Sözleşmesi ise düzeltilecektir¹⁷⁵. Bu sebeplerden dolayı Lozan Antlaşması Boğazlar Rejimini Türkiye açısından bir çözüme ulaştırmamıştı.

2. LOZAN ANTLAşMASI İLE HALLEDİLEMİYEN ULUSLARARASI SORUNLAR

Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile Yeni Türkiye, milletlerarası camiaya giriyor ve eski Osmanlı Devleti'nin yerini azimli ve mütecanis bir devlet alıyordu. Millî mücadelenin devamı sırasındaki Avrupa siyasî ortamında bir değişiklik olmamıştı. Çarlık idaresini yıkararak, kurduğu politik rejim ile dünyayı ikiye ayıran Sovyetler Birliği'ne karşı Müttefikler safında duyulan güvensizlik devam ediyor, Orta Avrupa'daki politik istikrarsızlık içinde, yenilgiye uğrayan devletlerin durumu iyiye doğru gitmekten henüz uzak bulunuyor, muhtelif zıt menfaatler galip devletleri birbirinden ayırarak aralarındaki birlik bağlarını kopartıyordu. Böyle bir vaziyette, siyaset alemine yeni atılmış Türkiye'nin önünde başarmak ve düzenlemek mecburiyetinde kaldığı çeşitli iç ve dış problemler bulunuyordu. Türk milleti, kısa

---

¹⁷³ a.g.e., s..83.

¹⁷⁴ Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, a.g.e., s.167.

¹⁷⁵ Soysal, a.g.e., s..83

aralarla on sene müddetle savaş meydanlarında kalmıştı. Son mücadele ise, memleketin en bereketli ve zengin bölgelerini harabeye çevirmişti. Savaşların açtığı yaraları sarmak, kurulan yeni politik rejimin gerektirdiği esaslı reformların gerçekleşmesini sağlamak zorunluluğu kendisini gösteriyordu. Bunun için de Türkiye'nin serbest olarak, dışarıdan gelebilecek bir baskıya maruz kalmadan durumunu kuvvetlendirmesi lâzımdı. Bu nedenledir ki yeni devletin yurt içinde ve dışında, özellikle sınır komşuları ile barış içinde yaşamaya ihtiyacı vardı¹⁷⁶.

Lozan Antlaşması ile politik statüsü çizildikten sonra, eski komşuları bulunan Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Yunanistan ve İran dışında, o devrin güçlü Avrupa devletlerinden İtalya elinde bulunan Onikiada ve Meis adası, Fransa Suriye mandası ve İngiltere de Irak mandası vasıtasıyla Türkiye'nin yeni sınır komşusu olmuşlardı. Hâlbuki bu son üç komşusu ile Türkiye'nin münasebetleri karışık bir yönde idi¹⁷⁷. Dört tarafı güçlü devletlerle sarılı olan ve yeni kurulmuş bulunan Türkiye'nin son derece tedbirli ve gerçekçi bir dış politika izlemesi gerekiyordu.¹⁷⁸

Bu devletler, Sovyetler Birliği'ne karşı olduğu gibi Ankara'ya da güvensiz nazarlarla bakıyorlar ve Lozan Barışı'nı bir nevi yenilgi sayarak bunun acısını çıkarmayı istiyorlardı. Bunun dışında, Osmanlı Devleti'nden evvelce kopartmış oldukları ve artık kalkmış bulunan eski imtiyazların yeniden ele geçirilmesi neticesini verdirecek olayların çıkmasını bekleyerek zaman zaman Türk Devleti'ni baskı altında tutmayı deniyorlardı. Nitekim Lozan Antlaşması'nın diğer akitler tarafından tasdikinin gecikmesinde ve imzadan ancak bir yıl sonra, 6 Ağustos 1924'de yürürlüğe girmesinde bu zihniyetin de etkisi bulunuyordu. Bu hususta nazarda tutulacak bir durum daha vardı. Lozan Antlaşması, Türk meselesinde her şeyi halletmiş değildi. Filhakika İngiltere ile Musul meselesi, Fransa ile Osmanlı Borçlarının tasfiyesi ve daha başka meseleler, Yunanistan ile mübadele konusunun doğurduğu pürüzlü vaziyetler, halledilmesi gereken problemler olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Kaldı ki, kendini tatmin edilmemiş sayan İtalya da yayılmasına imkân verecek birtakım topraklar aramakla meşgul idi¹⁷⁹.

---

¹⁷⁶ Sagay, **a.g.e.**, s.229.

¹⁷⁷ Aynı yer.

¹⁷⁸ Sander, **a.g.e.**, s.85.

¹⁷⁹ Sagay, **a.g.e.**, s.229.

Türk idarecilerinin halletmek mecburiyetini duydukları ilk meseleleri işte bunlar teşkil ediyordu. Komşularıyla ihtilâflarını dostluk çerçevesi içinde halletmeyi başardığı, yani Fransa ve özellikle İngiltere ile askıda bulunan meseleleri olumlu bir neticeye bağladığı takdirde Türkiye, o devirde dünyada sözü geçen ve milletlerarası ilişkileri tanzim edecek olan Milletler Cemiyetini hükümleri altında tutan bu iki devletin müzaheretini kazanacağını düşünebilirdi¹⁸⁰.

Gerçekte Millî mücadelede Türk diplomasisi başarılı bir imtihan geçirmişti. Şüphesiz bu başarıda, kazanılan askerî zaferlerin etkisi önemli idi. Fakat bir o kadar önemli olan cihet de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefikler safındaki dayanışmanın çökmesinden ve Sovyetler Birliği ile Batılı Devletler arasında meydana gelen çatışmadan, Türk dış politikasını idare edenlerin yani bizzat Mustafa Kemal'in faydalanabilmesi idi. Bunun dışında Millî Misak ile sınırlandırılmış arazi ile ilgili hedeflerin dar bir şekilde tahdit edilmesinin de bu başarının sağlanmasında rolü olmuştu. Çünkü bu durum, kendi millî sınırları dışındaki ülkelerle bir alış verişi olmadığını gösteriyordu. Bu politikanın, öylece Lozan Antlaşması'ndan sonra da devamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap memleketlerinin mirasına konmuş bazı büyük devletlerin duydukları kuşku ve güvensizlik hislerini ortadan kaldırabilirdi. Bundan dolayıdır ki, Türkiye evvelâ bu komşular ile ilişkilerini kurmalı ve bunu yaparken de, göz önünde tuttuğu hususların ancak barış, dostluk ve eşitlik prensipleri olduğunu ilândan çekinmemeli idi. Fakat bütün bunlara rağmen, istenilen olumlu hedefe kolayca varılamayacaktı. Lozan'dan arta kalan meselelerin düzenlenmesi uzun sürecek, bu pürüzler Türkiye ile eski hasımları arasındaki ilişkilerin dostluk çerçevesi içinde gelişmesi için on yıllık bir sürenin geçmesine sebep olacaktı. Bu bakımdan Türkiye'nin komşuları ile, daha doğrusu İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlanmasında rol oynayacak devletlerle münasebetlerinin incelenmesi bize Türklerin, Avrupa'nın bu kesimindeki barışçı gayretlerini ve bu yönde sağladığı önemli sonuçları gösterecektir¹⁸¹.

Üstelik Türkiye, bir yanda Avrupa'nın güçlü devletleri ile sınır komşusuyken, öte yandan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, bu antlaşmanın çözümünü sonraya bıraktığı sorunlarla da uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunların büyük bir

---

¹⁸⁰ a.g.e., s.230.

¹⁸¹ Aynı yer.

bölümü, şimdi sınır komşusu olduğu Avrupa'nın büyük devletleriyle ortaya çıkan sorunlardı¹⁸².

2.1. Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi

Barış sağlanmış olmakla beraber Türkiye ile Yunanistan arasında halledilmesini bekleyen birçok mesele bulunuyordu. Bunların başta geleni Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlıkları ile Türkiye'deki Ortodoks dininde bulunan Rumların mübadelesi idi¹⁸³. Lozan Konferansı sırasında, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin değişimi konusu ele alınmış ve iki devlet arasında 30 Ocak 1923'te bir sözleşme¹⁸⁴ imzalanmıştı. Buna göre, azınlıkların değişimi yapılacak, ancak 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da "yerleşmiş" (etablis) Rumlarla, Batı Trakya'da yerleşmiş Türkler bu değişimin dışında kalacaklardı. Ayrıca, sözleşmeyi uygulamak üzere, Türk ve Yunan temsilcilerinin de katıldıkları uluslararası bir komisyon kurulacaktı¹⁸⁵.

Lozan Barış Konferansı esnasında imzalanan Türk–Yunan Nüfus Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol; 1689 yılında Avusturya Ordusu'nun Üsküp'ü yakmasıyla başlayıp, 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı ile ivme kazanan göç hareketlerinin ve çok sayıda etnik ve dinî topluluğu bir arada barındıran Osmanlı Devleti'nden ulusal devlete geçiş sürecinin nüfus hareketleri bağlamında nihai ve en kapsamlı halkasıdır¹⁸⁶.

Balkan Savaşları ile birlikte yoğunluk kazanan nüfus hareketleri ile sayıları yüz binleri bulan Müslüman Balkan ahalisi Doğu Trakya ve Anadolu'ya akın etmişti. Balkan ulusları Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını elde ettikleri tarihlerden itibaren bölgedeki Müslüman nüfus üzerinde sürekli bir baskı oluşturmuşlar ve Osmanlı ülkesine göçün temel itici gücü olmuşlardır. Kurulan yeni devletler,

---

¹⁸² Sander, **a.g.e.**, s.85.

¹⁸³ Sagay, **a.g.e.**, s.231.

¹⁸⁴ **EK-3, Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol (30 Ocak 1923)**, bu eserde, s.129.

¹⁸⁵ Sander, **a.g.e.**, s.86.

¹⁸⁶ Şimşek, **a.g.e.**, s.228.

egemenliğin beka ve temadisinde temel unsur olarak nüfusun, etnik ve dinî hatta mezhep açısından homojen olmasını görüyorlardı. Bunu sağlamanın yegâne yolu olarak bölgedeki Müslüman – Türk etkinliğini olabildiğince kırmak görülüyordu. Bu etkenler çerçevesinde başlayan nüfus hareketleri 9 Eylül 1922’de Türk ordusunun İzmir’e girişine değin sürdü. Balkan Savaşları ve sonrasında yurdundan çıkarılan yüz binlerce Müslüman ve onları izleyen doğu Trakya ve Batı Anadolu’dan Rumların göçü, arkasından Yunan ordusunun Anadolu’yu işgal etmesiyle Rumların tekrar geri gelmeleri, arkasından Batı Anadolu’daki Türk nüfusun iç bölgelere sürülmesi ve nihayet Türk ordusunun zaferi ile Rumların tekrar Anadolu’yu terk etmeleri ve yurtlarından çıkarılarak iç bölgelere sürülen Türklerin evlerine geri dönmeleri birbirini izledi¹⁸⁷.

Lozan Barış Konferansı’na gelindiğinde, yukarıda geçtiği üzere yüzyılların hesabının görülüp kalıcı bir barışın tesis edilmesi amaçlanınca, doğal olarak bu barışın sağlanmasında ana unsur olarak nüfus probleminin halli gerekiyordu. Zira herkesin yerli yerinde oturduğu eski yapının korunması bir anlamda uluslararası gerginlik ve çatışmalara zemin hazırlayan ortamın muhafazası anlamına geliyordu ki bu, kalıcı bir barıştan ziyade mevcut statünün devamını sağlayacaktı¹⁸⁸.

Sözleşmeyi uygulamak üzere, Türk ve Yunan temsilcilerinin de katıldıkları uluslararası komisyonun çalışmaya başlaması ile birlikte, Türk ve Yunan temsilcileri arasında "etablis" sözcüğünün kapsamı konusunda anlaşmazlık çıktı¹⁸⁹.

Uyuşmazlığı yaratan 2. madde aynen şöyle idi:

“Birinci maddede musarrah olan mübadele âtideki ahaliye şamil değildir :

a) Dersaadet Rum ahalisi,

b) Garbî Trakya'nın Müslüman ahalisi.

Dersaadetin Rum ahalisi addedilecekler 1912 Kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır. Garbî Trakya'nın Müslüman

---

¹⁸⁷ a.g.e., s.234–235.

¹⁸⁸ a.g.e. s. 235.

¹⁸⁹ Sander, a.g.e., s.86.

ahalisi addedilecekler, Bükreş Muahedenamesiyle, 1913'de tayin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.” İşte bu madde, Muhtelit Mübadele Komisyonundaki Türk-Yunan temsilcileri tarafından farklı şekilde yorumlanıyordu. Türkler, İstanbul'da 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan kimselerin Türk kanunlarına göre tespit edilmesinin gerektiği fikrinde idiler. Komisyondaki Yunan delegelerine göre ise, Sözleşmede Türk ve Yunan kanunlarına bu hususta bir atıf yapılmadığı cihetle “Yerleşmiş - Etablis” kelimesinin herhangi bir kanuna bağlı olmaksızın Antlaşma'nın metnine ve ruhuna uygun olarak yorumlanması gerekiyordu. Aslında, İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla sayıda Rum bırakmak isteyen Yunanistan, her ne suretle olursa olsun, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da bulunan her Rumun “Yerleşmiş–Etablis” sayılması gerektiğini ileri sürüyordu¹⁹⁰

İstanbul'da mümkün olduğu kadar çok Rum bırakıp, ilerde bunları bir baskı unsuru olarak kullanmak isteyen Yunanistan, sözcüğün kapsamını geniş yorumlamak istemiş Türkiye ise, anlamın Türk yasalarına göre yorumlanmasında ısrar etmiştir. Anlaşmazlık, komisyonca çözülemeyince Milletler Cemiyeti'ne, oradan da "istişari mütalaa" için Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na gittiyse de, anlaşma sağlanamadı ve iki ülke arasındaki ilişkiler savaş "rüzgarlarını" estirecek derecede gerginleşti. Gerginliğin sürmesi, şimdi Doğu Akdeniz'de bir tehdit unsuru haline gelmeğe başlayan İtalya dolayısıyla en çok Yunanistan'ı askeri, siyasal ve ekonomik bakımdan zarara sokmaya başlayınca, Yunan Başbakanı Venizelos tutumunu yumuşattı ve bu yumuşama Türkiye'de de olumlu akisler yaptı. Bu gelişmelerin sonucunda, 10 Haziran 1930'da bir anlaşmaya varılarak, yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, bütün İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri ahali mübadelesinin dışında bırakıldı¹⁹¹.

Vurgulanması gereken bir nitelik, sözleşme ve protokolün birinci maddesi ile düzenlenen, mübadelenin zorunlu olması ilkesidir. Burada Yunan temsilci heyetinin farklı oturumlarda farklı öneriler getirmelerine rağmen mübadelenin isteğe bağlı mı yoksa zorunluluk esasına göre mi olacağı hususunun İtilâf Devletleri ve Türk

---

¹⁹⁰ Sagay, a.g.e., s.231.

¹⁹¹ Sander, a.g.e., s.86.

delegasyonunun isteği doğrultusunda gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda mübadeleye dâhil hiçbir kimse Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ve Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönüp yerleřemeyecektir¹⁹².

Mübadeleye tabi olan halkların hangi neden olursa olsun gidişlerine engel ıkartılmayacaktır. Kesinleşmiş hapis cezası olanlar dâhil, kesinleşmemiş bir cezaya çarptırılanlar, kendisine karşı ceza kovuşturması devam edenler kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca gideceği ülke makamlarına teslim edilecektir. Göçmenler buldukları ülke topraklarını terk ettikleri anda o ülkenin vatandaşlığını kaybedecekler ve varacakları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda o ülke vatandaşlığını kazanmış sayılacaklardır. Daha önce iki ülkeden birisini terk etmiş ve henüz diğer ülkenin vatandaşlığını almamış olan mübadele kapsamındaki göçmenler yerleştikleri ülkenin uyrukluğunu Sözleşmenin imzalandığı gün itibarıyla kazanmış olacaklardır¹⁹³.

Göçmenler yanlarında her türlü taşınır malı götürmekte ve taşıttırmakta serbesttirler. Bu mallara bağlı olarak kendilerinden çıkış veya giriş resmi yahut başka bir resim alınmayacaktır. Buradan hareketle mübadil topluluk yeleri kilise, manastır, okul, hastane, dernek, birlik ve tüzel kişiler ile ne türden olursa olsun diğer tesisler personelini de kapsamak üzere kendi topluluklarının taşınır mallarını yanlarında serbestçe götürmeye ve taşıttırmaya hakları bulunacaktır. Her iki ülke makamları bu malların nakliyesinde mümkün olan en geniş kolaylığı gstereceklerdir¹⁹⁴.

Mübadelenin yapılacağı limanlar, Yunanistan'da Selanik, Volos, Kavala ile Girit adasında Kandiye ve Resmo; buna karşılık Türkiye'de İzmir, Mersin, Tekirdağ, İstanbul ve Samsun'du. Mübadelenin kolaylıkla gerçekleşmesini sağlamak için önemli limanlarda ve coğrafı noktalarda alt komisyonlar oluřturuldu¹⁹⁵

Lozan Barış Konferansı'nda imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ile kazanılan tecrübe ve birikim, Türkiye için sonraki dönemlerde

---

¹⁹² Şimşek, a.g.e., s. 249.

¹⁹³ a.g.e., s. 250.

¹⁹⁴ Aynı yer.

¹⁹⁵ Aynı yer.

kendisinden yararlanan bir husus olacaktır. Türk Hükümeti, 1930'ların başlarında Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya ile yapacağı Antlaşmalarla buralardaki Türk azınlığın bir bölümünü ülkeye getirmiştir. Daha sonraları meydana gelen bu göçlerde göçmenlerin iskânında Yunanistan'dan gelen muhacirlerin iskân planı esas alınarak yürütülmüştür¹⁹⁶.

2.2. Türkiye ile Yunanistan Arasında İstanbul Ortodoks Kilisesi Patriği Sorunu

Türkiye ile Yunanistan arasında bundan başka bir de İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi Patriği sorunu ortaya çıktı. Türkiye, sürekli Osmanlı devletinin başına dert olmuş bulunan bu kurumu İstanbul'dan çıkarmak istemiş, ancak yalnız Yunanistan'ın değil, hemen hemen bütün Batılı devletlerin tepkisi ile karşılaşmıştır¹⁹⁷.

İstanbul'daki Patrikhane, XVII. yüzyıl sonunda ve özellikle Helen bağımsızlık mücadelesinin alevlendiği XIX. yüzyıl başlarından itibaren daima ve faal surette siyasetle ilgilenmişti. Bu siyasetle ilgilenme Birinci Dünya Savaşı'nda, Millî Mücadele esnasında Pontus ve Ege meseleleri ile daha da artmış, Türkiye Rumları Türkler aleyhinde kışkırtılmıştı. Bunun dışında, İstiklâl Savaşı'nın başarıya ulaşması üzerine, Rumlar Türkiye'yi terk edince, gerek Pontus ve gerekse Ege'deki unsurları bir demografik varlık olarak ortadan kalkmış, dolayısıyla Patrikhane'nin İstanbul'da hikmeti vücudu kalmamıştı. Bu yüzden, Lozan görüşmelerinde Türkler Başpapazlığın İstanbul'dan kaldırılması için uğraşmışlar, fakat Konferansta yalnız Yunanlıların değil, Müttefiklerin şiddetli mukavemetini karşılarında bulmuşlardı. Neticede Lord Curzon'un teklifi ile ve artık siyasetle uğraşmamak şartıyla Patrikhane'nin İstanbul'da kalması kabul edilmişti. Fakat bundan böyle Türkler, Patriği bir başpapaz olarak telâkki ediyorlardı. Zaten Türkiye'de İstanbul dışında bir kilise teşkilâtı yoktu. İstanbul Rumlarının sayısı da ancak 90 bin kadardı. Buna rağmen Patrikhane yine eskisi gibi hareket ediyordu. Filhakika evvelce olduğu şekilde Anadolu ruhanî dairelerini temsil eden metropolitler Fener Patrikhanesi'nin

---

¹⁹⁶ a.g.e., s.92.

¹⁹⁷ Sander, a.g.e., s.87.

içinde yer alarak kalmışlardı. Durum gergindi. Tam bu sıralarda yeni bir olay ortaya çıkmıştı. 1924 yılının sonlarına doğru Patrik seçilen Arapoğlu Konstantin'in mübadeleye tâbi bir kimse olması sebebiyle, Türk makamlarınca sınır dışı edilmesi, iki devlet arasındaki gergin havayı büsbütün ağırlaştırmıştı. Aslında, Patrik Konstantin 1924 yılından evvel İstanbul'da ikamet etmemiş olduğundan mübadeleye tâbi idi. Fakat Yunan Hükümeti, Patrikhaneye tâbi olduğu cihetle, Konstantin'in mübadele dışı bırakılması gerektiğini ileri sürüyordu¹⁹⁸.

Konu üzerinde duran Muhtelit Mübadele Komisyonu da Konstantin'in mübadeleye tâbi olduğunu belirtmiş, fakat Patriğin sırf bundan dolayı mübadele edilip edilemeyeceği hususunda karar, vermeye kendisini yetkili bulmamıştı. Bundan sonra meseleyi Milletler Cemiyeti'ne ve La Haye Adalet Divanı'na getirmek hususundaki Yunan isteğini de Türkiye, bu milletlerarası teşekküllerin bu konuda yetkisiz bulunduğunu ileri sürerek reddetmişti. Ortılığı karıştıran bu problem de Nihayet 19 Mayıs 1925'te Konstantin'in görevinden ayrılarak yerine Vasil Georgiades'in seçilmesiyle düzelmişti¹⁹⁹.

Böylece, 1930 yılına gelindiğinde, iki ülke arasında yüzyıllardan beri süre gelen ve 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını alması ile şiddetlenen ve ulusal kurtuluş savaşı sırasında kanlı çatışma biçimini alan sürtüşme, Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu 1950'lerin ortalarında uluslararası alana getirmesine kadar, ortadan kaldırılmış oldu²⁰⁰.

2.3. İngiltere ile Musul Sorunu

Musul, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Silah Bırakışması imzalandığı zaman Türk kuvvetlerinin elinde bulunuyordu. Ancak, İngiltere, bırakışma sözleşmesine dayanarak (Müttefikler güvenliklerini tehdit eden bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik yeri işgal hakkına sahip olacaklardır) bölgeyi işgal etti. Mudanya Bırakışması imza edildiği zaman ise henüz Türk kuvvetlerince kurtarılamamıştı.

---

¹⁹⁸ Sagay, a.g.e., s.232.

¹⁹⁹ a.g.e., s.233.

²⁰⁰ Sander, a.g.e., s.87.

Lozan Konferansı sırasında, Türkiye etnik ve coğrafi nedenlerle Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını istemişse de, İngiltere statükonun korunmasında diretmiş ve sorun bir çözüme bağlanamamıştı. Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre, taraflar dokuz ay içinde bir çözüm yolu bulamadıkları takdirde, sorun Milletler Cemiyeti'ne sunulacaktı²⁰¹.

Misakı Milli ise, Birinci Dünya Savaşı içindeki bazı siyasî ve askerî gelişmeleri bahane ederek Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve böylece tarihî Şark Meselesini sona erdirmek isteyen İtilâf Devletleri'nin Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı sürecinde Türkiye'nin geleceğiyle ilgili birtakım kararlar almaya çalıştıkları bir ortamda, Türkiye'nin barış şartlarını içeren, içeride hâkimiyet-i milliye, dışarıya karşı ise istiklâlî benimseyen, Müttefiklere ve dünyaya Wilson ilkelerine yansımış olan self-determinasyon/ulusların kendi kaderlerini tayini anlayışını öngörmekteydi²⁰².

Türkiye'nin coğrafi bütünlüğü, coğrafi özelliği ve sahip olduğu sahanın sınırlarını belirleyen Misak-ı Millî, o dönemdeki bütün uluslararası meselelerde bir hedef olarak hatırdâ tutulmuş ve gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Misak-ı Millî Beyannamesi'nin, devletin toprak bütünlüğü ilkesi bakımından da önemi büyüktür. Bir millet meydana getirmek için gerekli şartlara sahip toplulukların kendi serbest iradeleriyle millî bir devlet kurabilmeleri veya millî bir devlet içinde birleşebilmeleri ilkesinin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin parçalanmış topraklarının millî sınırlar içinde birleşmesinin temeli de bu beyannameyle atılmıştır²⁰³.

28 Ocak 1920 tarihinde ilân edilen Millî Misak, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında, Türk sınırları içinde kalan toprakları Türk vatani olarak sayıyordu. Halbuki Musul vilâyetinin bir kısmı bu mütarekeden bir gün evvel İngilizlere teslim olduğu için, adı geçen sınırlar dışında kalıyor, buna mukabil o tarihte Musul şehri Türklerin elinde bulunuyordu. Musul, ancak İngilizlerin, Mütarekenin 7. maddesine dayanarak çevirdikleri bir manevra ile imzadan on beş gün sonra işgalleri altına alınmış oluyordu. Fakat ne olursa olsun,

---

²⁰¹ Sander, a.g.e., s.90.

²⁰² Serdar Sakin, **Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007, s.153.

²⁰³ a.g.e., s.156.

İmparatorluklarının en önemli bir bölgesinde bulunan bu toprakları, hele savaştan sonra en fazla kuvvetlenmiş ve milletlerarası teşekküllerde birinci plânda yer almış bir durumda iken, İngilizlerin kesinlikle geri vermeyecekleri, bu konuda şiddetle direnecekleri de gün gibi açıktı²⁰⁴.

İşte bu şartlar altında ve böyle bir İngiltere ile Musul meselesi Lozan Konferansında tartışılacaktı. Zira Millî Mücadele sonunda Mudanya Mütarekesi, Musul, İngilizlerin elinde iken imzalanmış bulunuyordu. Buraların mukadderatının tayini işi ister istemez barış konferansına bırakılmış oluyordu²⁰⁵.

2.3.1. Lozan Konferansı'nda Musul Sorunu

Gerçekte Lozan Konferansının ilk devresinde ele alınan ve özellikle İngiliz Dışişleri Bakam Lord Curzon'u fazlasıyla sınırlendiren meselelerden biri de, doğrudan doğruya Britanya İmparatorluğu menfaatleriyle çatışan Türkiye'nin Güney sınırları, yani Musul vilayetinin kaderini tayin meselesi olmuştu²⁰⁶.

Lord Curzon Lozan Konferansı'na giderken İngiliz Kabinesi'nin 16 Kasım 1922 günü kendisine verdiği talimat aynen şöyleydi; "Lozan Konferansı'nda Dışişleri Bakanı, Türk Heyeti'nin Musul'un Türkiye'nin sınırları içine dâhil edilmesi yönünde ileri sürebileceği öneriyi, diğer gerekçelerin yanında adı geçen vilayetin Irak Krallığı'na ait olduğunu belirterek hiçbir şekilde tartışmayı kabul etmemesi ve bunu yaparken Lord Curzon'un İngiliz Hükümeti'nin Irak'a yönelik yükümlülükleri açısından mevcut düzeyden daha fazla sorumluluk altına girmekten kaçınması" talimatını vermişti²⁰⁷.

İngilizler bir fiilî işgal hakkından ve kurulan Irak mandası ile yaptıkları anlaşmalardan faydalanarak Türkiye'nin Güney sınırlarını ona göre çizmek istiyorlardı. İsmet Paşa ise, ırk, siyaset, tarih, coğrafya ve ekonomi alanından aldığı

---

²⁰⁴ Sagay, **a.g.e.**, s.248.

²⁰⁵ **a.g.e.**, s.249.

²⁰⁶ Aynı yer.

²⁰⁷ Hikmet Uluğbay, "*Musul Sorunu*", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 95–96.

gerekçelere dayanarak Türkiye'nin Musul vilâyetini başka bir devlete terke razı olamayacağını ileri sürerek, çoğunluğu Türk unsurunun teşkil ettiği Musul bölgesinin coğrafi ve siyasî bakımdan Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu, henüz hukuken Türkiye'ye ait bulunan bu topraklar hakkında İngiltere'nin akdettiği anlaşmaların dayanıksız kaldığını, Türkiye'nin bir çok kısımları gibi Musul vilâyetinin de Mütarekeden sonra işgal edildiği cihetle aynı durumda kalmış diğer toprakları gibi burasının da Türkiye'ye geri gelmesinin iktiza eylediğini savunmuştu. Fransa ve İtalya temsilcileri tarafından desteklenen Lord Curzon aksi mütalâalarda bulunmuştu. İsmet Paşa son cevabında Musul topraklarının mukadderatının bir hakem kararına bırakılmayacağı görüşünde ısrar edince İngiliz temsilcisi, ortada bir savaş tehlikesinin mevcut bulunduğunu ve Milletler Cemiyeti Paktı'nın 2. maddesine göre, İngiltere'nin bu meseleyi hatta savaşa müracaatla halletmek gücü bulunduğunu ileri sürmüş ve bu tehdidinde müttetikleri kendisini desteklemişler ve Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'ne şevkinde birleşmişlerdi²⁰⁸.

Lord Curzon, 23 Ocak 1923 günü Lozan Konferansı'nın kesilmesine neden olan toplantının kritik ikinci oturumunda İsmet Paşa'ya yanıt verirken, her ne kadar, "...İngiliz Hükümeti'nin, Musul'u elinde tutma isteğine ilişkin davranışını petrol konusunun etkilediği sanılmakta ve bunun böyle olduğu iddia edilmektedir. ...Musul dolaylarında ne kadar petrol bulunabileceğini, ya da işletmesinin verimli olup olmayacağını, yoksa bu masalın boş bir hayal mi olduğunu bilmemekteyim ..." diyerek inkâr etse de, Lozan Barış Konferansı'nda Musul'un kaderini belirleyen gerçek unsur petrol olmuştur²⁰⁹.

Netice olarak Musul meselesi, tarafların görüş birliğini sağlamadan, fakat Milletler Cemiyetine sevk edilmesi suretiyle ertelenmesi cihetine doğru sürüklenmek isteniyordu. Halbuki, İngiliz nüfuzu altında bulunan bu teşekkülün Türkiye'ye yardımcı olamayacağı da açıktı. Ama başka bir çıkar yol da o gün için yoktu. Türklerin, Güney sınırlarında yeni bir savaşa girişecek bir durumda olmadıkları da bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki, bu meselenin çözümlenmesinin Konferanstan

---

²⁰⁸ Sagay, **a.g.e.**, s.249.

²⁰⁹ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 83-84.

sonraya bırakılmasının, görüşmelerin bir çıkmazdan kurtarılması için yerinde bir tedbir olacağı kabul edilmişti²¹⁰.

Türk ve İngiliz heyetleri arasında süren görüşmeler sonunda varılan mutabakata göre Musul meselesi Lozan Barış Antlaşması metninin 3. maddesinin 2. fıkrasında şöyle yer almıştır: "Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostluk çerçevesinde belirlenecektir. Tayin olunan süre içerisinde iki hükümet arasında uzlaşma olmazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne sunulacaktır. Sınır çizgisi hakkında alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri kesin kaderi bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak taahhüt ederler"²¹¹.

1924 yılındaki İstanbul Konferansı'nda taraflar arasında bir anlaşma sağlanamayınca, sorun aynı yıl Milletler Cemiyeti Konseyi'ne gönderildi. Türkiye o sıralarda Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmamakla birlikte, ilgili taraflardan biri olarak, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) tarafından temsil edilmiştir²¹².

2.3.2. Milletler Cemiyeti ve Musul'un Elden Çıkışı

Lozan Barışını takiben, İngilizler, Türkiye'nin Güney sınırında bir takım karışıklıklar yaratmaktan geri kalmamışlardı. Filhakika Lozan Konferansı başlarken Kuzey Irak'ta çıkan bir isyan sonunda Süleymaniye Sancağı'nda yerli bir idare kurulmuş, İngilizler bu bölgeyi işgal edememişlerdi. Konferanstan kısa bir müddet sonra Ağustos 1923'de İngilizler Süleymaniye'yi bombardıman ederek buraya girmişlerdi. Türkiye, Lozan Antlaşmasının 3. maddesinin 2. fıkrasını ihlâl ettiği gerekçesiyle bombardıman olayını İstanbul'daki İngiliz temsilcisi, Sir Neville Henderson nezdinde protesto etmişti. Keza Konferanstan sonra Musul bölgesinde bu sefer Hıristiyan Asuri Kabilelerin Türkiye'ye karşı silâhlı saldırıları vukua gelmiş,

---

²¹⁰ Sagay, **a.g.e.**, s.249.

²¹¹ Bilsel, **a.g.e.**, 585–586.

²¹² Sander, **a.g.e.**, s.90.

Türkler bu olayların da İngilizlerin tahriki ile meydana gelmiş olduğu iddiasıyla tekrar protestoda bulunmuşlardı²¹³.

Sınırdaki bu kabil olaylar cereyan ederken iki memleket arasında yapılan görüşmeler sonunda, Lozan Antlaşması'nın işaret ettiği ikili müzakerelere, 19 Mayıs 1924'de İstanbul'da eski Bahriye Nezareti binasında, başlanıyordu. Türk heyetine Büyük Millet Meclisi Başkanı İstanbul Mebusu Fethi (Okyar), İngiliz heyetine de o sırada Irak Yüksek Komiseri bulunan Sir Percy Cox başkanlık ediyorlardı. Konferansın ilk toplantısında Fethi Bey Türk görüşünü açıklamıştı. Türk heyeti Başkam konuşmasında, Musul Vilâyeti halkının üçte ikisinin Türklerden ve Kürtlerden müteşekkil olduğunu, etnik sebeplerden ötürü bu bölgenin Türk sınırları içinde kalması ve yine coğrafi bakımdan burasının Türkiye'nin bir parçası sayılması gerektiğini ileri sürdükten sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda imzalanan Sykes - Picot gizli anlaşmasına göre Musul bölgesinin Irak'ın değil Suriye'nin bir kısmı olarak sayıldığını, hâlbuki Sevr Antlaşması'nın 64. maddesinde ise, burasının ne Irak, ne de Suriye'ye bırakılmayıp kurulacak muhtar Kürdistan'a verildiğini ve bundan ötürü de Musul vilâyetinin etnik ve coğrafik nedenlerle, Türk ve Kürt halklarının kaderlerini birleştirdikleri Türkiye Devleti'nin bir parçası sayılmasının gerektiğini ve esasen Millî Misak'ın da Musul'u Türk sınırlarının içine almış bulunduğunu beyan etmişti²¹⁴.

İngiliz temsilcileri ise Türklerin ileri sürmüş oldukları iddiaların hiçbirisini kabul etmeyerek önceki taleplerini daha genişleterek Hakkâri vilâyetindeki halk çoğunluğunun Süryani olduğunu, bunların ise Irak'a göç etmeleri dolayısıyla bu bölgenin de Irak'a katılması gerektiğini ileri sürmüşler, Musul bölgesinde bulunan Hıristiyan Asuriler'in durumuna özel bir önem vererek aşırı taleplerde bulunmuşlardı. Tarafların görüşlerinde ısrar etmeleri üzerine bir sonuca varamayan Konferans, çalışmalarına 5 Haziran 1924'de son vermiş ve mesele Lozan Antlaşması'nın tespit ettiği usule göre Milletler Cemiyeti'ne havale edilmişti²¹⁵.

Görüşmeler sırasında Konsey, tarafların statükoyu bozmamalarını isteyen bir karar almış, bundan sonra da Musul halkının dileklerini tespit etmek, ilgili üç devletin resmî makamlarıyla temas etmek ve bunlara dayanarak kendisine bir rapor

---

²¹³ Sagay, a.g.e., s.250.

²¹⁴ Aynı yer.

²¹⁵ a.g.e., s.251.

vermek üzere Macaristan'ın eski Başvekillerinden Kont Paul Teleki, İsveç Büyükelçisi De Wirsén ve Belçika ordusundan emekli Albay Paulis'ten mürekkep bir komisyon kurmuştu.

Cenevre'deki müzakereler devam ederken Musul bölgesinde Türk -İngiliz silâhlı kuvvetleri arasında mevziî çatışmaların çıkması üzerine İngilizler 9 Ekim 1924 tarihli bir ultimatoma ile, Türk kuvvetleri 48 saat içinde kendilerinin tespit etmiş oldukları sınır hattının gerisine çekilmedikleri takdirde zora başvuracaklarını bildirmişlerdi. Bu durum karşısında Türkiye, geçici bir sınır hattının tespiti için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne müracaat etmiş, Bruxelles'de olağanüstü bir toplantı yapan Konsey 29 Ekim 1924'de geçici sınırı tayin ederek buna riayet edilmesini istemişti²¹⁶.

Bu arada, Doğu Anadolu'da, İngiltere'nin de kışkırtmasıyla, Mustafa Kemal'in reformlarına karşı gerici bir ayaklanma da çıkmıştı. Türk hükümeti, Musul'da bir anlaşma olmadığı takdirde, İngiltere'nin bu genç devleti rahat bırakmayacağını, iyi ilişkiler kurma peşinde olduğu Batılı devletlerle yakınlaşmanın bu sorunun çözümüne bağlı olduğunu ve içeride yapılan köklü reformların sağlam bir temele oturabilmesi için, dışarıda rahat bir ortama ihtiyaç duyduğunu anladı. Böylece, 1925 yılında uluslararası komisyonun araştırmaları sonucu verdiği rapor ve bu raporu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Aralık 1925'te kabul etmesi üzerine, Türkiye fazla diretmedi ve İngiltere ile Türkiye, 5 Haziran. 1926 tarihinde anlaşmaya vardılar²¹⁷. Asıl adı “Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri Beyninde Hudut ve Münasebat-ı Hasane-i Muahedenamesi” olan antlaşma, iki gün sonra yani 7 Haziran 1926'da T.B.M.M' de tasdik olunarak kabul edildi. Söz konusu antlaşma 3 fasıldan oluşmaktadır²¹⁸. Bu antlaşma ile geçici Brüksel hattı Türk-Irak sınırı olmuş, Musul Irak'a bırakılmış ve Türkiye'nin Musul petrolerinden 25 yıl süre ile % 10 hisse alması kabul edilmiştir. Türkiye, daha sonra 500.000 İngiliz lirası karşılığında bu hakkından feragat edecektir. Böylece, yeni Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletlerden biri arasındaki sorun ortadan kaldırılmış ve ileride ilişkilerin

---

²¹⁶ Aynı yer.

²¹⁷ Sander, a.g.e., s.81.

²¹⁸ **EK-3: Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Antlaşması (5 Haziran 1926)**, bu eserde, s.120.

geliştirilebileceği bir zemin hazırlanmış olmaktadır. Ancak, Musul sorunu ve bu sorunda İngiltere'nin çeşitli yollardan Türkiye'ye yaptığı baskıların kısa vadedeki en önemli sonucu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasıdır²¹⁹.

Türk-İngiliz ilişkilerinin giderek gelişmesinde 1926 yılı sonrası Musul sorununun halledilmesi önemli bir etken olmuştur, savaş sonrası durumdan memnun olan ülkeler arasında yer alan yeni Türkiye Cumhuriyeti takip ettiği politikalarla hem savaş sonrası anlaşmalar, hem de çevresindeki ülkelerle iyi ilişkiler içerisine girerek İngiliz dışişlerince hep not edilen, artık bölgesinde barışın teminatı olan bir ülke idi.²²⁰

2.4. Osmanlı Borçları Sorunu

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde asıl önemli sorun "borçlar" sorunudur. Daha önce de değinildiği gibi, Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı devleti, başta Fransa olmak üzere Batılı ülkelerden borç para almıştı. Bu borçların miktarı ve nasıl ödeneceği konularında Lozan'da anlaşmaya varılamayınca²²¹, Osmanlı İmparatorluğu'na düşen malî mükellefiyetin, bu devletin kalıntıları üzerinde kurulmuş bulunan muhtelif devletler arasında taksimi ve dağıtılması hususunda kabul edilen bazı hükümler dışında, Türkiye'nin bu borcu ödeme şeklinin, borç tahvilleri hamilleri ile Ankara Hükümeti arasında yapılacak görüşmelerde tespit edilmesine karar verilmişti. Çoğunluğunu Fransızların teşkil ettiği bu alacaklılar ile Lozan Antlaşmasının bahis konusu ettiği görüşmelere 1926 yılının ilk aylarında başlanmış, fakat bir sonuca varılamamıştı. Ertesi yıl, Mayıs 1927'de meselenin çözümünü kesinlikle başarmak için girişilen müzakerelerden Temmuz sonlarına doğru bir prensip anlaşması ortaya çıkmış ve nihai anlaşma 13 Haziran 1928'de Paris'te Türkiye Büyükelçisi ile Osmanlı borçları hamilleri adına hareket eden kimseler arasında imzalanmıştı. Bu anlaşma ile Türkiye'nin ödeyeceği yıllık taksitler,

---

²¹⁹ Sander, a.g.e., s.81.

²²⁰ Mustafa Yılmaz, "İngiliz Dışişleri Gözüyle Atatürk'ün Türkiye'si'ne Bir Genel Bakış (1923-1938)", Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan, Hacettepe Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995, s.494.

²²¹ Sander. a.g.e., s.88.

garantiler ve ödeme şekli bir formüle bağlanıyor ve neticede bu iş de tarihe karışıyordu.²²²

13 Haziran 1928 tarihinde imzalanan anlaşmalarla bir çözüme varılmışsa da, Türkiye 1931 yılında ilan edilen Hoover Moratoryumu'na uygun olarak borçlarının taksitlerini ödemeyi durdurunca konu yeniden alevlendi. Fransızlar, Türkiye'nin borcunun tamirat borcu olmadığını ve dolayısıyla, Hoover Moratoryumu'nun kapsamı dışında kaldığını iddia ettiler²²³.

Görüşmeler tekrar başlamış ve Paris'te 22 Nisan 1933'de yeni bir sözleşme imzalanmıştı. Bu seferki anlaşma, Türkiye için daha elverişli idi. Yıllık taksitin ödenmesi, evveleminde İstanbul ve Haydarpaşa gümrük dairelerinde tahsil edilen gümrük resimlerinin gayrî safî gelirleriyle temin edilmiş bulunuyordu. Bu varidatın toplamı 1931/1932 egzersizinde 23.861.926.83 Türk lirasına varıyordu. Osmanlı İmparatorluğu devrinde bu memlekete büyük sermayeler yatırmış olan Fransa ile Türkiye arasında bir anlaşmazlık konusu halini almış bulunan bu borçlar meselesi, bitip tükenmek bilmeyen görüşmeler sonunda kesin şeklini böylece almış ve bunu sağlayan anlaşma da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 28 Mayıs 1933'de onaylanmıştı²²⁴. 22 Nisan 1933 günü Paris'te yapılan Anlaşma ile Türkiye kendine düşen tüm borçları, zamanından bile önce ödemiş, böylece Lozan'da uzun tartışmalara konu olan bu sorun da tarihe karışmıştır²²⁵.

2.5. Fransa ile Hatay Sorunu

20. yüzyıla girildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça etkili bir nüfuz kazanan ve ülkenin ekonomisi, maliyesi ve doğal kaynaklarını büyük bir etkinlik alanı haline getirmiş olan Fransa'nın çıkarları, Alman etkinliği karşısında tehdit altında bulunuyordu. Zira Dünyu Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası gibi mali kuruluşlar başta olmak üzere Anadolu ve Ortadoğu topraklarında sahip olduğu

---

²²² Sagay, **a.g.e.**, s.240.

²²³ Sander. **a.g.e.**, s.88.

²²⁴ Sagay, **a.g.e.**, s.241.

²²⁵ Soysal. **a.g.e.**, s.82.

demiryolu, madencilik, liman ve tramvay işletmeciliği gibi yatırımlarla bölgede en fazla iktisadi çıkara sahip olan devlet Fransa'ydı. Fransız şirketlerinin en fazla sermaye yatırımı yaptığı alanlar ise, demiryolları başta olmak üzere bankacılık, liman ve rıhtımlar ile madencilik gibi sektörlerdi²²⁶.

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Fransa'nın bölgedeki yeni hedefleri, bu demiryolu hatlarını korumak ve Bağdat Demiryolu hattının Orta Anadolu-Suriye bölümünü denetimine geçirerek, bu hatları İskenderun Limanı'na bağlamak şeklinde belirlenmişti. Ancak, Almanya 1903 yılında "Anadolu Demiryolu Şirketi" olarak Bağdat Demiryolu'nun, Konya-Bağdat-Basra hattının yapımı ve işletmesine ilişkin imtiyazı aldı. Böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletlerine verdiği bir demiryolu imtiyazı sadece basit bir hat ve onun işletilmesi anlamına gelmemektedir. Demiryolu imtiyazlarında Avrupalı devletleri birbirleriyle savaşa götürecek kadar önemli olan konu, demiryolu hattının geçtiği bölgede imtiyaz alan şirketlerin ya da sermaye gruplarının, aynı zamanda hattın iki yanındaki 20'şer kilometrelik saha içinde bulunan madenleri çıkarma ve işletme hakkına sahip olmasıydı. Alman teknisyenler Mezopotamya'nın bir petrol yatağı olduğunu biliyor ve bölgeyi "petrol gölü" olarak tanımlıyorlardı²²⁷.

İskenderun - Hatay Sancağı, 30 Ekim 1918'de Mütareke imzalandığı zaman, Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu Türk ordusunun elinde idi. Fakat İngilizler, Mütarekenin imzasından sonra, Türklerin karşı koyma teşebbüslerine rağmen, buraları işgal etmişler ve onları da Suriye'den Antakya'ya yürüyen Fransızlar izlemişlerdi. O zamanki İstanbul Hükümeti bu işgallere mukavemet edilmemesi emrini vermişti. Hatta Yıldırım Orduları kaldırılarak Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırılmıştı. Buna rağmen, 1918-1921 arasında yerli milis teşkilâtı Fransızlarla çarpışmıştı. İskenderun Sancağında, en büyük çoğunluğu Türk unsuru teşkil ettiği cihetle, bu bölge 28 Ocak 1920 tarihli Millî Misak sınırları içine alınmıştı. Ancak Millî Mücadele yıllarının çetin şartları Fransızlar ile silâhlı çatışmanın durdurulması zorunluluğunu ortaya koyduğu için, bu devlet ile 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara Antlaşması'nda İskenderun Sancağı Türkiye sınırları dışında mütalâa edilmiş; fakat

---

²²⁶ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri - Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK Yayını, Ankara, 1994, s.81-82.

²²⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s.82.

bu vesikaya Sancaktaki Türk unsurunun menfaatlerini koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli yolu hazırlayacak hükümler koydurulmuştu²²⁸. Ankara Antlaşması ile, Suriye sınırları içinde bırakılan İskenderun Sancağı'na özel bir idare şekli tanınmıştır. Türk parası resmi niteliğe haiz olacak ve Sancak halkı milli kültürlerinin korunmasında her türlü kolaylıktan yararlanacaktı²²⁹.

25 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda Suriye üzerindeki mandanın Fransa'ya verileceği tespit edilmiş; dolayısıyla Sancak, Ankara Antlaşması'nın 7. maddesi mahfuz kalmak şartıyla Fransız mandası altına girmişti. 1923'de de Sancak bölgesi için muhtar bir idare kurulmuştu²³⁰. Osmanlı Devleti'nin geleceği, iki sömürge imparatorluğu Fransa ve İngiltere'nin eline kalmıştı. Dolayısıyla Wilson İlkeleri ile sarsılan Fransa ve İngiltere'nin savaş sonrası planları, Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesinde düzenlenen manda rejimleri içinde gerçekleştirme imkânını rahatça bulacaktı. Nitekim Osmanlı toprakları üzerindeki mandater ülkelerin paylaşımı, 24 Nisan 1920'de, San Remo'da Müttefik Devletler Yüksek Konseyi'nin Ortadoğu üzerindeki barış konferansında yapıldı. Burada, Avrupa devletleri dağıtılacak mandalar hakkında anlaşmaya vardılar. Eski Osmanlı toprakları olan Irak, Filistin, Ürdün İngiltere'nin mandaterliğine; Suriye ve Lübnan ise Fransa'nın mandaterliğine A tipi manda olarak bırakılmıştı²³¹.

Manda rejiminin esaslarını belirleyen bu yeni düzenlemeye göre, yenilen devletlerin hâkimiyetinden çıkmış ve kendini yönetme iradesinden yoksun ülke ve sömürgelerin ilhak edilmemesi; bunun yerine, Milletler Cemiyeti adına kimi gelişmiş devletlerin “mukaddes bir medeniyet vazifesi” olarak, bunların refahı ve gelişmesi için görevlendirilecek olmasıydı²³².

Mandater ülkelerin bu esaslara göre başlıca yükümlülükleri ise; sistemin işleyişini uluslararası gözetim altında yapmak, mandası altındaki ülkeyle ilgili olarak

---

²²⁸ Sagay, a.g.e., s.242.

²²⁹ Sander., a.g.e., s.54.

²³⁰ Sagay, a.g.e., s.243.

²³¹ İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri”, **Belleten**, C. XLIX, no.193–195, Nisan 1985, s.80.

²³² Edip F. Çelik, “Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı'nın İstisari Mütalaası”, **Muammer Raşit Seviğ'e Armağan**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956, s.264–265.

Milletler Cemiyeti'ne yıllık rapor vermek ve Milletler Cemiyeti Yasası'nda yer almamakla birlikte 31 Ocak 1923'te Konsey'in aldığı karar uyarınca, mandası altındaki ülke halkının şikâyetlerini Milletler Cemiyeti'ne bildirmek, şeklinde belirlenmişti.²³³

Fransa'nın tek taraflı olarak hazırladığı, Suriye ve Lübnan'a ilişkin taahhütlerini içeren Manda Yasası²³⁴, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 24 Temmuz 1922 tarihinde kabul edildi. Fransa'nın Milletler Cemiyeti'ne sunduğu Manda Yasası'nın giriş bölümünde, belgenin Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesindeki söz konusu fıkraya dayanarak hazırlandığı belirtiliyordu.

Lozan görüşmelerine ara verildiği bir dönemde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Mart 1923'te Adana'yı ziyareti sırasında dile getirdiği "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz" sözleri, burada toplanan Sancak Türklerine olduğu gibi Sancak'takilere de büyük umut ve cesaret vermişti²³⁵.

Fransa, Suriye mandasının idaresinde zorluklar çekmiş ve ağır fedakârlıklarda bulunmak mecburiyetinde kalmıştı. Ancak, Avrupa'daki siyasî durumun ağır bunalımlara doğru kayması karşısında Fransa, Suriye ve Lübnan ile münasebetlerini düzenleme yoluna gitmiş, 1936 Eylülünde Suriye'ye ve Kasım 1936'da da Lübnan'a bağımsızlık vermişti. Yalnız Suriye'ye bağımsızlık veren ve Fransa ile bu memleket arasında bir ittifak kuran 9 Eylül 1936 tarihli antlaşmada İskenderun Sancağı hakkında herhangi bir hüküm yoktu²³⁶. Antlaşmada Fransa ile Türkiye arasında yapılmış olan Ankara İtilafnamesi'nde İskenderun Sancağı'na tanınan bazı haklara hiç yer verilmemişti²³⁷. Yani Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki hak ve vecibelerini de bu memlekete devretmekte idi. Durum haklı olarak Türk basınında ve resmî çevrelerde endişe ile karışık tepkiler yaratmıştı. Nitekim, Milletler Cemiyeti'nin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda Tevfik Rüştü Aras, Sancak meselesiyle ilgili olarak Fransız Hükümeti ile ikili görüşme yapılması üzerinde

---

²³³ Çelik, a.g.m., s. 267.

²³⁴ EK- 3, "Suriye ve Lübnan Manda Yasası (24 Temmuz 1922)", bu eserde s.122.

²³⁵ Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972, s. 71.

²³⁶ Sagay, a.g.e., s.243.

²³⁷ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I, (1919-1973)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1987, s.132-133.

durmuştu. Türk Dışişleri Bakanı'nın teklifine Fransız temsilcisinin verdiği cevap ise, Mandater devlet sıfatı ile Fransa'nın, Suriye üzerindeki bütün yetkilerini yeni Suriye Hükümeti'ne devrettiği ve bu sebeple Fransa ile Türkiye arasında bu konuda yapılacak görüşmelere, bu memleket temsilcisinin de katılması gerektiği şeklinde olmuştu. Bu konuşmalardan bir sonuç alınmadığı cihetle, Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği resmî bir notada, Suriye'ye yapıldığı gibi İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istiyordu. Atatürk de 1 Kasım 1936'da, Büyük Millet Meclisi'nin açılış nutkunda: "Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakikî sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz" diyordu²³⁸.

Fransız Hükümeti 10 Kasım 1936'da verdiği cevapta, Sancak'a bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak da buna yetkisi bulunmadığını bildirdi. Bu arada Fransa, meselenin Milletler Cemiyeti'ne havalesini teklif etti ve Türkiye de bu teklifi kabul etti²³⁹.

Milletler Cemiyeti meseleye 14 Aralık 1936'dan itibaren el koydu ve yapılan tartışmalardan sonra ve özellikle İngiltere'nin de arabuluculuğu ile konsey, 27 Ocak 1937'de Sancak için bir statü kabul etti. Bu statüye göre İskenderun Sancağı; içişlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" (entite distincte) olacaktı. Burası Milletler Cemiyetinin gözetimi altına konacak ve bu gözetim bir Fransız vasıtasıyla yürütülecekti. Milletler Cemiyeti Hatay için anayasa hazırlamak üzere bir komisyon kurmuştu. Bu komisyonun, Türkiye ile Fransa'nın da görüşlerini alarak hazırladığı anayasa, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 29 Mayıs 1937'de kabul edildi. Aynı gün, Türkiye ile Fransa arasında da, Hatay'ın toprak bütünlüğünü ortak garanti altına alan anlaşma imzalandı ve sancağın ismi Hatay oldu. Fransız Hükümeti cevabî notasını 10 Kasım 1936 tarihinde vermişti. Bu cevapta Fransa, Manda antlaşmasının 1 ve 4'üncü maddeleri gereğince kendisinin Suriye mandasını ancak iki kısma ayırabileceğini, Sancağa da bağımsızlık verildiği takdirde bunun Suriye'yi

---

²³⁸ Sagay, a.g.e., s.243.

²³⁹ Sander, a.g.e., s.54.

parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak da bunu yapmaya yetkisi bulunmadığını bildiriyordu²⁴⁰.

Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Ocak 1937'de toplanmıştı. Bu toplantı sırasında, Türkiye ile Fransa arasındaki bu pürüzün halledilmesinin, Akdeniz'de İtalya'nın tutumu karşısında izlemek zorunluluğu duyduğu politikasının uygulanmasında önemli bir şart olduğunu göz önünde tutan İngiltere Dışişleri Bakanı A. Eden'in arabuluculuğu ile Türk ve Fransız temsilcileri Sancak meselesiyle ilgili müzakerelere girişmişlerdi. Bu görüşmelere Sandler de katılmış ve sonunda 26 Ocak 1937'de Sancak meselesi üzerinde bir anlaşmaya varılabiliyordu. Anlaşma konusunu teşkil eden hususlar 27 Ocak'ta Sandler'in raporu şeklinde Konsey tarafından kabul edilmişti. Kabul edilen anlaşmaya göre İskenderun ve Antakya iç işlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı ve bir anayasa ile idare edilen “ayrı bir varlık” haline getirilecek, Türkçe resmî dil olarak tanınacak, diğer dillerin kullanılması şartları Cemiyet Konseyi tarafından tespit edilecekti. Statü ve anayasanın uygulanması, yine Konsey tarafından seçilecek ve Sancakta oturan bir Fransız'a verilecekti. Sancak'ta mecburî askerlik uygulanmayacağı gibi bu bölgede askeri tahkimat da yapılmayacaktı. Fransa ve Türkiye bir anlaşma ile Sancak'ın toprak bütünlüğünü, birlikte garanti altına alacaklardı²⁴¹.

Ancak; Hatay'daki Fransız temsilcisi, anlaşmanın uygulanmasını köstekleyici tedbirler alma yoluna gitti. Bağımsızlık dolayısıyla halk gösterilerde bulunmak isteyince Fransa'nın sömürge memurları bunu da önlemek istedi ve polisle halk arasında yeniden çarpışmalar oldu. Ayrıca; Fransızlar, Hatay'daki diğer azınlıkları Türklere karşı kışkırtma yoluna gittiler. Türk kamuoyu yine galeyana geldi. Türk-Fransız münasebetleri yine bozuldu. Suriye halkı da Hatay'a bağımsızlık verilmesinden ötürü hükümeti tenkit etti. Hatay Anayasası 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti ve ilk iş olarak seçimlerin yapılması gerekiyordu. Fakat bu şartlar içinde seçimler yapılamadı. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nin kurduğu bir komite, Türkiye'nin de itirazlarını göz önünde tutarak bir seçim tüzüğü hazırladı ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar verdi²⁴².

---

²⁴⁰ Aynı yer.

²⁴¹ Sagay, **a.g.e.**, s.244.

²⁴² Sander. **a.g.e.**, s.55.

3 Temmuz 1938'de imzalanan bir anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunması ve bu amaçla da her iki devletin Hatay'a 2.500'er kişilik askeri kuvvet göndermesi esası kabul edilmiştir. Türk askeri 4 Temmuz'dan itibaren Hatay'daki görevine başlamıştır²⁴³.

22 Temmuz-1 Ağustos 1938 arasında yapılan seçim sonrasında meclis çalışmalarına başlamıştır²⁴⁴. Meclis seçimlerinde Türkler, 40 milletvekilliğinden 22'sini kazandılar.²⁴⁵ Eylül 1938'de Hatay'ın ilk kabinesi, Mecliste hükümet programını okuduktan sonra güvenoyu almış, Hatay Anayasası kabul edilmiş, Sancak yerine “Hatay Devleti” yönetim şekli ise “Cumhuriyet” olarak 1. maddede belirtilmiştir.²⁴⁶

Türkiye ile Hatay Devleti arasında gayet yakın temas ve bağlar kurulmuştu. Hatay Meclisi 1939 Ocak ayında Türk Medenî Kanunu ile Türk Ceza Kanununu kabul etmiş, Türkiye'den malî müşavirler getirtilmişti. Bunun yanında Hatay idarecileri devamlı olarak Türkiye'ye katılmak arzusunda bulunuyorlardı. Türkiye de bu isteği karşılıksız bırakmıyordu. Ancak 29 Mayıs 1937 Anlaşması ile bu memleket, Türkiye ile Fransa'nın ortak garantisi altında bulunuyordu. Bu nedenle Hataylıların anavatana katılma istekleri iki devlet arasında yeniden bir mesele halini almıştı. Yalnız durum, artık değişmişti. 1939 Martından itibaren Avrupa savaşa doğru kayıyor, Türk - İngiliz ittifakı ilk adımlarını atıyor, Batılıların Barış Cephesi kurmak için sarfettikleri çabalarda Türkiye önemli bir mevki işgal ediyordu. Bundan dolayı da Fransa, Türkiye ile Hatay devletinin isteklerini kabule mecbur kalacağını artık biliyordu. Fransa, bu nedenle Türkiye ile iki yönden görüşmelere girişmiş bulunuyordu. Filhakika iki devlet arasında Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransız Büyükelçisi Rene Massigli bir anlaşma imzalıyorlardı. 23 Haziran 1939'da akdedilen bu vesika Türkiye ve Suriye'nin ülke meselelerini kesinlikle hallediyordu. Fransa, bununla Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul

---

²⁴³ a.g.e., s.56.

²⁴⁴ Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.307.

²⁴⁵ Sander. a.g.e., s.56.

²⁴⁶ Mehmet Tekin, **Hatay Basın Tarihi**, Kültür Basımevi, Antakya, 1985, s.213.

ederken, Türkiye de karşılık olarak Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini beyan ediyordu²⁴⁷.

23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. Buna karşılık Türkiye de Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecekti. Temmuz ayında da Hatay Türkiye sınırları içine katıldı²⁴⁸.

Hatay meselesi Türkiye'nin istediği doğrultuda çözümlenmiş olmasına rağmen çözüm aşamasında karşılaşılan güçlükler Türkiye'de Milletler Cemiyeti'nin tümüyle güven kaybederek gözden düşmesine, büyük beklentilerle kurulmuş olmakla birlikte daha çok büyük devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek için araç olarak kullandıkları cemiyetin İkinci Dünya Savaşı arifesinde işlevini tamamen yitirdiğinin anlaşılmasına neden olmuştur²⁴⁹.

3. LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA ORTAYA ÇIKAN ULUSLARARASI SORUNLAR

3.1. Fransa ile Bozkurt-Lotus Davası

3 Ağustos 1926'da Türk Bozkurt Vapuru ile Fransız Lotus Vapuru, Midilli açıklarında Sığı Burnu'nda çarpışmış ve bu kaza sonucunda Bozkurt Vapuru batmış; Lotus Vapuru, Bozkurt'tan kurtarılan mürettebatı da alarak İstanbul Limanı'na ulaşmıştır. İstanbul'da yapılan soruşturma neticesinde Fransız Kaptan Jan Demons, sekiz Türk'ün ölümüne sebebiyet vermekten dolayı tutuklanmıştır. Fransa, açık denizlerde meydana gelen bir kazadan dolayı Türkiye'nin bir Fransız vatandaşını yargılama yetkisi olmadığını ileri sürmüştür. Türkiye, Lozan Antlaşması'nın 28.

---

²⁴⁷ Sagay, a.g.e., s.246.

²⁴⁸ Sander. a.g.e., s.56.

²⁴⁹ Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoglu), Der Yay., İstanbul, 1994, s.76.

maddesine²⁵⁰ göre yargılama yetkisinin olduğunu belirterek Kaptan Demons'u yargılamış ve dikkatsizlik neticesinde, ölüme sebebiyet vermekten tutuklamıştır. Fransa'nın adli, siyasî ve ekonomik kapitülasyonları devam ettirmek istemesi, davayı La Haye Adalet Divanı'na taşımıştır. Uluslararası arenada görüşülen davada, Lozan Antlaşması'nın 28. maddesine göre; Türkiye'nin yargılama yetkisine sahip olduğuna karar verilmiştir.

Dava, La Haye Adalet Divanı tarafından 7 Eylül 1927 tarihinde karara bağlanmıştır. Divan kararında, Lozan Barış Antlaşması'nın 28. ve İkamet ve Adli Salâhiyet Sözleşmesi'nin 15. maddelerine²⁵¹ göre, kapitülasyonlar rejiminin tamamen kalkmış olduğunu belirtilerek, bu durumda Türk Adliyesi'nin yargılama hakkını sınırlayan herhangi bir kuralın devletler hukukunda mevcut olmadığını, Divan Başkanı'nın oyunu Türkiye'nin lehine kullanmasıyla oy çokluğu ile kabul etmiştir²⁵².

La Haye Adalet Divanı'nın vermiş olduğu bu karar, ülkelerin yargılama yetkilerini belirlemede önemli bir yere sahiptir. Bozkurt-Lotus Davası'nın kararının ışığında bugün uluslararası hukuk öğretisinden, uluslararası sözleşmelerle açıkça hüküm altına alınmayan ya da hakkında uluslararası hukuk kuralı bulunmayan diğer konulara ilişkin olarak uluslararası hukukta, devletlerin yargı yetkisini açıkça sınırlayan bir kural olmayan konularda devletler yargı yetkisine sahip olduklarını ileri sürebilirler görüşü, bu gün de geçerliliğini sürdürmektedir. Hatta öğretide mağdura şahsilik ilkesinin sözleşmelere konulan bu tür hükümlere rağmen, açık denizlerdeki müsademelerde bile geçerliliğini sürdürmesinin suçların cezasız kalmaması yönünden yaralı olacağı ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti, kapitülasyonlar rejimi nedeniyle kendi ülkesinde suç işleyen yabancıları yargılayamazken, yargılasa bile verilen cezanın infazı için bu kişileri bazen yabancının kendi konsolosluğuna teslim etmek zorunda kalırken, Bozkurt-Lotus Davası'nda ilk kez durumun değiştiğini, batılı yasalara sahip Türkiye'nin sadece

²⁵⁰ **Lozan Antlaşması md.28:** “Bağıtlı Yüksek Taraflar Türkiye’de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar.” Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.101.

²⁵¹ **Lozan Antlaşması’na Ek İkamet ve Adli Salâhiyet Sözleşmesi md.15,** “...Türkiye ve öteki Bağıtlı Devletler arasındaki ilişkilerde, yargı yetkisi sorunları devletler hukuku ilkelerine göre düzenlenecektir.” Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.170.

²⁵² Durmuş Tezcan, “*Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Önemi ve Yeri*”, **Ç.T.T.A.D.**, C.II, D.E.Ü., S.V, İzmir Akzambak,, 1994-1995, s. 271.

kendi ülkesinde suç işleyen vatandaş ve yabancıları değil yurt dışında bir Türk vatandaşına karşı suç işleyen yabancıya karşı dahi yargılama yetkisine sahip olduğu ve bunun da uluslararası hukuka uygun olduğu tescil ettirmiştir²⁵³.

Kapitülasyonların kaldırılması ile adli yargılama yetkisinin Türk Mahkemelerince kullanılmasının ilk örneği Bozkurt-Lotus örneğidir. Lozan Antlaşması ile Farnsa'nın kapitülasyon imtiyazlarını kaybettiğini Fransız halkı ve basını ilk kez bu dava ile öğrenmiştir.

Bozkurt-Lotus Davası, iki devlet gemisinin çarpışması ve uluslararası hukuka uygun yargı sürecinin işletilmesine ilişkin bir örnek olmaktan öte; yeni Türk Devleti'nin kendi yargı yetkisini uluslararası hukuka uygun kullanabildiğini ve artık iç işlerinde bağımsız dış işlerinde egemen eşitliğe dayanan ilkeli bir devlet olduğunu emperyalist emellerini sürdürmekte halen ısrar eden Fransa ve benzeri devletlere gösterdiği önemli bir örnektir.

3.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Konferansı'nda Türkiye ile Müttefikler arasında genel barış görüşmeleri yapılırken Boğazlar rejimini tespit eden bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmış ve diğer vesikalarla birlikte aynı günde yani 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış bulunuyordu²⁵⁴. Türk Boğazları'ndan geçişi ve bölgenin güvenliğini düzenleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi²⁵⁵, 1923'te imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini almıştır²⁵⁶.

Lozan Sözleşmesi "Boğazlar" deyimi içinde toplanan Çanakkale, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nda, denizde ve havalarda geçiş ve seyrüsefer serbestisini kabul etmekle bu prensibi Türkiye ve Karadeniz devletleri lehine bazı sınırlamalara tâbi tutmakla beraber, gerek Türk karasularında ve gerek Boğazlar üzerindeki hava

---

²⁵³ Mehmet Akzambak, Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt I-II, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005, a.g.e., s.279.

²⁵⁴ Sagay, a.g.e., s.274.

²⁵⁵ EK-5, Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936), bu eserde, s. 124.

²⁵⁶ Sander. a.g.e., s.96.

trafiğinde Türk hükümlerini de kısıtlıyordu. Geçiş serbestisi prensibinin uygulanması için düşünülen esas tedbir, askerlikten tecrit keyfiyeti idi. Sözleşmeye göre bu tedbir Çanakkale ile İstanbul boğazlarının her iki kıyısını, Marmara adalarını ve Çanakkale giriş noktasındaki Türk ve Yunan Adalarını kapsıyordu. Bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmamak yasaklanmıştı. Marmara sahilleri askerlikten tecrit rejimine tâbi tutulmamıştı. Hatta İstanbul'un güvenliği için 12 bin kişilik bir garnizon ile bir deniz üssünün tesisi zarurî görülmüştü. Geçiş serbestisi, Türkiye'nin devamlı başkanlığı altında Âkit devletlerin birer temsilcisinden kurulu milletlerarası komisyon vasıtasıyla kontrol edilecekti. Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında vazife görecek olan komisyonun esas görevi, savaş gemileriyle askerî uçakların geçmesine dair olan hükümlerin gereği gibi uygulanıp uygulanmadığını tespit etmekten ibaretti²⁵⁷.

Sözleşme, Türkiye'nin büyük fedakârlıklar bahasına kabul ettiği bu hükümlerin uygulanması ve bu bölgelerin güvenliğinin sağlanması hususlarını Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına koymuştu. Filhakika, Sözleşmenin 18'inci maddesine göre, Boğazlarda geçme serbestisinin ihlâli ve gerek seyrüsefer serbestisini, gerek askerlikten arınmış bölgelerin güvenliğini tehlikeye koyan âni saldırı veya savaş tehdidi gibi davranışların vukuu halinde, Âkit taraflar ve her halde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya, bu hareketlere, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararlaştıracığı bütün vasıtalarla hep birlikte mani olacaklardı. Müeyyidelere sebep olan hareketlerin sona ermesi halinde, evvelki durum yeniden avdet edecekti. Netice olarak, Lozan'da kurulan sistem, “askerlikten tecrit yolu ile müeyyidelere ve akit devletler tarafından garantiye bağlanmış olan serbesti rejiminin mahsulü” idi. Türkiye Sözleşme'nin koyduğu hükümleri, kolektif güvenlik alanında Milletler Cemiyeti'nin etkili bir rol oynayacağı ve aynı zamanda da silahsızlanmanın gerçekleşeceği ümidiyle, istemeyerek de olsa kabul etmişti²⁵⁸.

Nitekim 1930'lu yıllara gelindiğinde beklenenin tersine; Milletler Cemiyeti uluslararası barış ve güvenliği sağlamada yeterince etkili olamadı. İtalya 1935'te Habeşistan'a saldırdı ve Oniki Ada'yı silahlandırmaya başladı. Almanya Ren bölgesini yeniden askerleştirdi ve Lokarno Antlaşması'na son verdi. Bu tehlikelerin

---

²⁵⁷ Sagay, **a.g.e.**, s.275.

²⁵⁸ Aynı yer.

yanında, Sovyetler Birliği Türkiye ile yakın ilişkiler içindeydi. Balkan Paktı sayesinde Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Türkiye'nin yanındaydı. Bulgaristan ise Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirirse kendisinin de Neuily'yi değiştirmek için bir dayanak bulmuş olacağına inanıyordu. Fransa, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerini korumak için Türkiye'yi destekleyecekti. Japonya konuya ilgisizdi. İngiltere ise çıkabilecek bir savaşı önleme çabası içinde Türkiye'nin yanındaydı. Tek muhalif İtalya idi²⁵⁹.

Sonuçta, Türkiye 11 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini isterken, "rebus sic stantibus" (koşullarda köklü değişiklikler) ilkesine dayanıyordu. Montrö Konferansı 22 Haziran–22 Temmuz arasında toplandı ve ortaya Montrö Sözleşmesi çıktı. Taraflardan Japonya 1951'de San Francisco'da imzaladığı Barış Antlaşması gereğince Montrö Sözleşmesi'ne taraf olmaktan çıkmıştır. Diğer taraf ülkeler ise İngiltere, Fransa, Avustralya, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya. SSCB ve Türkiye'dir²⁶⁰.

Yirmi dokuz madde, dört ek ve bir protokolden oluşan Montrö Sözleşmesi'ne göre temel ilke "geçiş ve gidiş-geliş serbestliği"dir (madde 1). Barış, Türkiye'nin taraf olduğu ve olmadığı savaş halleri ve savaş tehdidi hali, savaş ve ticaret gemileri için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Sözleşme yirmi yıllık olup, bu sürenin bitiminden iki yıl önce tarafların hiçbirisi sözleşmenin feshi için bir ön bildirimde bulunmadığı için, hala yürürlüktedir. Ancak, bu yönde bir bildirim yapılması halinde, sözleşme bildirim yapılışından iki yıl sonra sona erecektir (madde 28). Sözleşmenin bazı maddelerinin değiştirilmesi imkânı da imza tarihinden itibaren her beş yılda bir tanınan haktır. Bunun için sürenin bitiminden üç ay önce bir öneri verilmeli ve bu öneri 14. ve 18. maddeler için en az bir devletçe, diğer maddeler için ise en az iki devletçe desteklenmelidir²⁶¹.

---

²⁵⁹ Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, **a.g.e.**, s.167.

²⁶⁰ **a.g.e.**, s.168.

²⁶¹ Aynı yer.

Boğazlar Bölgesinin yeniden askerselleştirilmesine ilişkin hüküm Sözleşmeye ekli Protokol'e konulmuştur. Protokol'ün 1. fıkrası uyarınca Türkiye, Sözleşme imzalanır imzalanmaz Boğazları askerselleştirmiştir²⁶².

Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmesindeki başarısının temel nedeni, karmakarışık bir uluslararası ortamda, devletler oldu-bittiler ve silah kullanarak ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek istedikleri bir zamanda, Türkiye'nin karşılıklı müzakerelerle, uluslararası bir konferansla ve barışçı bir biçimde, kendisine yapılan bir haksızlığı değiştirmek istemesidir. Bu olağanüstü değişik sese, Avrupa devletlerinin kulaklarını tıkaması söz konusu olamazdı²⁶³.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlarda mutlak üstünlüğe sahip olması, yalnız Türkiye'nin güvenliğini sağlamış değildir. Aynı zamanda, Türk dış politikasının temel eğilimlerini de etkilemiştir. Bölgesel devletlerin en güzel tanımı, bu devletlerin çıkarlarının da bölgesel nitelikte olmasıdır. Ancak, büyük devletler dünya çapında çıkarlara sahip olabilirler, işte, Türkiye gibi temelde bölgesel nitelikte bir devletin, dünyanın en önemli stratejik su yollarından birine egemen olması, bu devleti bir bölgesel devletin ötesinde öneme sahip olmasını gerektirmiştir. Boğazlar, Türkiye'yi global gelişmeleri etkileyebilecek ve yeryüzünün neresinde olursa olsun olumsuz gelişmelerden de etkilenebilecek duruma getirmektedir²⁶⁴.

Montrö rejimi 1936–1939 yılları arasında çok iyi işlemiştir. Ancak; 1939'dan itibaren Sovyetler Birliği'nin boğazlar konusunda bazı haklar isteyen tutumu 1953'e kadar Türkiye'yi rahatsız edecektir. Bununla beraber, ne SSCB, ne de başka bir ülke sözleşmenin öngördüğü hukuki mekanizmaları (28. ve 29. maddeler) çalıştırma yoluna gitmemiştir²⁶⁵.

---

²⁶² Soysal, **a.g.e.**, s.506.

²⁶³ Sander, **a.g.e.**, s.97.

²⁶⁴ **a.g.e.**, s.98.

²⁶⁵ Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye, **a.g.e.**, s.168.

3.3. Yabancı Okullar Sorunu

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde yaşayan azınlıklara milli benliğini koruma hakkı tanımakla birlikte bu azınlıkların kültürlerini ve dillerini korumak amacıyla okullar açmasını bile engellememişti. Kapitülasyonların sağladığı haklardan yararlanarak, azınlık okulların yanında kendi dilleriyle eğitim yapan okullarda açıyorlardı. Ayrıca, Hıristiyanlık dininin propaganda merkezi haline getiriliyordu. Özellikle Rum ve Ermeni öğrencilerin çoğunlukta olduğu azınlık okullarında milliyetçi bir eğitim veriliyor, azınlıkların Türkiye' den ayrılıp bağımsız bir devlet kurmaları teşvik ediliyordu. Bulgar, Ermeni ve Yunan ayaklanmalarının elebaşları genellikle bu okullardan çıkıyordu. Lozan Antlaşması ile yabancı okulların çalışmaları bir esasa bağlandı. Buna göre, yabancı okullar Türk kanunlarına, tüzük ve yönetmeliklerine uyacaklardı. Yabancı bazı okullar bu esaslara uymak istemediler. Uyuşmazlıkta oldukları devletlerin elçileri aracılığı ile itirazda bulunmalarına rağmen, Türk Hükümeti bunu görüşme konusu dahi yapmayı kabul etmedi. Konuyu kendi iç meselesi sayarak, hiçbir ödün vermeden uygulamalarına devam etti. Ancak yabancı okullar konusu Türkiye ile bunların bağlı oldukları Devletler arasında sonradan çetin anlaşmazlıklar çıkarmıştır. Türkiye'nin 1926 yılında bir Özel Okullar Yönetmeliği çıkarıp bu okullarda Türkçe'den başka Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenlerince okutulmasını istemesi, Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin Mektuplara aykırı düştüğü savlarına neden olmuşsa da bu savlar kabul edilmemiştir²⁶⁶.

4. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE KATILIŞI

Türkiye'nin milletlerarası işbirliği ve kolektif barış faaliyetlerine katılmasında Sovyetler Birliği'nin rolü büyük olmuştu. Türkiye'nin bu işbirliğine katılması 1928'de Silâhsızlanma Konferansı'nın Hazırlık Komisyonu'na davet edilmesiyle başlamıştı. Gerçekte, bu Komisyon çalışmaları sırasında Sovyet Rusya

---

²⁶⁶ Soysal, a.g.e., s.86.

Dışışleri Komiseri Litvinov'un, dünya siyasetinde oynadığı rol ve işgal ettiği coğrafik durum karşısında Türkiye'nin de toplantıya davet edilmesi hakkındaki teklifi üzerine Mart 1928 de Komisyonun çalışmalarına çağrılmıştı. Komisyonda Sovyetler Birliği'nin bütün silâhların kaldırılması ile ilgili teklifini destekleyen devletlerden biri de Türkiye olmuştu. Keza, 1932 Şubatında toplanan Silâhsızlanma Konferansı'nda da Sovyetler Birliği yine genel ve tam silâhsızlanma üzerinde ısrar ettikleri vakit bu devleti, tekrar Türkiye destekliyordu²⁶⁷.

Aynı durum Briand - Kellogg Paktı konusunda da müşahede ediliyordu. Filhakika, bu Paktın ilk imzasına davet edilmemekle beraber sonradan Fransa'nın çağrısına icabetle buna iştirak ederken Sovyetler Birliği, “barışın korunması ile samimiyetle ilgilenen” Türkiye, Afganistan ve Çin Cumhuriyeti'nin de Pakta katılmaya davet edilmemiş olmalarından dolayı, üzüntülerini açıklamıştı. Bundan dolaydır ki Türkiye de Eylül 1928'de Briand - Kellogg Paktına davet edilmiş ve Ocak 1929'da bu vesikaya katılmıştı. Fakat bu Paktın yürürlüğe girmesinin uzayacağını gören Sovyet Rusya, bunu hiç değilse komşuları arasında yürürlüğe girmesini teminen Litvinov Protokol'ünü ortaya koyduğu zaman, bu Protokole katılan devletlerden biri de Türkiye olmuştu.

Bütün bu olaylar, Türkiye'nin milletlerarası işbirliğine iştirak etmesinde, Sovyetler Birliğinin desteğini kazanmış olduğunu göstermekte idi. Fakat Türkiye, özellikle komşuları bulunan İngiltere (Irak Mandası), Fransa (Suriye Mandası) ve Yunanistan ile Lozan'dan arta kalan meseleleri çözümledikten sonra, artık sadece Sovyet Rusya'nın desteğine bağlı kalmamış, diğer memleketlerle olan ilişkileri genişledikçe kendisine inanan ve dostluğunu arayan bir çok devletler ortaya çıkmıştı. Nitekim 1930'da Fransa Dışışleri Bakanı A. Briand bir “Avrupa Birliği” projesi ortaya atıp devletlere çağrıda bulunduğu zaman kendisine verilen cevaplarda, Bulgaristan, Almanya ve İtalya, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin, keza Yunanistan ve Macaristan da yine Türkiye'nin katılmasını istemişlerdi. Bütün bu olaylar, Türkiye'nin milletlerarası toplulukta bir yer edinmiş olduğunu gösteriyordu²⁶⁸.

---

²⁶⁷ Sagay, a.g.e., s.267.

²⁶⁸ Aynı yer.

Yeni Türk Devleti'nin uluslararası işbirliğine katılma noktasında en dikkat çekici girişimi Milletler Cemiyeti'ne üyeliğidir.

Milletler Cemiyeti Yasası²⁶⁹, yenik Devletlerle yapılacak Barış Antlaşmaları'na koşut olarak, Müttefiklerin girişimi ile Paris'te hazırlanmış ve Müttefiklerin 25 Ocak 1919 günlü bir toplantısında kabul edilmişti²⁷⁰. Fakat Türkiye'nin o tarihe kadar Milletler Cemiyeti'ne yaklaşmamasında Sovyetler Birliği'nin tutumunun da etkisi olmuştu²⁷¹. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmakta gecikmesinin diğer nedenlerinin başında, İngiltere ile arasındaki Musul sorununda, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, İngiltere'nin etkisi ile Türkiye için olumsuz bir tutum içine girmesi gelir. İkinci ve en etkin neden, o zamanki Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras)'nın 15 Temmuz 1931 günü T. B. M. M.'de açıkladığı üzere, Milletler Cemiyeti Yasası'nın 16. maddesi uyarınca Konsey'ce alınabilecek zorlama önlemlerine -Türkiye Konseyde üye bulunmadan- katılmak zorunda kalmaktan çekinmesiydi. Özellikle o sırada Milletler Cemiyeti'ne girmek istemeyen Sovyetler Birliği'ne karşı bu gibi önlemlerin uygulanması olasılığı, onunla uyum içinde bir politika gütmekte olan Türkiye için sakıncalı bir durum yaratabilirdi. Zaten Türk ve Sovyet Hükümetleri Milletler Cemiyeti konusunda danışına içinde bulunuyordu²⁷².

Ne var ki, Lozan Antlaşması'nın yapılmasından bir süre sonra, Türkiye, Fransa ile 1926 yılında Türk - Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ni ve gene o yıl İngiltere ile Musul Antlaşması'nı, 1928'de İtalya ve 1929'da Bulgaristan ile Tarafsızlık Antlaşmaları'nı ve 1930 yılında da Yunanistan ile önce Nüfus Mübadelesinden doğan pürüzleri bütünüyle kaldıran Sözleşme'yi, arkasından da Dostluk Antlaşması'nı yapmıştı. Artık Batı ile daha iyi ilişkiler kurmak ve fazlasıyla Sovyetler Birliği'ne dayanan dış politikasını dengelemek istiyordu. Türkiye, daha Cemiyet'e girmeden, Cemiyet'in girişimi ile hazırlanan 1928 Silâhsızlanma Konferansı'na, Sovyetler Birliği'nin desteği ile katılmış, bu barışçı çalışmalarda rol

---

²⁶⁹ Ek-1, Milletler Cemiyeti Misakı (25 Ocak 1919), bu eserde, s.111.

²⁷⁰ Soysal, a.g.e., s.405.

²⁷¹ Sagay, a.g.e., s.268.

²⁷² Soysal, a.g.e., s.407.

oynamıştır²⁷³. 1925 yılında Paris'te imzalanmış bulunan Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı uzatan ve bazı yeni hükümler koyan 17 Aralık 1929 tarihli Protokol'ün 2. maddesine göre taraflardan biri komşuların ilgilendiren siyasî taahhütlere girerken diğerinin muvafakatini alacaktı. Nitekim Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmeyi kabul ettiği zaman Sovyetlerin bu konuda muvafakatini almıştı²⁷⁴. Türk Hükümeti bununla da yetinmemiş, Milletler Cemiyeti Yasası'nın, gerektiğinde bir Devlete karşı zorlama önlemleri alınmasına ilişkin, 16. maddesinin Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanması olasılığı ile ilgili olarak, Türkiye'nin tutumu konusunda Sovyet Hükümeti'ne bir güvence vermişti. Ankara'da, Sovyet Büyükelçiliği'ne sunulmuş bir Notaya konuda olan bu güvence, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin haklı görmeyeceği bir saldırı suçlanması ile karşılaşması durumunda, Türk Hükümeti'nin 16. madde uyarınca alınacak herhangi bir önleme katılmağa zorlanamayacağı biçimindedir²⁷⁵.

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun 6 Temmuz 1932'de Çin-Japon uyuşmazlığını görüşmek için yaptığı olağanüstü toplantıda İspanya delegesinin, Yunanistan tarafından desteklenen teklifi ile Türkiye'nin Teşkilâta davetini öngören bir karar tasarısını kabul etmiş, kararın Türkiye'ye tebliği üzerine de Büyük Millet Meclisi 9 Temmuz 1932'de bu daveti kabul ettiğine dair bir karar almıştı. Aynı gün bu karar Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne bildirilmiş, ve neticede Türkiye'nin, Cenevre Müessesesi'ne üye olma muamelesi 18 Temmuz 1932'de Asamble'nin 43 üyesinin ittifak kararı ile tamamlanmıştı. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması Sovyetler Birliği'ni memnun etmemişti. Ancak Ankara Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin herhangi bir devlete saldırmadığı müddetçe, Paktın 16. maddesinde bahis konusu zecrî tedbirlerin haksız bir surette Rusya'ya karşı yöneltilmesine asla rıza göstermeyeceği hakkında teminat vermişti. Fakat Rusların en ziyade üzerinde durdukları husus, Türklerin kendilerinden uzaklaşarak Batılılar ile işbirliğine girmeleri keyfiyeti idi. Bununla beraber Sovyetler Birliği'nin bu meseleden duyduğu huzursuzluk uzun sürmeyecekti. Zira siyasî ortam değişiyordu. Gerçekte, Almanya'da Hitler rejiminin iktidara gelmesi Japonya'nın Mançurya'ya

---

²⁷³ Aynı yer.

²⁷⁴ Sagay, **a.g.e.**, s.268.

²⁷⁵ Soysal, **a.g.e.**, s.407..

saldırısı gibi olaylar Sovyetleri artık kollektif barış ve güvenlik sistemine bağlamak ile Cenevre Müessesesi'ne yaklaştırmış, bu devlet de 1934'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştu²⁷⁶.

Milletler Cemiyeti'nin en etkin organı olan Konsey'de -Amerika Birleşik Devletleri örgüte katılmayınca- İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan oluşan 4 sürekli üye vardı. Onların yanında 4 geçici üye bulunuyordu. Sürekli olmayan üyelerin sayısı 1922 yılında 6'ya çıkarılmıştı. 1926'da Almanya örgüte, Konseyde beşinci sürekli üyeliği alarak girince, geçici üyelerin sayısı 9'a çıkarılmış, böylece Konsey 14 üyeli olmuştu. Almanya ve Japonya 1933'de ayrılınca Konseyde sürekli üyeler 3'e düşmüş; Sovyetler Birliği 1934'de katılınca 4'e çıkmış; İtalya 1937'de ayrılınca gene 3'e düşmüştü. Buna karşılık, 1936'da sürekli olmayanların sayısı 11'e çıkarılmıştı. 1939 yılında Sovyetler Birliği Finlandiya'ya saldırıya geçince, örgütten atılmış ve böylece büyük devletlerden Konsey'de İngiltere ve Fransa kalmıştı²⁷⁷.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan sonra, onun içinde barış ve ortak güvenlik için canlı bir çalışma içine girmiştir. Örneğin, Milletler Cemiyetince, İtalya-Habeşistan Savaşı sırasında, Yasanın 16. maddesi uyarınca alınan ekonomik ve parasal yaptırımlara Türk Hükümeti de, duraksama göstermeden, katılmıştır. Türkiye 1935-37 döneminde Güvenlik Konseyi üyesi seçilmiş, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras 1937 yılında Konsey'e başkanlık etmiştir²⁷⁸.

Türkiye, gösterdiği zaafa ve tereddüt dolu kararlarına ve birçok güçlü üyelerinin istifalarına veya çıkarılmalarına rağmen, sonuna kadar bu teşekkülün yanında yer almakta devam edecek ve bu teşkilâtı elinden geldiği kadar destekleyecekti²⁷⁹.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne götürülen sorunlarının ilk ikisi (Etabli anlaşmazlığı ve Musul sorunu) onun Cemiyete üye olmasından önce, üçüncüsü (Hatay sorunu) ise üyeliğinden sonra ortaya çıkmıştır. Şöyle ki: Lozan Antlaşması'na ek bir Sözleşme uyarınca, Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesinin

---

²⁷⁶ Sagay, a.g.e., s.269.

²⁷⁷ Soysal, a.g.e., s.406.

²⁷⁸ a.g.e., s.409

²⁷⁹ Sagay, a.g.e., s.269.

dışında tutulan İstanbul'daki Rum ve Batı Trakya'daki Müslüman "etabli" (yerleşmiş)'lerin kapsamı konusunda iki Devlet arasında çıkan uyuşmazlık Karma Mübadele Komisyonunca da çözülemeyince, siyasal bir gerginlik doğmuştu. Bunun üzerine sorun, Lozan Antlaşması uyarınca, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararıyla, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na götürülmüştü. Divan danışma niteliğindeki görüşüyle Yunanistan'ı haklı bulmuş, ama ortaya çıkan yeni olaylar nedeniyle uyuşmazlık genişlemişti. Sonunda iki Devletin 1 Aralık 1926 günü yaptıkları Etabli Antlaşmasıyla uyuşmazlık çözülmüştür. Musul sorunu Milletler Cemiyetince, o günkü siyasal konjonktür ve koşullar içinde İngiltere yararına uygun biçimde ele alınmış ve 1926 Musul Antlaşması ile çözümlenmiştir. Hatay sorunu ise, gene zamanın siyasal konjonktür ve koşulları içinde, Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin davasına uygun bir biçimde ele alınmış ve yapılan antlaşmalarla çözülmüştür²⁸⁰.

5. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ULUSLARARASI SÜREKLİ ADALET DİVANI'NA KATILIŞI

1923-1932 arasındaki dönemde Türk dış politikası, Lozan'dan kalan sorunların etkisi altında ve uluslararası ilişkilerin genel seyrinden çok, tek tek devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya göre gelişmişti. 1932-1938 yılları arasındaki dönemde ise, Türk dış politikasını uluslararası ilişkilerin genel çerçevesi içinde incelemek gerekir. Türkiye'nin dış politikadaki ana amacı, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesidir. 1932 yılına gelindiğinde genel siyasal durum şudur: Uluslararası ilişkilerde, dünya ekonomik bunalımı ile ortaya çıkan ekonomik milliyetçilik egemendir. Ayrıca, Almanya, İtalya ve savaştan zararlı çıkan öteki devletler 1919 tarihli Paris Barış Antlaşmaları ile kurulan statükoyu değiştirmek istemekte ve revizyonist bir dış politika izlemekteydiler. Bunların karşısında, savaştan kazançlı çıkan devletler gurubu ise statükoyu sürdürmek için çabalamaktaydılar. Bu durumda Türkiye güvenliğini ön planda tutmaktaydı. Bunun için barışın korunması, barışın korunması için de ortak güvenlik örgütlerine girmek

---

²⁸⁰ Soysal, a.g.e., s.409.

gerekmekteydi. Ayrıca, Türkiye'nin yakın ilişkiler kurmuş bulunduğu Sovyetler Birliği, Alman ve Japon baskısı altında statükocu guruba kayınca, Türkiye'nin dış politikasına böyle bir yön vermesi de kolaylaşmıştı. Statükocu politikanın ilk belirtisi, Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmesidir²⁸¹.

Milletler Cemiyeti Misakı'na katılım birçok yükümlülüğü de beraberinde getirmektedir. 1932 Yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olan Türkiye bu uluslararası örgütün sonucu olan birçok sözleşmeye de imza atmıştır. 1920 yılında kurulmuş olan ve Birleşmiş Milletler döneminde Uluslararası Adalet Divanı olarak görevini sürdürmeye devam edecek olan bu uluslararası yargı makamına üyelik de bu sürecin bir parçasıdır.

1920 yılında, La Haye'de bir Uluslararası Sürekli Adalet Divanı (Cour Permanente de Justice Internationale) kurulması Milletler Cemiyetinin girişimi ile olmuş ve Divan'ın Yasası (Statut) Milletler Cemiyeti Yasası ile uyum içinde ortaya konulmuştur²⁸². Hukukçular Komitesi'nin hazırladığı öntasarı kimi değişikliklerle önce Konsey'de ve daha sonra da Genel Kurul'da kabul edilmiş ve statü metni bir protokole dönüştürülerek 16.11.1920 tarihinde de devletlerin imzasına açılmıştır. Statü'nün yürürlüğe girişi 22.onay işleminin gerçekleştirildiği 02.09.1921 tarihinde olmuştur. U.D.A.D.'nin resmi açılışı 15.02.1922'de yapılmış ve Divan ilk dönem çalışmalarına 15.06.1922'de başlamıştır. U.D.A.D.'nin Statüsü'nde 14.09.1929'da birtakım değişiklikler kabul edilmiş, ancak bu değişik biçimiyle Statü'nün yürürlüğe girişi 01.02.1936'yı bulmuştur²⁸³.

Milletler Cemiyeti Yasası'nın 14. Maddesiyle "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı kurulması için bir tasarı hazırlamak ve bunu Cemiyet Üyelerine sunmakla" görevlendirilen Konsey, daha ikinci toplantı döneminde, bu işi ele almış ve Divan'ın Yasası'nı hazırlamak üzere bir Hukukçular Komitesi kurmuştu. Hazırlanan Yasa 13 Aralık 1920 günü Cemiyet'in Genel Kurulunca kabul edilince bu metin üye devletlerin ertesi günü imzaladıkları bir protokole eklenmişti. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra da, Divan 1922 yılında çalışmalarına başlamıştı. 1929 yılında Yasası'nda önemli değişiklikler yapılan Adalet Divanı, 1. maddesi uyarınca, 1899 ve

²⁸¹ Sander, **a.g.e.**, s.93.

²⁸² Soysal, **a.g.e.**, s.409.

²⁸³ Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, s.469.

1907 La Haye Sözleşmeleri ile ortaya konulan Hakem Divanı'ndan ve özel Hakem Mahkemeleri'nden ayrı olarak çalışmalar yapmak durumunda idi. Divanın 15 üyesi Milletler Cemiyetince seçilmekle birlikte, Divanın Yasasını kabul etmiş her Devlet ona başvurabilecekti. Ayrıca, Cemiyete üye olmayan Devletlerin uyruğu hukukçuların da Divan'a üye seçilmesi olanağı öngörülmüştü. Divanın yetkisi, ilgili tarafların kendisine sunacakları her sorunu ve yürürlükteki Antlaşmalarda özellikle öngörülen durumları kapsıyordu. Devletler, Divanın belirli hukuksal uyuşmazlıklarda yargı yetkisinin zorunlu (obligatoire) olmasını önceden genel bir açıklama ile yükümlenebilecekti. Ayrıca, Milletler Cemiyeti'nin yetkili organlarınca belirli bir sorun üzerinde Divan'dan danışma niteliğinde görüş (avis consul-tatif) istenebilecekti²⁸⁴.

Türkiye, Lozan Antlaşması ve kimi ikili uzlaştırma ve hakemlik Antlaşmaları ile, Divan'ın belirli konularda rol oynamasını kabul etmişti. Ama bu konular yargı yetkisiyle ilgili değildi. Türk Hükümeti Divan Yasası'na, ancak Milletler Cemiyeti'ne girdikten sonra, 1935 yılında katılmıştı. Bu katılma, Milletler Cemiyetince hazırlanan 16 Aralık 1920 günlü Protokole ekli ilk Yasa ile 14 Eylül 1929 günlü Protokole ekli değişiklikleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Yasaya katılmasına ilişkin gene 14 Eylül 1929 günkü Protokolü kapsamı içine almıştır²⁸⁵.

Türkiye bu katılma ile Yasanın 36. maddesinde öngörülen Divanın zorunlu (obligatoire) yargı yetkisiyle ilgili Protokolü de, şu koşullarla, kabul etmiştir:

- 1 — Karşılıklı olma;
- 2 — 5 yıllık bir süre için;
- 3 — Uyuşmazlığın ve onu doğuran olgunun bu katılma gününden sonra ortaya çıkmış olması;
- 4 — Uyuşmazlığın Divan Yasası'nın 36. maddesinde yazılı şu durumlara ilişkin bulunması:
  - a) Bir Antlaşmanın yorumu;
  - b) Uluslararası Hukuka ilişkin bir konu;

---

²⁸⁴ a.g.e., s.410.

²⁸⁵ Aynı yer.

c) Gerçek olduğu anlaşılınca uluslararası bir hükmün bozulduğunu gösterecek her hangi bir olgu;

d) Uluslararası bir yükümlüğün yerine getirilmesinden doğacak onarımın niteliği ve niceliği²⁸⁶.

Türk Hükümeti, Türkiye'nin yaptığı antlaşmalar ve sözleşmelerde onların uygulanmasıyla doğrudan doğruya ya da dolaylı biçimde ilgili olarak çıkacak uyuşmazlıklarda başkaca çözüm yolu öngörülürse, bu uyuşmazlıkların yukarıda sözü edilen 4 tür uyuşmazlığın dışında kalması gerektiğini, ayrı bir koşul olmak üzere, katılma Protokolüne koydurmuştur. Adalet Divanı İki Dünya Savaşı arasında birçok sorunların çözümünde, rol oynamıştı. Yukarıda değindiğimiz üzere, Yunanistan ile Etabli konusunda Divan'a gidildiği gibi, 1924–1925 yıllarında Musul sorunu Milletler Cemiyeti Konseyi'nde ele alınınca, Konsey, bir ara La Haye Adalet Divanı'ndan danışma niteliğinde görüşünü sormuş ve Divan da bunu bildirmişti. Bundan başka, 1926 yılında açık denizde bir çarpışma sonucu Bozkurt adlı Türk gemisini batıran Lotus adlı Fransız gemisinin kaptanının Türk makamlarınca tutuklanması olayından doğan davada yargı yetkisi konusu da Adalet Divanı'na götürülmüştür. 1929 yılında Onikiada ile ilgili deniz sınırları konusunda İtalya ile bu uyuşmazlık da Divan'a getirilmişse de, sorun bu arada bir Antlaşma ile çözülmüştür²⁸⁷.

U.D.A.D., resmi açılışının yapıldığı 15.02.1922'den Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun Divan'a son verme kararını aldığı 18.04.1946'ya kadar resmen varlığını sürdürmüştür²⁸⁸.

---

²⁸⁶ a.g.e., s.411.

²⁸⁷ Aynı yer.

²⁸⁸ Pazarıcı, a.g.e., s469.

6. TÜRKİYE'NİN UYUŞMAZLIKLARIN BARIŞÇI YOLDAN ÇÖZÜMÜNE İLİŞKİN GENEL BAĞIT'A KATILIŞI

Türkiye, evvelâ komşularıyla ilişkilerini kurmalı ve bunu yaparken de, göz önünde tuttuğu hususların ancak barış, dostluk ve eşitlik prensipleri olduğunu ilândan çekinmemeli idi. Fakat bütün bunlara rağmen, istenilen olumlu hedefe kolayca varılamayacaktı. Lozan'dan arta kalan meselelerin düzenlenmesi uzun sürecek, bu pürüzler Türkiye ile eski hasımları arasındaki ilişkilerin dostluk çerçevesi içinde gelişmesi için on yıllık bir sürenin geçmesine sebep olacaktı²⁸⁹. Milletler Cemiyeti Misakı'na katılma, uluslararası meselelerin ikili ya da çok taraflı antlaşmalara uygun olarak dostça çözülmesini sağlayacaktı.

Uyamazlıkların Barışçı Yollardan Çözümüne İlişkin Genel Bağıt (Acte General) Milletler Cemiyeti'nin, Yasanın 12. ve 13. maddeleri doğrultusunda, uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümüne ilişkin yöntemleri bulmak üzere giriştiği çabasının bir ürünüdür. Bağıt, Cemiyet Genel Kurulu'nun 26 Eylül 1928 günü kabul ettiği bir öğütlemeye kararıyla ortaya konulmuştur. Ona, Cemiyet üyeleri ya da Cemiyet dışındaki Devletlerin katılması günleri değişik olmuştur. Bağıt, 44. maddesi uyarınca, 16 Ağustos 1929'da yürürlüğe girmiştir²⁹⁰.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan sonra, Genel Bağıt'a da katılmıştır. Genel Bağıt'a katılma ile ilgili Yasa 3 Mayıs 1934 günü Büyük Millet Meclisince kabul edilmiş ve durum 26 Haziranda Cemiyet Genel Sekreterliği'ne bildirilmiştir. Bağıt, 44. maddesi uyarınca, bu bildiriden 90 gün sonra, 26 Eylül 1934 günü Türkiye için geçerli olmuştur. Türkiye, Genel Bağıt'a katılırken şu uyuşmazlıklarla ilgili çekinceleri koymuş; başka deyişle, onları Genel Bağıt'ın uygulama alanı dışında tutmuştur²⁹¹:

a) Türkiye'nin katılmasından önce ortaya çıkan bir olgu ya da durumdan doğan uyuşmazlıklar;

b) Devletler hukukunun bir devletin yalnız kendi yetkisine bıraktığı uyuşmazlıklar;

---

²⁸⁹ Sagay, a.g.e., s.230.

²⁹⁰ Soysal, a.g.e., s.472.

²⁹¹ Aynı yer.

c) Türkiye ile üçüncü bir devlet arasındaki ilişkilere ilişkin uyumsuzluklar.

Genel Bağıt'ın koyduğu hükümlere uygun düşen bu çekinceler, Bağıt'ın içeriğine ilişkin değildir. O nedenle, Türkiye için Genel Bağıt'ın uzlaştırmaya, yargısal çözüm yoluna ve hakem yoluna ilişkin kesimleri ile genel hükümler tümüyle geçerli olmuştur²⁹².

---

²⁹² Aynı yer.

SONUÇ

Uluslararası hukukta devletlerin üstünde devlet benzeri yüce bir otorite olmaması, bu kuralların bağlayıcılığı sorununu ortaya çıkarmıştır. Uluslararası hukuk, kurallarına riayet edilip edilmediğini denetleyecek her hangi bir uluslarüstü mekanizma olmaması nedeniyle de iç hukuktan ayrılır. Ancak uluslararası antlaşmalar ve teamüller bu yokluğu giderme çabasıdadır. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu ve Briand-Kellogg Paktı'nın oluşum felsefesi de bu uluslararası teamülden kaynaklanmaktadır. Ancak antlaşmalar dahi uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılığı açısından yeterli güce sahip değildir. Uluslararası bir çatışma halinde mevcut duruma her zaman uygulanabilecek bir uluslararası teamül ya da antlaşma bulunamayabileceği gibi bazen devletler de taraf oldukları antlaşmayla bağlı olmadıklarını ilan edebilmektedir. Fakat yeni Türkiye Devleti'nde uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmaların, diplomasi tarihimizin önemli kaynaklarından biri olduğu şüphesizdir.

20. yüzyıla girildiğinde uluslararası hukuk kurallarının Avrupa'da ve dünyada şekillenmesi sürerken, yeni kurulan Türk Devleti'nde etkilerini meşruiyet çabası ve devletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü şeklinde ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin komşularıyla, daha doğrusu, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasında rol oynayacak devletlerle münasebetlerinin incelenmesi bize Türklerin, Avrupa'nın bu kesimindeki barışçı gayretlerini ve bu yönde sağladığı önemli sonuçları göstermektedir. Yeni Türk Devleti dış politikasının ayırt edici özelliği, bağımsızlıktan hemen sonra gelen askeri rejimlerin maceracı ve bilinçsiz dış politikalarına benzememesidir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı yöneticilerinin sadece hilafet, hanedan hakları ve saltanat dışında bir şey düşünmemeleri nedeniyle bir teslimiyet belgesi olmaktan öteye geçememiştir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin hukuki varlığı sona ermiş, devlet olma niteliğini yitirmiştir. Bu durum üzerine ilk TBMM Başkanı olarak Mustafa Kemal, mütteliklerin Osmanlı Devleti ile yapmış ya da yapacak olduğu hiçbir barış antlaşmasının tanınmayacağını ilan etmiştir. Günün emperyalist batılı devletleri

gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı ve Lozan Antlaşması ile Sevr'i hayata geçirme fırsatını kaçırmışlar ancak, Cumhuriyet'in ilanının ardından Anadolu'da çıkarılan isyanlarla dünya güç dengeleri arasındaki rekabet ve uluslararası konjonktürden de faydalanarak Sevr Antlaşmasını canlandırma girişimlerini sürekli gündemde tutmuşlardır. Lozan'da elde edilen hakların yok edilmesi, üniter devlet yapısının zaafa uğratılması, insan hakları ve kültürel haklar adı altında yeni azınlıklar yaratılması dolaylı yollardan günümüze kadar teşvik edilmişse de, Türkiye Cumhuriyeti dış politikada batıya eğilimli ancak bağımsızlığından ödün vermeden barış ve çağdaşlaşmaya yönelik hedeflerini kararlı bir şekilde sürdürmüştür.

Türkiye'nin bağımsızlıktan sonra izlediği dış politikasının temel özelliği olan Batı'ya eğilimli olması anlaşılır bir davranıştır. Batı ittifaklarına sıkı sıkıya bağlılık olarak beliren bu temel yönelim, güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılamak gibi sınırlı ve geçici bir olay değil, sürekli bir dış politika tercihidir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren ilk yirmi yıl içinde egemenlik ve bağımsızlık konularında batılı devletlere karşı tarafsız bir politika izlemiştir. İki savaş arası dönemde, hem siyasal hem de ekonomik bakımdan Avrupa uluslar topluluğunun üyesi durumuna gelmiş, kısa zamanda Batılı devletlerin güvenilir bir müttefiki olmuştur.

Türkiye kuruluşundan itibaren barışı amaçlamış, gerçekleştirdiği devrimlerle eskisinden tamamen farklı bir devlet olduğunu dünyaya ispatlamıştır. Kültürel ve komşuluk bağları bulunan hemen her devletle saldırmazlık antlaşmaları yapmış, dünyadaki ekonomik krizin zararlarından korunmak için kendine yeter bir ülke olma çabası ile batılı devletlere karşı balans politikası izleyen barışçı bir Anadolu devleti olduğunu kanıtlamıştır.

Türkiye'de hükümetin ekonomik faaliyetleri kontrolüne alması Sovyet Rusya ile benzeşmemektedir. Esas amaç kapitalistlere karşı olmak değil yabancı sermayeye karşı olmak şeklinde kendisini göstermektedir. Bu politika zamanla Türk olmayan hiçbir şeye güvenmeme şekline dönüşmüştür. Bu düşüncenin doğuşunda uzun süredir uygulanan kapitülasyonların etkisi büyüktür. Sonuçta Türkiye kendi çevresine bir Çin setti oluşturarak kişisel ve ticari hiçbir yabancı etkisinin olmadığı yeni bir devlet yapısı oluşturmuştur.

Bir hukuk düzeni, uyulması zorunlu kurallar bütünü oluşturmak ve örgütlenmiş bir toplumsal yapı aracılığıyla bu kurallara uyulmasını yaptırım yoluyla sağlamak şeklinde iki temel özellik gösterir. Uluslararası hukukta, bu niteliği sağlayan en önemli koşul, kurallara uyulmasının zorunluluğuna inanılmasıdır. Yeni Türk Devleti de ulusal kurtuluş mücadelesini zaferle noktaladıktan sonra özgürlük ve egemen eşitliğini uluslararası camiada ispatlamaya çalışmış; günün mevcut bağitlarına gösterdiği katılımla uluslararası camiada yerini almıştır. Lozan'da kesin bir sonuca bağlanamayan sorunlar da 1923 yılından sonra çözümlenmeye çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Yunanistan'la ilişkilerini sürekli bir dostluk temelinde oturtmaya çalışmış, Balkan ülkeleriyle zaten varolan dostluk bağlarını güçlendirmiştir. Musul üzerindeki düzenlemeyi kolaylaştırarak İngiltere ile ilişkilerini normalleştirmiş ve Suriye'de mandater devlet olan ve bu yüzden bazı anlaşmazlıkların ortaya çıktığı Fransa ile ilişkilerde içten bir havanın yaratılmasını sağlamıştır. Hitler iktidara gelip, Mihver devletlerini oluşturduğunda ve bunun tehdit edici etkilerinin Doğu Avrupa ve Balkanlar'da hissedildiğinde, Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmakta duraksamamıştır. Ayrıca, savaşı bir bakıma yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'na da ilk imza atan devletler arasında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Akgün, Seçil; **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.
- Akipek, Ömer İlhan; **Milletlerarası Adalet Divanı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- Akşin, Abdülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Akzambak, Mehmet; **Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt I-II**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- Anar, Erol; **Öte Kıyıda Yasayanlar Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.
- Arı, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yay., İstanbul 2001.
- Aslan, Zeki Mesut; **Yeni Devletler Hukuku**, 2.Cilt, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1951.
- Bilsel, Cemil; **Lozan**, C.I-II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bingöl, İrfan; **Ülkemizde Anayasa Hareketleri**, Atak Ofset, Ankara, 1993.
- Bozkurt, Gülnihal; **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, 1996.
- Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi-Kamu Hukuku**, Timaş Yayınları, Konya, 1989.
- Çelik, Edip F.; **Milletlerarası Hukuk**, Birinci Kitap, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1987.
- Erkin, Feridun Cemal; **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- Eroğlu, Hamza; **Atatürk ve Egemenlik**, Tıpkı Basım, Ankara, 1998.
- Goloğlu, Mahmut; **Millî Mücadele Tarihi Cumhuriyete Doğru 1921-1922**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1971.
- Gönlübol, Mehmet; **Uluslararası Politika**, 4. Baskı, Attila Kitapevi, Ankara, 1993.
- Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem; **Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I, (1919-1973)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1987.
- Gündüz, Aslan; **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar**, Beta Yayınları, İstanbul 2003.
- Güriz, Adnan; **Hukuk Başlangıcı**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997.
- İnan, Kamuran; **Dış Politika**, 2. Basım, İstanbul, 1994.

- Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1995.
- Kaptan, Eyüp; **Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2002.
- Karacan, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara, 1993.
- Karatepe, Şükrü; **Osmanlı Siyasi Kurumları, "Klasik Donem"**, İşaret Yay, İstanbul, 1989.
- Keskin, Funda; **Yaşayan Lozan**, Çağrı Erhan (Ed.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- Kurat, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.
- Kurubaş, Erol; **Asimilasyondan Tanınmaya, Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- Melek, Abdurrahman; **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, TTK Yay., 1986.
- Meray, Seha L.; **Devletler Hukukuna Giriş**, C.1, 3.Bası, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1965.
- Nebioğlu, Osman; **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986.
- Ortaylı, İlber; **Osmanlı Barışı; (Hazırlayan M. Armağan)**, Ufuk yayınları, İstanbul 2004.
- Ögel, Bahaeddin; **Türkiye'de Devlet Anlayışı, 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- Pazarıcı, Hüseyin; **Uluslararası Hukuk**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2003.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih**, 9.B., C.II, İmge Kitapevi Yay, Ankara, 2001.
- _____ ; **Siyasi Tarih (1918–1990)**, İmge Kitapevi, Ankara, 1993.
- Sagay, Reşat; **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-110, İstanbul, 1972.
- Sannay, Yusuf; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara Siyasal Kitap Evi, 1999.
- Selçuk, Hamdi; **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972.
- Soysal, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. C. (1920–1945)**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Sur, Melda; **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Yayınları, İzmir, 2000.
- Şimşir, Bilal N.; **Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı I, Kasım 1922 – Şubat 1923**, c. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

- Tanör, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, Der Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tekin, Mehmet; **Hatay Basın Tarihi**, Kültür Basımevi, Antakya, 1985.
- Ünal, Şeref; **Uluslararası Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.
- Ürer, Levent; **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yavuz, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri - Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919–1922**, Ankara, TTK Yayını, 1994.

MAKALELER

- Abadan, Yavuz; “*Devletler Umumi Hukuku ve Anayasalar*”, SBFD, **Z.M. Alsan’a Armağan**, C.XI.
- Alantar, Özden Zeynep; “*Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi*”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yay., İstanbul, 1994.
- Bozkurt, Enver; “*Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı*”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Ankara, 2008.
- Çelik, Edip F.; “*Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı’nın İstisari Mütalaası*”, **Muammer Raşit Seviğ’e Armağan**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.
- Karakoç, İrem; “*Türk Hukuk Tarihi’nde Uluslararası Antlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Surecindeki Yeri*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, İzmir, 2004.
- Koçdemir, Kadir; “*Atatürk Dönemi Kültür Politikası ve Küreselleşme*”, **Türk İdare Dergisi**, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Sa.429, Ankara, 2000.
- Oral, Mustafa; “*Atatürk’ün Açıklamaları Çerçevesinde Kurtuluş Savaşı’nın Tarihsel Yorumu*” **Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları**, Sa.29, Ankara, 2002.
- Pazarcı, Hüseyin; “*Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Sorunlar*”, **Prof. Dr. Ernest Hirsh Anısına Armağan**, AÜ Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1986.
- Soysal, İsmail; “*Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri*”, **Belleten**, C. XLIX, no.193–195 (Nisan 1985).
- Taner, Tahir; “*Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi*”, **Muammer Raşit SEVİĞ’e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1956.
- Tezcan, Durmuş; “*Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Önemi ve Yeri*”, **D.E.Ü., Ç.T.T.A.D., II, S. 5**, İzmir, 1994–1995.

Tosun, Ramazan; “*Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Sa.29, Ankara, 2002.

Uluğbay, Hikmet; “*Musul Sorunu*”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

Yılmaz, Mustafa; “*İngiliz Dışişleri Gözüyle Atatürk’ün Türkiye’si’ne Bir Genel Bakış (1923-1938)*”, **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995.

TEZLER

Kaya, Abdulkadir; **Sevr Ve Lozan’da Sınırlar ve Toprak Meselesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara–2007.

Sakin, Serdar; **Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007.

Şimşek, Halil; **Lozan’ın Getirdiği Statü Ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923–1974)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ocak 2006.

EKLER

EK-1

MİLLETLER CEMİYETİ MİSAKI²⁹³

(Paris)

25 Ocak 1919

MADDE 1. 1. İşbu Misak'a bağlı Ek'te adları yazılı imzacı Devletlerle, yine Ek'te adları belirtilen Devletlerden, Misak'ın yürürlüğe girmesinden başlayarak iki ay içinde Sekreterliğe sunacakları ve Cemiyet'in öteki üyelerine yapacakları bir bildiri ile hiçbir çekince öne sürmeksizin işbu Misak'a katılanlar, Milletler Cemiyeti'nin asıl üyeleridir.

2. Kendini özgürce yöneten ve Ek'te adı gösterilmemiş bulunan herhangi bir Devlet, Dominyon ya da Sömürge, uluslararası yükümlülüklerini içtenlikle yerine getirme niyeti konusunda etkin güvenceler vermesi ve hava, kara ve deniz kuvvetleriyle silâhları konusunda Cemiyet'in koyduğu düzenlemeleri kabul etmesi koşuluyla, Üyeliğe kabulü Genel Kurulun üçte iki çoğunluğuyla kararlaştırılırsa, Cemiyet Üyesi olabilir.

3. Cemiyet'in her üyesi, iki yıl önceden haber vermek ve ayrıldığı anda, bu Misak'ın yüklediklerini de içermek, üzere, uluslararası bütün yükümlülüklerini yerine getirmiş bulunmak koşuluyla, Cemiyet'ten çekilebilir.

MADDE 2. Cemiyet, İşbu Misak'ta öngörülen eylemini, bir Genel Kurul, bir Konsey ve bunlara yardım eden bir Sürekli Sekreterlik aracılığıyla yerine getirir.

MADDE 3. 1. Genel Kurul, Cemiyet üyelerinin Temsilcilerinden oluşur.

2. Genel Kurul, belirli zamanlarda ve durum gerektirirse başka herhangi bir anda, Cemiyet'in Merkezinde ya da kararlaştırılacak bir başka yerde toplanır.

3. Genel Kurul, Cemiyet'in görev alanına giren ya da dünya barışını ilgilendiren her soruna bakmaya yetkilidir.

4. Cemiyet'in her Üyesi Genel Kurulda en çok üç Temsilci bulundurabilir; her üyenin yalnız bir oyu vardır.

MADDE 4. 1. Konsey, Müttefik ve Ortak Başlıca Devletlerin Temsilcileri ile Cemiyet'in başka dört üyesinden oluşur. Cemiyet'in bu dört üyesini Genel Kurul dilediği gibi ve dilediği zamanlarda seçer. Genel Kurulca bu dört üyenin ilk seçimine kadar, Belçika, Brezilya, İspanya ve Yunanistan Temsilcileri Konsey üyesi olacaklardır.

2. Konsey, Genel Kurul çoğunluğunun uygun bulmasıyla, bundan böyle Konseyde sürekli olarak temsil edilmek üzere başka Üyeler de seçebilir. Konsey, yine Genel Kurul çoğunluğunun uygun bulmasıyla, Konseyde temsil edilmek üzere Genel Kurulca seçilecek Cemiyet üyelerinin sayısını arttırabilir.

3. Konsey, koşullar gerekli kıldığı zamanlarda ve yılda en az bir kez, Cemiyet Merkezinde ya da kararlaştırılacak bir başka yerde toplanır. .

4. Konsey, toplantılarında, Cemiyet'in görev alanına giren ya da dünya barışını ilgilendiren her sorunu ele almağa yetkilidir.

5. Konseyde temsil edilmeyen herhangi bir Cemiyet Üyesi, kendisini özellikle ilgilendiren bir sorun Konseyde görüşüldüğü zaman, Konseye bir Temsilci göndererek, Konsey üyesi sıfatıyla katılmağa çağırılır.

²⁹³ Soysal, a.g.e., s.412.

6. Konseyde temsil edilen her Cemiyet Üyesinin yalnız bir oyu ve bir Temsilcisi vardır.

MADDE 5. 1. İşbu Misak'ta ya da İşbu Antlaşma hükümlerinde açıkça başka türlü öngörülen durumlar dışında, Genel Kurulun ya da Konseyin kararları, toplantıda temsil edilen Cemiyet Üyelerinin oybirliğiyle alınır.

2. Belirli sorunlara ilişkin olarak soruşturma yapmakla görevlendirilmiş komisyonların atanmasını da kapsamak üzere, Genel Kurul ya da Konsey toplantılarında ortaya çıkan bütün usul sorunları, Genel Kurulca ya da Konseyce düzenlenir ve toplantıda temsil edilen Cemiyet üyelerinin çoğunluğuyla karara bağlanır.

3. Genel Kurulun ilk toplantısı ile Konseyin ilk toplantısı, Amerika Birleşik Devletleri Başkanının çağrısı üzerine yapılacaktır.

MADDE 6. 1. Sürekli Sekreterlik, Cemiyet'in Merkezinde kurulmuştur. Sürekli Sekreterlik, bir Genel Sekreter ile gerekli görülecek sekreterlerden ve personelden oluşur.

2. İlk Genel Sekreter Ek'te gösterilmiştir. Bundan sonrası için, Genel Sekreter, Genel Kurulun çoğunluk kararıyla uygun bulması üzerine, Konseyce atanacaktır.

3. Sekreterler ve Sekreterlik personeli, Konseyin uygun bulması üzerine, Genel Sekreterce atanırlar.

4. Cemiyet'in Genel Sekreteri, bu sıfatıyla, Genel Kurulun ve Konseyin de Genel Sekreterliğini yapacaktır.

5. Sekreterliğin giderleri, Evrensel Posta Birliği'nin Uluslararası Bürosu için saptanmış oranlar içinde, Cemiyet Üyelerince paylaşılacaktır.

MADDE 7. 1. Cemiyet'in Merkezi, Cenevre'de kurulmuştur.

2. Konsey, bu Merkezi bir başka yerde kurmağa her an karar verebilir.

3. Cemiyet'in bütün hizmetlerinde ya da, Sekreterliği de kapsamak üzere, bunlara bağlı bütün dairelerde, kadınlarla erkekler eşit olarak görev alabileceklerdir.

4. Cemiyet Üyelerinin Temsilcileri ve Cemiyet görevlileri, görevlerini yaptıkları sırada, diploması ayrıcalıklarından ve bağışıklıklarından yararlanırlar.

5. Cemiyet'in, Cemiyet bürolarının yerleşmiş bulunduğu, ya da Cemiyet'in toplantılarının yapıldığı yapıların ve alanların dokunulmazlığı vardır.

MADDE 8. 1. Cemiyet Üyeleri, barışın sürdürülmesi için, ulusal silâhların, ulusal güvenlikle ortak bir eylemin gerekli kıldığı uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle bağdaşabilecek en düşük bir düzeye indirilmesi zorunluluğunu kabul ederler.

2. Konsey, her Devletin coğrafya durumunu ve içinde bulunduğu özel koşulları göz önünde tutarak, çeşitli Hükümetlerin incelemesine ve kararına sunulmak üzere, bu indirimin plânlarını hazırlar.

3. Bu plânlar, en az her on yılda bir, yeniden incelenecek ve, gerekirse, değiştirilecektir.

4. Çeşitli Hükümetlerin bu plânları kabulünden sonra, böylece saptanan silâhların sınırı, Konseyin rızası olmadıkça aşılamayacaktır.

5. Cemiyet Üyeleri, silâhların ve savaş gereçlerinin özel girişimce yapımının büyük sakıncalara yol açtığı görüşüyle, Konseyi, Cemiyet Üyelerinin güvenliklerine yetecek silâhlarla savaş gereçlerini kendileri yapamayan Cemiyet Üyelerinin gereksinmelerini de göz önünde tutarak, bunun kötü sonuçlarını önleyecek önlemleri salık vermekle görevlendirirler.

6. Cemiyet Üyeleri, silâhlarının erişmiş olduğu düzeye, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin programlarına ve savaşta kullanılmaya elverişli olan endüstrilerinin durumuna ilişkin bütün bilgileri en açık yüreklilikle ve eksiksiz olarak birbirlerine vermediği yükümlenirler.

MADDE 9. Misak'ın 1. ve 8. Maddeleri hükümlerinin yürütülmesi ve, genel olarak, kara, deniz ve hava kuvvetlerine ilişkin sorunlar üzerinde Konseye görüşünü bildirmek üzere sürekli bir Komisyon kuracaklardır.

MADDE 10. Cemiyet Üyeleri, bütün Cemiyet üyelerinin ülke bütünlüklerine ve şimdiki siyasal bağımsızlıklarına saygı göstermeği ve bunları dışarıdan gelecek herhangi bir saldırıya karşı korumayı yükümlenirler. Saldırı, saldırı tehdidi ya da tehlikesi durumunda, Konsey, bu yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlayacak yolları belirtir.

MADDE 11. 1. Cemiyet Üyelerinden birine doğrudan doğruya dokunsun ya da dokunmasın, her savaşın ya da savaş tehdidinin bütün Cemiyet'i ilgilendirdiği ve Cemiyet'in ulusların barışını etkin bir biçimde korumaya özgü önlemleri almakla yükümlü olduğu kesin olarak açıklanır. Böyle bir durumda, Cemiyet'in herhangi bir Üyesinin istemesi üzerine, Genel Sekreter, Konseyi hemen toplantıya çağırır.

2. Bundan başka, Cemiyet'in herhangi bir Üyesinin, uluslararası ilişkileri etkileyecek nitelikte olan ve sonuç olarak uluslar arasındaki barışı ve bansın dayandığı iyi geçinmeyi bozacak bir durum üzerine Genel Kurulun ya da Konseyin dikkatini dostça çekmek hakkı olduğu da açıklanır.

MADDE 12. 1. Cemiyet'in bütün üyeleri, aralarında ilişkilerin kesilmesine varabilecek nitelikte bir anlaşmazlık çıkarsa, bu anlaşmazlığı ya hakemliğe ya da Konseyin incelemesine sunmayı kabul etmektedirler. Cemiyet Üyeleri, hakemlerin kararından ya da Konseyin raporundan sonra üç aylık bir süre geçinceye kadar, hiçbir durumda savaşa başvurmamağı da kabul ederler.

2. Bu maddede öngörülen bütün durumlarda, hakemlerin kararının akla yatkın bir süre içinde verilmesi ve Konsey raporunun, anlaşmazlık Konseye sunulduğu günden başlayarak, altı ay içinde hazırlanmış bulunması gerekir.

MADDE 13. 1. Cemiyet Üyeleri, aralarında, hakemlikle çözüme elverişli saydıkları bir anlaşmazlık çıkarsa ve bu anlaşmazlık diploması yoluyla istekleri karşılar bir biçimde çözülemezse, bu sorunun tümüyle hakemliğe sunulacağını kabul ederler.

2. Genel olarak hakemlikle çözüme elverişli anlaşmazlıklar arasında, bir antlaşmanın yorumlanmasına, herhangi bir uluslararası hukuk sorununa, doğruluğu saptanırsa uluslararası bir yükümlülüğe aykırılık oluşturabilecek bir olgunun gerçekliğine ya da böyle bir aykırılığın getirdiği ödencenin [tazminatın] niteliğine ya da kapsamına ilişkin anlaşmazlıklar gösterilebilir.

3. Anlaşmazlığın sunulduğu Hakemlik Mahkemesi, Tarafların gösterdikleri ya da daha önce yapılmış sözleşmelerde öngörülen mahkemedir.

4. Cemiyet üyeleri, verilen kararları iyi niyetle yerine getirmeği, bu kararlara uyacak hiçbir Cemiyet üyesine karşı savaşa başvurmamağı yükümlenirler. Kararın yerine getirilmemesi durumunda, Konsey bunu sağlayacak önlemleri önerir.

MADDE 14. Konsey, bir Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tasarısı hazırlamakla ve bu tasarıyı Cemiyet Üyelerine sunmakla görevlendirilmiştir. Bu Divan, Tarafların kendisine sunacakları uluslararası nitelikte her türlü anlaşmazlıklara bakacaktır. Divan, Konseyin ya da Genel Kurulun kendisine göndereceği her türlü anlaşmazlık ya da sorun üzerinde danışma görüşleri [istişarî mütalaalar] de verecektir.

MADDE 15. 1. Cemiyet Üyeleri, aralarında ilişkilerin kesilmesini doğurabilecek nitelikte bir anlaşmazlık çıkarsa, ve bu anlaşmazlık 13. Maddede öngörülen hakemliğe sunulmazsa, anlaşmazlığı Konseye götürmeyi kabul ederler. Bu bakımdan, üyelerden birinin, tam bir soruşturma ve inceleme için her türlü önlemleri alacak olan Genel Sekretere bu anlaşmazlığı bildirmesi yeterlidir.

2. Taraflar, davalarının açıklanmasını, kanıtlayıcı bütün olgular ve belgelerle birlikte, en kısa süre içinde Genel Sekretere vermelidirler. Konsey, bunların hemen yayınlanmasını buyurabilir.

3. Konsey, anlaşmazlığın çözülmesini sağlamağa çalışır; Konsey bunu başarır, yararlı saydığı ölçüde, olguları, bunların açıklamalarını ve önerdiği çözümü gösteren bir açıklama yayınlar.

4. Anlaşmazlık çözülememişse, Konsey, anlaşmazlıkla ilgili olguları, hak gözetirliğe ve bu anlaşmazlığa en uygun sayarak salık verdiği çözümleri bildirmek üzere, oybirliğiyle ya da çoğunlukla kabul edilen, bir rapor kaleme alır ve bu raporu yayınlar.

5. Konseyde temsil edilen Cemiyet Üyelerinden her biri de, anlaşmazlığın olgularına ve kendisinin varmış olduğu sonuçlara ilişkin bir açıklama yayınlayabilir.

6. Konseyin raporu, anlaşmazlığa Taraf bulunan Devletlerin Temsilcilerinin oylan hesaba katılmaksızın, oybirliği ile kabul edilmişse, Cemiyet Üyeleri, raporun içerdiği kararlara uygun hareket eden hiçbir Taraf Devlete karşı savaşa başvurmamayı taahhüt eder.

7. Konseyin raporu, anlaşmazlığa Taraf bulunan Devletlerin Temsilcilerinin oylan hesaba katılmaksızın, oybirliği ile kabul edilmişse, Cemiyet Üyeleri, hukuku ve adaleti korumak için gerekli görecekları biçimde davranmak hakkını ellerinde tutarlar.

8. Taraflardan biri, anlaşmazlığın uluslararası hukukun yalnız bu Tarafın ulusal yetkisine bıraktığı bir soruna ilişkin olduğunu öne sürerse ve Konsey de bunu kabul ederse, Konsey bunu raporunda belirtecek, ancak hiçbir çözüm salık vermeyecektir.

9. İşbu Maddede öngörülen bütün durumlarda, Konsey anlaşmazlığı Genel Kurula götürebilir. Taraflardan birinin istemesi üzerine de, Genel Kurul -bu istem, anlaşmazlığın Konseye sunulmasından başlayarak on dört gün içinde yapılmış olmak koşuluyla anlaşmazlığa bakacaktır.

10. Genel Kurula sunulan her sorunda, Konseyin eylemine ve yetkilerine ilişkin işbu Maddenin ve 12. Maddenin hükümleri, Genel Kurulun eylemine ve yetkilerine de uygulanır. Genel Kurulda her soruna ilişkin olarak, Tarafların Temsilcileri dışında, Konseyde temsil edilen bütün Cemiyet Üyelerinin ve Cemiyet'in öteki Üyelerinden bir çoğunluğun uygun bulunmasıyla hazırlanmış olan bir rapor, Konseyde Tarafların Temsilcileri dışında, Üyelerin oybirliğiyle hazırlanmış olan bir raporla eşdeğerde olacaktır.

MADDE 16. 1. Cemiyet üyelerinden biri, 12., 13. ya da 15. maddelerdeki yükümlülüklerine aykırı olarak savaşa başvurursa, Cemiyet'in bütün öteki üyelerine karşı, bu davranışıyla *ipso facto* bir savaş eyleminde bulunmuş sayılır. Bu üyeler onunla, ticaret ya da maliye ilişkilerini hemen kesmeği, kendi uyruklarıyla Misak'a aykırı davranan Devletin uyrukları arasında her türlü ilişkileri yasaklamağı ve Misak'a aykırı davranan bu Devletin uyrukları ile, Cemiyet üyesi olsun ya da olmasın, başka herhangi bir Devletin uyrukları arasında ticaret, maliye ilişkileriyle kişisel ilişkileri kesmeği yükümlenirler.

2. Bu durumda, Konsey, ilgili çeşitli Hükümetlere, Cemiyet yükümlülüklerine saygı göstermeği sağlayacak Silâhlı Kuvvetlere Cemiyet üyelerinden her birinin katacağı kara, deniz ve hava birlikleri konusunda öğütlemelerde [tavsiyelerde] bulunmakla görevlidir.

3. Cemiyet üyeleri, bundan başka, işbu madde gereğince alınacak ekonomik ve malî önlemlerin uygulanmasında, bunlardan doğabilecek zararları ve sakıncaları en az [minimum] düzeye indirmek için, birbirlerine karşılıklı yardımda bulunmağı kabul etmektedirler. Bunun gibi, Üye Devletler, Misak'a aykırı davranan Devletçe içlerinden birine yöneltilen herhangi bir özel önleme karşı direnmek için de, birbirlerine karşılıklı yardımda bulunacaklardır. Üye Devletler, Cemiyet'in yükümlülüklerine saygı gösterilmesini sağlamak için ortak eyleme katılan her Cemiyet üyesinin kuvvetlerinin kendi ülkesinden geçmesini kolaylaştırmak üzere gerekli önlemleri alacaklardır.

4. Misak'tan doğan yükümlülüklerden herhangi birine aykırı davranmaktan suçlu olan her Üye, Cemiyet'ten çıkartılabilir. Bu çıkartmaya, Konseyde temsil edilen bütün öteki üyelerin oybirliğiyle karar verilir.

MADDE 17. 1. Yalnız biri Cemiyet üyesi olan ya da hiçbiri Cemiyet üyesi olmayan iki Devlet arasında bir anlaşmazlık çıkması durumunda, Cemiyet üyesi olmayan Devlet ya da Devletler, anlaşmazlığı çözmek için, Konseyin uygun göreceği koşullar altında, Cemiyet Üyeleri için uyulması zorunlu olan yükümlülüklerle bağlı olmaya çağırılırlar. Bu çağın kabul edilirse, 12. maddeden 16. maddeye kadar olan maddeler, Konseyin gerekli göreceği değişikliklerle, uygulanır.

2. Bu çağında bulunur bulunmaz, Konsey, hemen anlaşmazlığın çeşitli yönleri üzerinde bir soruşturma açar ve bu özel duruma, kendisine en uygun ve en etkin görünen önlemi önerir.

3. Çağırılan Devlet, anlaşmazlığın çözümü için Cemiyet üyelerine düşen yükümlülükleri kabul etmeyerek, Cemiyet'e Üye Devletlerden birine karşı savaşa başvurursa, bu Devlete, 16. Madde hükümleri uygulanır.

3. Çağırılan iki Taraf da, anlaşmazlığın çözümü için Cemiyet üyelerine düşen yükümlülükleri kabul etmezlerse, Konsey, çatışmaları önleyecek ve anlaşmazlığın çözüme bağlanmasını sağlayacak her türlü önlemleri alabilir ve her türlü önerilerde bulunabilir.

MADDE 18. Cemiyet Üyelerinden birinin ileride yapacağı her antlaşma ya da uluslararası bağitlanma, Sekreterlikçe kütüğe yazılacak [tescil edilecek] ve olabilen en kısa süre içinde yayınlanacaktır. Bu antlaşma ya da uluslararası bağitlanmalardan hiçbiri, kütüğe yazılmadan önce bağlayıcı güçte olmayacaktır.

MADDE 19. Genel Kurul, zaman zaman, Cemiyet üyelerini, uygulanmaz duruma gelmiş antlaşmaların ve süregitmesi dünya barışını tehlikeye sokabilecek uluslararası durumların yeniden gözden geçirilmesine çağırabilir.

MADDE 20. 1. Cemiyet üyeleri, işbu Misak'ın, Misak hükümleriyle bağdaşmayan, aralarındaki bütün yükümlülükleri ya da antlaşmaları sona erdirdiğim, her biri kendi bakımından kabul ederler ve gelecekte bu çeşit hiçbir bağitlanmaya girmemeyi resmen yükümlenirler.

2. Üye Devletlerden biri, Cemiyet'e üye oluşundan önce, Misak hükümleriyle bağdaşmaz yükümlülükler altına girmişse, bu yükümlülüklerden kurtulmak için hemen gerekli önlemleri almak zorundadır.

MADDE 21. Barışın süregitmesini sağlayan hakemlik antlaşmaları gibi uluslararası üstlenmeler ve Monroe Doktrini gibi bölgesel antlaşmalar, işbu Misak'ın hiçbir hükmüyle bağdaşmaz sayılmayacaktır.

MADDE 22. 1. Savaşın sonra, daha önce kendilerini yöneten Devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu sömürgele ve ülkelere şu ilkeler uygulanır: Bu hakların gönençleri ve gelişmeleri kutsal bir uygarlık görevidir ve bu görevin yerine getirilmesi için işbu Misak'a güvenceler konulması gerekir.

2. Bu ilkenin uygulamada gerçekleştirilmesi için en iyi yöntem, bu halkların korunmazlığı [vesayetini], kaynakları, görgüleri ya da coğrafya durumları bakımından, bu sorumluluğu yüklenmeğe en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan uluslara emanet etmektir. Bunlar *manda*'yı, *mandataire* sıfatıyla ve Cemiyet adına yapacaklardır.

3. *Mandataire*'liğin niteliği, halkın gelişme derecesine, ülkenin coğrafya durumuna, ekonomik koşullarına ve buna benzer bütün öteki durumlara göre değişik olmasını gerektirmektedir.

4. Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan kimi topluluklar, kendi kendilerini yönetmeye yetenekli olacakları zamana kadar, yönetimlerine bir *mandataire*'in

öğütleri ve yardımı kılavuz olmak koşuluyla, bağımsız uluslar olarak varlıkları geçici nitelikte tanınabilecek bir gelişme düzeyine erişmişlerdir. *Mandataire*'in seçilmesinde, her şeyden önce, bu toplulukların dilekleri göz önünde tutulmalıdır.

5. Öteki halkların, özellikle Orta Afrika halklarının, içinde buldukları gelişme derecesi, *mandataire*'in, buralarda ülkenin yönetimini, köle ticareti, silah ve alkol alım satımı gibi kötüye kullanmaları yasaklamayı; kamu düzeniyle ahlak kurallarının sürdürülmesinin gerektirdiklerinden başka kısıtlamalara bağlı olmaksızın, inanç ve din özgürlüğünü sağlamayı; berkitilmiş yerler [tahkimat] ya da kara ve deniz üsleri kurmayı ve yerli halka ülkenin kolluk [zabıta] düzenini ve savunmasını sağlamak amacı dışında, askerlik eğitimi yasaklamağı güvence altına alacak ve, aynı zamanda, Cemiyet'in öteki üyelerine de alışveriş ve ticaret konularında eşit olanaklar sağlayacak koşullar içinde, üstüne almasını gerektirmektedir.

6. Son olarak, Afrika'nın Güney Batısı ve kimi Güney Pasifik Adaları gibi ülkeler vardır ki, bunlar, nüfus yoğunluğunun azlığı, yüzölçümünün küçüklüğü, uygarlık merkezlerinden uzaklığı, *mandataire*'in ülkesine bitişikliği ya da birtakım başka durumlar yüzünden, yerli halkın yararına, yukarıda sözü edilen güvenceler saklı kalmak koşuluyla, en iyi biçimde ancak *mandataire*'in yasaları ile ve sanki kendi ülkesinin bir parçasıymış gibi yönetebilirler.

7. Her bir durumda, *mandataire*, yönetimini üzerine aldığı ülkeye ilişkin olarak, Konseye yıllık bir rapor gönderecektir.

8. *Mandataire*'in kullanacağı yetkenin [otoritenin], denetimin ya da yönetimin derecesi, Cemiyet Üyeleri arasında önceden yapılmış bir sözleşmeye konu olmamışsa, bunlar, her bir durumda, konseyce kesin olarak saptanacaktır.

9. *Mandataire*'lerin yıllık raporlarını almak, incelemek ve *mandat*'ların yürütülmesine ilişkin bütün sorunlar üzerinde Konseye görüş bildirmekle görevli, bir sürekli Komisyon kurulacaktır.

MADDE 23. Milletler Cemiyeti Üyeleri, şimdi var olan ya da sonradan yapılabilecek uluslararası sözleşmelerin hükümlerine uygun olmak ve bunlar saklı tutulmak koşuluyla:

a) Kendi ülkelerinde olduğu gibi, ticaret ve endüstri ilişkilerinin kapsamına giren bütün öteki ülkelerde, erkeklere, kadınlara ve çocuklara hak gözetir ve insancıl çalışma koşulları sağlamağa ve bu koşulları sürdürmeğe ve bu amaca erişmek üzere, gerekli uluslararası örgütleri kurmağa ve yaşatmağa çaba göstereceklerdir;

b) Yönetimleri altındaki ülkelerde yerli halka hak gözetir davranmayı yükümlenirler;

c) Kadın ve çocuk ticaretine, afyon ve buna benzer zararlı maddelerin alım-satımına ilişkin anlaşmaların genel denetimi ile Cemiyet'i görevlendirirler;

d) Silâh ve cephane ticaretinin denetiminin kamu yararı için zorunlu bulunduğu ülkelerde, bu ticaretin genel denetimi ile Cemiyet'i görevlendirirler;

e) Ulaşım ve transit özgürlüğünün güvence altına alınması ve sürdürülmesi ve Cemiyet'in bütün üyelerine ticaret konusunda hak gözetir bir işlem yapılmasını sağlamak için gerekli önlemleri alacaklardır. Bu konuyla ilgili olarak, 1914-1918 savaşı sırasında yakılıp yıkılmış olan bölgelerin özel gereksinimleri göz önünde tutulacaktır;

f) Hastalıkları önlemek ve bunlarla savaşmak için uluslararası önlemler almaya çalışacaklardır.

MADDE 24. 1. Çok taraflı antlaşmalarla daha önce kurulmuş bütün uluslararası bürolar, Tarafların kabul etmeleri koşuluyla, Cemiyet'in yetkisi altına konulacaktır, ileride kurulacak bütün başka uluslararası bürolar ve uluslararası nitelikte sorunların çözülmesiyle ilgili Komisyonlar Cemiyet'in yetkisi altına konulacaktır.

2. Genel sözleşmelerle düzenlenen, ancak uluslararası büroların ya da komisyonların denetimine girmeyen uluslararası nitelikteki bütün sorunlar için, Cemiyet Sekreterliği, Taraflar isterlerse ve Konsey kabul ederse, yararlı tüm bilgileri toplamak, dağıtmak ve gereken ya da istenen yardımlarda bulunmak zorundadır. Konsey, Cemiyet'in yetkisi altında bulunan herhangi bir büronun ya da komisyonun giderlerini sekreterlik giderleri içine sokabilir.

MADDE 25. Cemiyet üyeleri, sağlığın geliştirilmesi, hastalıklara karşı önleyici önlemler alınması ve bütün dünyada çekilen acıların azaltılması amaçlarını güden, gereği gibi yetkili kılınmış ulusal Kızıl-Haç gönüllü örgütlerinin kurulmasını ve bunların aralarında işbirliği yapmalarını desteklemeği ve kolaylaştırmağı yükümlenirler.

MADDE 26. 1. İşbu Misak'ta yapılacak değişiklikler, Temsilcileri Konseyi oluşturan Cemiyet üyelerince ve Temsilcileri Genel Kurulu oluşturan üyelerin çoğunluğunca onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecektir.

2. Cemiyet'in her Üyesi, Misak'ta yapılan değişiklikleri kabul etmemekte özgürdür; bu durumda, Cemiyet'in Üyesi olmaktan çıkmış olur.

MADDE 26. 1. İşbu Misak'ta yapılacak değişiklikler, Temsilcileri Konseyi oluşturan Cemiyet üyelerince ve Temsilcileri Genel Kurulu oluşturan üyelerin çoğunluğunca onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecektir.

2. Cemiyet'in her Üyesi, Misak'ta yapılan değişiklikleri kabul etmemekte özgürdür; bu durumda, Cemiyet'in Üyesi olmaktan çıkmış olur.

Madde 1 - Mandater, bu mandanın tatbik sahasına girdiği tarihten itibaren üç sene zarfında Suriye ve Lübnan için dahili bir nizamname tanzim edecektir. Dahili nizamname yerli, makamlar ile bilitilaf hazırlanacak ve mezkur arazi dahilinde sakin bütün ahalinin hak ve menfaatlerini nazarı itibara alacaktır. Mandater, Suriye ve Lübnan'ın müstakil hükümetler sıfat ile tedricen inkişaf ve tekamülünü teshile medar tedbirleri vazedecektir. Dahili nizamnamenin meriyet mevkiine vaz'ına intizaren Suriye ve Lübnan'ın idaresi işbu mandanın ruhuna uygun bir surette tedvir edilecektir.

Mandater manda ahvalinin müsait olduğu merteye mahalli muhtariyetler teşekkülünü teshil, tergip eyliyecektir.

Madde 2 - Mandater, mezkur arazide müdafaaya gayesiyle askerlerini idam edebilecek, dahili nizamnamenin meriyet mevkiine vaz'ına ve umumi emniyetin iadesine değin, bu arazinin müdafaasına muktazi yerli milisler teşkil ve bunları bu müdafaada ve asayişin muhafazası emrinde istihdam edebilecektir. Bu yerli kuvvetler ancak yukarıda zikredilen arazi ahalisinden toplanacaktır. Ondan sonra bu yerli kuvvetler, mandaterin bunlar üzerinde muhafaza edeceği otorite ve murakabe mahfuz kalmak şart ile yerli makamlara tabi bulunacaklardır. Mandaterin izni olmadıkça yerli kuvvetler yukarıda zikredilen maksatlardan gayri gayelerde kullanılamayacaklardır. Mandaterin Suriye ve Lübnan arazisi dahilinde ikame edilmiş bulunan kuvvetlerinin işesi masraflarına Suriye ve Lübnan'ın iştirak etmelerine hiçbir mani olmayacaktır. Mandater askerlerinin, her gûna malzeme, erzak ve mahrukatlarının müruru için Suriye ve Lübnan limanları ile demir Yollarından ve iki müvasala yollarından istifade etmek hakkını her vakit haiz bulunacaktır.

Madde 3 - Suriye ve Lübnan'ın harici münasebetleri ve ecnebi devletler konsoloslarının tasdiki memuriyetleri munhasıran mandaterin hukuku dahilindedir. Suriye ve Lübnan arazisi haricinde bulunan Suriye ve Lübnanlılar, mandaterin sefaret ve konsolosları tarafından himaye olunacaklardır.

Madde 4 - Mandater Suriye ve Lübnan arazisini kamilen veya kısmen ziyadan veya isticardan veya yabancı bir devlet tarafından kontrol konmasından vikaye eder. Uhudu atıkaya ve teamüle binaen vaktile Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yabancılar hakkında cari olan imtiyaz ve muafiyetler Suriye ve Lübnan'da, tatbik olunmayacaklardır. Mamafih altıncı maddede musarrah yeni adliye teşkilatı tatbik mevkiine konuluncaya kadar ecnebi konsolosluk mahkemeleri faaliyetlerine devam eyleyeceklerdir.

Madde 5 - Tebaaları mezkûr imtiyaz ve muafiyetlerden 1 Ağustos 1914 tarihine değin müstefit olan devletler evvelce bunların iadedden teessüsünden veya muayyen bir müddet zarfında tatbikinden feragat etmemiş oldukça bu imtiyaz ve muafiyetler mandanın hitamında ve bilamühlet tamamile, yahut alakadar devletlerce kararlaştırılacak tadilat ile tekrar iade olunacaktır.

Madde 6 - Mandater, Suriye ve Lübnan'da gerek yerlilere ve gerek yabancılarla bütün haklarını kafil bir adliye idaresi tesis eyleyecektir. Muhtelif halkın zati haklarına. Dini menfaatlerine riayet edilecek ve emniyet altında bulundurulacak ve hassaten mandater, vakıfların şer'i ahkama ve vakıfların dileklerine tamamile muvafık bir surette idaresini murakabe eyleyecektir.

---

²⁹⁴ Soysal, a.g.e., s.573.

Madde 7 - Suçluların geri verilmesi hakkında hususi mukavelenameler aktine intizaren yabancı devletlerle mandater arasında mer'i iadei mücrimin mukavelenameleri Suriye ve Lübnan arazisi dahilinde tatbik olunacaktır.

Madde 8 - Mandater serbestii vicdan emrinde ve umumi asayiş ve adabı ile kabili telif olan bütün dini ayinlerin serbestçe icrası hususunda her şahsa tam bir serbesti temin edecektir. Suriye ve Lübnan ahali arasında ırk, din veya dil farkları yüzünden bir müsavatsızlık olmayacaktır.

Mandater, Suriye ve Lübnan arazisi dahilinde kullanılan yerli lisanlarla yapılan tedrisata germi verecektir.

İdare tarafından umumi maarif hakkında isdar edilen umumi evamir ve talimata tevfi hareket edilmek şart ile cemaatlerin kendi azalarının kendi dilleri ile talimve terbiye edilmek üzere mekteplerini idame etmek emrindeki haklarına hiçbir veçhile haleb getirilmeyecektir.

Madde 9 - Mandater, fabrika meclislerinin idare işlerine ve muhtelif dinlere mensup dini cemaatlerin mabetlerinin tarzı idaresine müdahaleden tevakki edecek ve bunların muafiyetleri sureti mahsusada mükeffal kalacaktır.

Madde 10 - Mandaterin Suriye ve Lübnan'daki dini misyonerler üzerindeki murakabesi umumi asayişin ve hüsnü idarenin idamesine munhasır kalacaktır. Mezkur dini misyonerlerin serbestçe faaliyeti hiçbir veçhile ihlal edilmeyecektir. Bu misyonerlerin azası, faaliyetleri, din sahası haricine çıkmamak şart ile tabiiyetleri yüzünden bir gûna takyidi tedbirlere maruz kalmayacaktır.

Terbiye, maarif ve umumi muavenet hususunda mandaterin ve mahalli hükümetlerin haiz buldukları tanzim ve murakabe hakkı umumi surette mahfuz bulunmak şart ile dini misyonerler maarif ve muaveneti umumiye işleriyle de meşgul olabileceklerdir.

Cemiyeti Akvam azasından bir devlet tebaasının. şirket ve cemiyetler dahil. gerek vergi ve ticaret, gerek san'at ve mesleklerinin icrası emrinde, seyrisefain ve gemilerle tayyarelere yapılan muamele hususunda gerek mandaterin kendi tebaasına - şirket ve cemiyetler dahil - ve gerek herhangi bir ecnebi tebaasına nisbetle madun mevkide bırakacak tedbir alınmamasına tevessül etmek mandatare müterettip bulunacaktır. Mezkur devletler memleketlerinin birinden çıkan veya oralara gidecek olan mallara hiçbir farklı muamele vazedilmeyecektir. Adil şartlar dahilinde olmak üzere mezkur araziden transit serbest olacaktır.

Yukarıdaki ahkam mahfuz bulunmak kaydile, mandater lüzumlu görülecek her gûna rüsum ve tekalifi vazedebilecek veya mahalli hükümetler tarafından vaz ve ihdas ettirilebilecektir. Mandater veyahut onun vesasayı üzerine hareket eden hemhudut bir memleketle komşuluk dolayısıyla hususi bazı gümrük mukaveleleri aktedebilecektir. Mandater işbu maddenin ilk maddesi, ahkâmı mahfuz kalmak şart ile, marüzzikir arazinin tabii kaynaklarının inkişafını temine medar her türlü tedabir ittihaz edebilecek veya ettirebilecektir.

Bu tabii kaynakların inkişafına ait imtiyazlar Akvam Cemiyeti azasından bulunan bütün devletler tebaası arasındaki tabiiyet yüzünden bir fark gözetilmeksizin ve fakat mahalli hükümet otoritesinin tamamile mahfuziyeti şartlar ile verilecektir. Umumi inhisar mahiyetinde imtiyaz verilmeyecektir. Bu hüküm mandaterin Suriye ve Lübnan arazisinin net'ine olarak ve bu araziye mahalli ihtiyaçlara en muvafik görünen rüsum membaları bahşetmek veya bazı ahvalde gerek hükümet tarafından doğrudan doğruya veya hükümetin murakabesine tabi bir teşekkül vasıtasile inkişaf ettirilecek tabii kaynaklar inkişaf ettirmek hakkına hail teşkil etmez. Şurası meşruttur ki bu haktan mandater veya tebaası nef'ine hiçbir tabii kaynaklar inhisarı tevellüt edemeyeceği gibi yukarıda zikredilen iktisadi, ticari veya snai müsavatsızlık telif edilemeyecek bir rüşhan hakkı dahi tahaddüs etmeyecektir.

Madde 12 - Mandater Akvam Cemiyeti'nin tasvibi ile aşağıdaki mevzular hakkında akdedilmiş veya edilecek beyneddüvel umumi mukavelata Suriye veya Lübnan'a izafeten iltihak etmeğe mecbur olacaktır: üsera ticareti, uyutucu maddeler ticareti. esliha ve mühimmat ticareti, ticari müsavat, transit ve seyrisefain, havai seyrisefain serbestisi, posta telgraf veya telsiz telgraf münakalatı, güzel san'atların veya zanaatin himayesi.

Madde 13 - İçtimai, dini ve diğer ahval ve şerait müsait olduğu merteye, mandater, hayvanat ve nebatat hastalıkları da dahil olduğu halde hastalıklardan vikaye veya bunlarla mücadele edilmek üzere Akvam Cemiyeti tarafından ittihaz olunacak amme menfaatlerine ait tedbirlere Suriye ve Lübnan'ın iltihakını temin eyleyecektir.

Madde 14 - Mandater, tarihten on iki ay zarfında aşağıdaki hükümlere muvafık olarak asarı atika hakkında bir kanun tanzim edip mer'iyet mevkiine koyacaktır. Bu kanun Akvam Cemiyeti azasından bulunan devletlerin hepsine hafriyat ve asarı atika taharriyatı hususunda müsavaten muamele görmelerini temin edecektir.

1) Asarı atikadan maksut 1700 senesinden evvelki zamana ait her türlü beşeri faaliyet eseri veya mahsulüdür.

2) Asarı atikanın vikayesine mütedair kanun tehditten ziyade teşvik gayesini gütmelidir. Üçüncü fıkarda zikredilen ruhsatı haiz olmaksızın eski bir eser keşfedip bunu ait olduğu makama haber veren her şahıs bu keşfin kıymeti ile mütenasip bir ikramiyeye nail olacaktır.

3) Her eser ancak alakadar makarnın lehine teferru olunabilir. Meğer ki bu makam o eserin iştirasından sarfınazar ede. Bu makam tarafından verilmiş bir müsaade olmadıkça hiçbir antika memleket dışına çıkamaz.

4) Zarar kasti veya ihmâl ilcası ile bir antikayı tahrip eden veya bozan her fert tayin edilecek bir cezaya çarptırılacaktır.

5) Makamı aidinin müsaadesini haiz zevattan gayrilere asarı atika bulmak üzere araziye yerlerinden oynatmak veya hafriyat yapmak yasaktır.

6) Tarihi veya arkeolojik bir alaka ve mahiyet gösterebilen arazinin muvakkaten veya müstemirren istimlâkine müsait adilâne şartlar konacaktır.

7) Hafriyat icrasına müsaade ancak arkeolojik tecrübesi olduğu hakkında kafi derece teminatı haiz eşhasa verilecektir. Mandater, bu müsaadeleri verirken, hiçbir millet âlimlerini sebepsiz olarak bertaraf edecek surette hareket eylemeyecektir.

8) Hafriyat mahaseli hafriyatı yapan eşhas ile makamı aidi arasında bu makam tarafından tayin olunan nisbet dairesinde taksim olunabilecektir. Fennî sebeplerden ötürü mukasemeye imkan görülmezse kâşif, hafriyat mahaselinin bir kısmı yerine adilâne bir tavize nail olacaktır.

Madde 15 - Birinci maddede musarrah nizamnamei esası meriyet mevkiine girer girmez mandater idareyi teşkil etmek, yerli menabii inkişaf ettirmek ve fevaidi memleketçe kazanılmış olacak olan daimi mahiyetteki umumi inşaatı vücade getirmek için yapmış olduğu masarifin tesviyesi hakkında mahalli hükümetlerle uzlaşacaktır. Bu uzlaşma Akvam Cemiyeti meclisine tebliğ edilecektir.

Madde 16 - Fransızca ile Arapça Suriye ve Lübnan'ın resmi lisanları olacaktır.

Madde 17 - Mandater, işbu mandanın tatbiki için sene zarfında ittihaz edilmiş olan tedbirler hakkında Akvam Cemiyeti Meclisine bu heyetin noktai nazarılarına uygun senelik bir rapor gön derecektir.

Madde 18 - İşbu mandanın hükümlerinde yapılacak her tadil için Akvam Cemiyeti meclisinin muvafakatı lazımdır.

Madde 19 - Mandanın sonunda, Akvam Cemiyeti Meclisi Suriye ve Lübnan idaresi tarafından "Pension" veya tekaüdiyeler dahil olduğu halde usulen vukubulan mali taahhütlerin atiyen de halelden vikayesi için olanca nüfuzunu kullanacaktır.

Madde 20 - Mandater kendisi ile Cemiyeti Akvama mensup diğer bir aza arasında manda ahkâmının tefsir veya tatbikına müteallik olarak tehdüs edebilecek her gûna ihtilâfın müzakerat yol ile tesviye edilmeyecek olduğu takdirde Akvam Cemiyeti misakının on dördüncü maddesinde musarrah bulunan beyneddüvel daimi adalet divanına havale edilmesini kabul eder.

1922 senesi temmuzunun yirmi dördüncü günü Londra'da bir nüshai asliye olarak tanzim ve Akvam Cemiyeti kâtipliği evrakına tevdi olunmuştur. Aslına muvafık oldukları musaddak suretler umumi kâtiplik tarafından Akvam Cemiyetinde aza bütün hükümetlere tevdi olunacaktır.

(Manda Suriye ve Lübnan'da 20 Eylül 1923 tarihinde mer'iyete girmiştir.)

**TÜRK VE RUM NÜFUS MÜBADELESİNE İLİŞKİN
SÖZLEŞME VE PROTOKOL²⁹⁵**

30 Ocak 1923

Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşmeyecektir.

Madde 2. Birinci Maddede öngörülen mübadele :

a) İstanbul'da oturan Rumları,

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye [Şehremaneti] sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş [etablis] bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır.

1913 Bükreş Antlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.

Madde 3. Karşılıklı olarak, üzerindeki Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar 1. inci Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

Madde 4. Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan'a gönderilecek ilk kabileyi oluşturacaktır.

Madde 5. İşbu Sözleşmenin 9. ve 10. Maddelerindeki çekinceler saklı kalmak üzere, bu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar verilmeyecektir.

Madde 6. Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin, hangi nedenle olursa olsun, gidişine hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza kovuşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

Madde 7. Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluğun edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, işbu Sözleşmenin imzası gününde edinmiş olacaklardır.

Madde 8. Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtmakta serbest olacaklardır. Bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş resmi ya da herhangi başka bir resim alınmayacaktır.

---

²⁹⁵ Soysal, a.g.e., s.185.

Bunun gibi, işbu Sözleşme uyarınca bağıtlı Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastahaneler, dernekler, birlikler ve tüzel kişiler, ya da, ne çeşit olursa olsun, başkaca tesisler personelini de kapsamak üzere) kendi topluluklarının taşınır mallarını yanlarında serbestçe götürmeğe ya da taşıtırmağa haklı olacaktır.

11. Maddede öngörülen Karma Komisyonunun tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşım işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

Taşınır mallarının tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi 9. Maddede öngörülen arıtım işlemine temel alınmak üzere, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonuna sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.

Madde 9. 8. Maddede söz konusu olan göçmenlerin ve toplulukların, kent ya da köylerdeki taşınmaz malları ile bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca arıtılacaktır :

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunup mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da yardım kurumlarının malları da, özdeş koşullar içinde, arıtılacaktır.

Madde 10. Bağıtlı Yüksek Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3. Maddesi uyarınca nüfus mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselerin taşınır ya da taşınmaz mallarının arıtımı, 9. madde uyarınca ve Türkiye ile Yunanistan'da, 18 Ekim 1912 gününden bu yana yürürlüğe konulmuş yasalara ve her çeşit yönetmeliklere göre, ya da başka herhangi bir zorunlu, [müsadere], zorla satım alım v.b. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiç bir önleme konu olmaksızın, yürütülecektir. İşbu Maddede ve 9. Maddede söz konusu mallar, bu çeşit bir önleme konu olursa, bu mallara, 11. Maddede öngörülen Komisyonca, bu önlemler uygulanmamışçasına, değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselerin olup da mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912'den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçilecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bunun onarılması için mal sahiplerinin yararına bir zarar - giderim saptayacaktır. Bu zarar - giderimin tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştırılan taşınmaz malın bulunduğu ülke Hükümetinin borcuna geçirilecektir.

8. ve 9. Maddelerde söz konusu kimseler, şu ya da bu yoldan yararlanmaktan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarının kendilerine geri verilmesi, Savaş öncesi ortalama gelir temel alınarak ve Karma Komisyonca saptanacak yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve Türkiye'de Rumların benzer tesislerinin arıtımına girişirken, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını bütünüyle korumak amacıyla, daha önce yapılmış Antlaşmalarda kabul edilen ilkelerden esinlenecektir.

11. Maddede öngörülen Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.

Madde 11. İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her birinden dört ve 1914-1918 Savaşına katılmamış

Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan, bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunan üye ile Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı kalarak çalışacak Alt - Komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, Alt - Komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

Madde 12. Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve 9. Madde ile 10. Maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır.

Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen arıtım işinin yöntemlerini saptayacaktır.

Karma Komisyon, genel olarak, işbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği önlemleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek tüm sorunları karara bağlamağa tam yetkili olacaktır.

Karma Komisyonun kararları oy çoğunluğu ile alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarılara ilişkin tüm itirazlar Karma Komisyonunca kesin olarak karara bağlanacaktır.

Madde 13. Karma Komisyon, ilgilileri dinlendikten ya da dinlemeye yöntemi uyarınca çağırıdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca artırılması gereken taşınmaz mallara değer biçirme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır.

Artırılacak mallara değer biçilmesinde, bu malların altın para ile olan değeri temel sayılacaktır.

Madde 14. Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallar için borçlu kalınan para tutarını belirten bir açıklama belgesi verecektir.

Bu açıklama belgeleri temel sayılarak borçlu kalınan para tutarları, arıtımın yapılacağı ülke ile Hükümetinin, göçmenin bağlı olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla eşdeğerde ve nitelikte, mal alması gerekecektir.

Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde açıklama belgeleri temeli üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkartılacaktır.

Arıtım işlemi bütünlendiği zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme için süre tanınmasını isterse, Komisyon, yıllık en çok üç taksitle ödenmesi koşulu ile, bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça önemli ve daha uzun sürelerin tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine dek, Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde ödenmesi gereken borç senetleri çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar gösterecektir. Bu sağlancalar, Yunanistan'da Uluslararası Komisyonca, İstanbul'da Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye] Meclisince işletilecek ve bunların gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Konseyi bunların neler olacağını saptamaya yetkili olacaktır.

Madde 15. Göçü kolaylaştırmak amacıyla ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı koşullarla, Komisyona öndelik olarak ödemede bulunulacaktır.

Madde 16. Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimseler ile bu kimselerin gidecekleri ülkelere götürülmek üzere varacakları limanlara yapılacak bildirimlere ilişkin tüm sorunlar üzerinde, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon ile anlaşacaklardır.

Bağıt Yüksek Taraflara, mübadele edilecek halklara, gidişleri için saptanmış günden önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere, doğrudan ya da dolaylı hiç bir baskıda bulunmamağı, karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağıt Yüksek Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiç bir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamağı da yükümlenirler.

2. Madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerini ve bu kimselerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyeceklerin gidişini engelleme nedeni olarak öne sürülemeyecektir.

Madde 17. Karma Komisyonun ve kollarının, çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyona saptanacak oranlara göre, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.

Madde 18. Bağıt Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler.

Madde 19. İşbu Sözleşme, Bağıt Yüksek taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşmasının bir parçasıymış gibi özdeş güçte ve değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, söz konusu Antlaşma Bağıt Yüksek Tarafların her ikisince onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecektir.

**TÜRKİYE İLE İNGİLTERE VE İRAK ARASINDA SINIR VE İYİ
KOMŞULUK (MUSUL) ANTLAŞMASI²⁹⁶**

5 Haziran 1926

Birinci Fasıl: Türkiye ile Irak Arasındaki Hudut

Madde 1: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.

Madde 2: Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tesbit edilmiş hudut bu antlaşmaya bağlı 1/250000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasında aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.

Madde 3: 1. Maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir "Hudut Komisyonu" kurulacak, bu komisyon Türkiye Hükümetince tayin olunacak iki yetkili ve İngiltere ile Irak Hükümetleri tarafından beraberce tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre Cumhurbaşkanı İsviçre vatandaşları arasından seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburî olacaktır.

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonun vazifesini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahallî makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alâmetlere riayet etmeyi taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hudut belirleme kesin zabıtnamesi ve buna ekli harita ve vesikalar üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'na imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere, Fransa Hükümeti'ne verilecektir.

Madde 4: 1. madde mucibince Irak'a terk edilen arazideki ahâlînin tabiiyeti Lozan Antlaşması'nın 30–36. maddelerine dayanılarak halledilecektir.

Taraflar Lozan Antlaşması'nın 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay müddetle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla beraber Türkiye, ahâlîden seçme haklarını Türkiye uyuğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

Madde 5: Taraflardan her biri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüt eder.

²⁹⁶ Soysal, a.g.e., s.581.

İkinci Fası: Türkiye ile Irak Arasındaki İyi Komşuluk Münasebetleri

Madde 6: Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır mıntikasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak maksadıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüt ederler.

Madde 7: 11.Maddede zikredilen yetkili memurlar sınır mıntikasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.

Madde 8: 11.Maddede zikredilen yetkili memurlar, buldukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir.

Haberdar edilecek memurlar ellerindeki bütün vasıtalarla söz konusu fiillerin fâillerinin sınırdan geçmelerine mani olmaya gayret edeceklerdir.

Madde 9: Silahlı bir veya birkaç kişi sınır mıntikasında bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır mıntikasına ilticâ ederse oranın, bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya

ile birlikte, uyuğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburîdir.

Madde 10: Antlaşmanın işbu faslının tatbik mıntikası Türkiye'yi Irak'tan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanında 75 km. derinliğinde bulunan mıntikadır.

Madde 11: Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumî işbirliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askerî sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahallî bilgilerin ve acil tebligatın teatisi için Türkiye tarafından vâililerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho, kaymakamı; İmâdiye, Zibar, Revanduz kaymakamlarıdır.

Türkiye ve Irak hükümetleri gerek on üçüncü maddede zikrolunan Dâimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasî yolla birbirini haberdar ederek, idarî sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

Madde 12: Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyuğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmî veya siyasî mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır. Taraflar sınır mıntikasında diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13: Antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan mürekkeb bir "Dâimî Hudûd Komisyonu" kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ve Irak'ta toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır mıntika memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takib eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho'da toplanacaktır.

Üçüncü Fası: Genel Hükümler

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak hükümeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesi'nin 30.maddesi mucibince "Turkish Petroleum

Kumpanyası”ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10’unu Türkiye Hükümeti’ne ödeyecektir.

Madde 15: Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir “suçluların iadesi” antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeğe karar vermişlerdir.

Madde 16: Irak hükümeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasî hareketlerinden dolayı tedirgin etmemeği ve onlara en geniş manada bir genel af tanımayı taahhüt eder.

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17: Bu antlaşma tasdiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır.

Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki sene sonunda taraflardan her biri söz konusu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir sene sonra geçerli olacaktır.

Madde 18: Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara’da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması’nı imza eden devletlere gönderilecektir.

MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ²⁹⁷

(Montreux)

20 Temmuz 193

MADDE 1. Bağlı Yüksek Taraflar, Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğü ilkesini kabul ederler ve doğrularlar.

Bu özgürlüğün kullanılışı bundan böyle işbu Sözleşme hükümleriyle düzenlenmiştir.

KESİM I. TİCARET GEMİLERİ

MADDE 2. Barış zamanında, ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, aşağıdaki 3. madde hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir işlem (formalite) olmaksızın, Boğazlardan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) tam özgürlüğünden yararlanacaklardır. Bu gemiler, Boğazlar'ın bir limanına uğramaksızın transit geçerlerken, Türk makamlarınca, alınması işbu Sözleşmenin I sayılı Ek'inde öngörülen vergilerden ve harçlardan başka, bu gemilerden hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır.

Bu vergilerin ya da harçların alınmasını kolaylaştırmak üzere, Boğazlardan geçecek ticaret gemileri, 3. maddede belirtilen istasyonun görevlilerine adlarını, uyrukluklarını, tonajlarını, gidecekleri yer ve nereden geldiklerini bildireceklerdir.

Kılavuzluk ve yedekçilik (römorkörcülük) isteğe bağlı kalmaktadır.

MADDE 3. Ege Denizi'nde ya da Karadeniz'den Boğazlar'a giren her gemi, uluslararası sağlık kuralları çerçevesinde Türk yasalarıyla konulmuş olan sağlık denetimi için, Boğazların girişine yakın bir sağlık istasyonunda duracaktır. Bu denetim, bir temiz sağlık belgesi (patentsi) ya da işbu maddenin 2. fıkrasındaki hükümlerin kapsamına girmediklerini doğrulayan bir sağlık bildirisi gösteren gemiler için, gündüz ve gece, olabilen en büyük hızla yapılacak ve bu gemiler Boğazlardan geçişleri sırasında başka hiçbir duruş zorunda bırakılmayacaklardır.

İçinde veba, kolera, sarı humma, lekeli humma (typhus exanthématique) ya da çiçek hastalığı olayları bulunan ya da yedi günden az bir süre önce bu hastalıklar bulunmuş olan gemilerle, bulaşık bir limandan beş kez yirmi-dört saatten az bir süreden beri ayrılmış olan gemiler, Türk makamlarının gösterebilecekleri sağlık koruma görevlilerini gemiye almak üzere, sağlık istasyonunda duracaklardır. Bu yüzden, hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır; sağlık koruma görevlileri Boğazların çıkışında bir sağlık istasyonunda gemiden indirileceklerdir.

MADDE 4. Savaş zamanında, Türkiye savaşı değilse, ticaret gemileri, bayrak ve yük ne olursa olsun, 2. ve 3. maddelerde öngörülen koşullar içinde Boğazlardan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Kılavuzluk ve yedekçilik (römorkörcülük) isteğe bağlı kalmaktadır.

MADDE 5. Savaş zamanında, Türkiye savaşırsa, Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek koşuluyla, Boğazlarda geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Bu gemiler Boğazlara gündüz girecekler ve geçiş, her seferinde, Türk makamlarınca gösterilecek yoldan yapılacaktır.

²⁹⁷ Soysal, a.g.e., s.509.

MADDE 6. Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumunda, 2. madde hükümlerinin uygulanması yine de sürdürülecektir; ancak, gemilerin Boğazlara gündüz girmeleri ve geçişin, her seferinde, Türk makamlarınca gösterilen yoldan yapılması gerekecektir.

Kılavuzluk, bir durumda, zorunlu kılınabilecek, ancak ücrete bağlı olmayacaktır.

MADDE 7. "Ticaret gemileri" terimi, işbu Sözleşmenin II. Kesiminin kapsamına girmeyen bütün gemilere uygulanır.

KESİM II. SAVAŞ GEMİLERİ

MADDE 8. İşbu Sözleşme bakımından, savaş gemilerine ve bu gemilerin nitelikleriyle tonajlarının hesabi için uygulanacak tanımlama, işbu Sözleşmenin II şayili Ek'inde yer alan tanımlamadır.

MADDE 9. Deniz kuvvetlerinin, sıvı olsun ya da olmasın, yakıt taşımak için özellikle yapılmış olan yardımcı gemileri, 13. maddede belirtilen ön-bildirim koşuluna bağlı tutulmayacaklar ve Boğazları tek başlarına geçmek koşuluyla, 14. ve 18. maddeler gereğince sınırlamaya bağlı tonajlar hesabına katılmayacaklardır. Bununla birlikte, bu gemilerin, öteki geçiş koşulları bakımından, savaş gemileriyle bir tutulmaları süregitecektir.

Bir önceki fıkrada belirtilen yardımcı gemiler, öngörülen kurulmuşluktan, ancak silahları: yüzer hedeflere karşı en çok 105 milimetre çapında iki toptan, hava hedeflerine karşı en çok 75 milimetre çapında iki silahtan çok değilse yararlanabileceklerdir.

MADDE 10. Barış zamanında, hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler, ister Karadeniz'e kıyıdaş olan ister olmayan Devletlere bağlı bulunsunlar, bayrakları ne olursa olsun, Boğazlara gündüz ve aşağıdaki 13. ve sonraki maddelerde öngörülen koşullar içinde girerlerse, hiçbir vergi ya da harç ödemeksizin, Boğazlardan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Yukarıdaki fıkrada belirtilen sınıflara giren gemiler dışında kalan savaş gemilerinin ancak 11. ve 12. maddelerde öngörülen özel koşullar içinde geçiş hakları olacaktır.

MADDE 11. Karadeniz'e kıyıdaş Devletler, 14. maddenin 1. fıkrasında öngörülen tonajdan yüksek bir tonajda bulunan hattı harp gemilerinin (1) Boğazlardan geçirebilirler; su koşulları ki, bu gemiler Boğazları ancak tek başlarına ve en çok iki torpido (2) eşliğinde geçerler.

MADDE 12. Karadeniz'e kıyıdaş Devletler, bu deniz dışında yaptırdıkları ya da satın aldıkları denizaltılarını, tezgâha koyuştan ya da satın alıştan Türkiye'ye vaktinde haber verilmişse, deniz üslerine katılmak üzere Boğazlardan geçirme hakkına sahip olacaklardır.

Sözü edilen Devletlerin denizaltıları, bu konuda Türkiye'ye ayrıntılı bilgiler vaktinde verilmek koşuluyla, bu deniz dışındaki tezgâhlarda onarılmak üzere de Boğazlardan geçebileceklerdir.

Gerek birinci gerek ikinci durumda, denizaltıların gündüz ve su üstünden gitmeleri ve Boğazlardan tek başlarına geçmeleri gerekecektir.

MADDE 13. Savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi için, Türk Hükümetine diploması yoluyla bir ön bildirimde bulunulması gerekecektir. Bu ön-bildirim olağan süresi sekiz gün olacaktır; ancak, Karadeniz kıyıdaşı olmayan Devletler için bu sürenin on beş güne çıkartılması istenmeye değer sayılmaktadır. Bu ön bildirimde gemilerin gidecekleri yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş için ve gerekirse, dönüş için geçiş tarihleri belirtilecektir. Her tarih değişikliğinin üç günlük bir ön-bildirim konusu olması gerekecektir.

Gidiş için geçişte Boğazlar'a girişin, ilk ön-bildirimde belirtilen tarihten başlayarak beş günlük bir süre içinde yapılması gerekecektir. Bu sürenin bitiminden sonra, ilk ön bildirim için olan aynı koşullar içinde yeni bir ön-bildirimde bulunulması gerekecektir.

Geçiş sırasında, deniz kuvvetinin komutanı, durmak zorunda olmaksızın, Çanakkale Boğazı'nın ve Karadeniz Boğazı'nın girişindeki bir işaret istasyonuna, komutası altında bulunan kuvvetin tam kuruluşunu bildirecektir.

MADDE 14. İşbu Sözleşme'nin 11. maddesinde ve III sayılı Ek'inde öngörülen koşullar dışında,

Boğazlarda transit geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek (tavan) toplam tonajı 15.000 tonu aşmayacaktır.

Bununla birlikte, bir önceki fıkrada belirtilen kuvvetler dokuz gemiden çok gemi içermeyeceklerdir.

Karadeniz'e kıyıdaş olan ya da olmayan Devletlerin, 17. madde hükümleri uyarınca Boğazlar'daki bir limanı ziyaret eden gemileri bu tonaja katılmayacaktır.

Geçiş sırasında bir avaryaya uğramış olan savaş gemileri de bu tonaja katılmayacaktır; bu gemiler, onarım sırasında, Türkiye'ce yayımlanan özel güvenlik hükümlerine bağlı tutulacaklardır.

MADDE 15. Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri taşımakta olabilecekleri uçakları (1); hiçbir durumda, kullanamayacaklardır.

MADDE 16. Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri, avarya (2) ya da geminin teknik yönetimine bağlı olmayan bir aksaklık (3) durumları dışında, geçişleri için gerekli süreden daha uzun süre Boğazlar'dan kalamayacaklardır.

MADDE 17. Yukarıdaki maddelerin hükümleri, herhangi bir tonajda ya da kuruluşta olan bir deniz kuvvetinin, Türk Hükümetinin çağrısı üzerine, Boğazlardaki bir limana sınırlı bir süre için bir nezaket ziyaretinde bulunmasına hiçbir biçimde engel olmayacaktır. Bu kuvvet, 10., 14. ve 18. maddeler hükümleri uyarınca, Boğazlar'dan transit olarak geçmek için istenilen koşullar içinde bulunmuyorsa, Boğazlardan, giriş için izlediği yoldan ayrılacaktır.

MADDE 18. 1. Karadeniz kıyıdaş olmayan Devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri toplam tonaj aşağıdaki gibi sınırlandırılmıştır.

a) Aşağıda b) paragrafında öngörülen durum dışında, sözü geçen Devletlerin toplam tonajı 30.000 tonu aşmayacaktır;

b) Herhangi bir anda, Karadeniz'in en güçlü donanmasının (filosunun) tonajı işbu Sözleşmenin imzalanması tarihinde bu denizde en güçlü olan donanmanın (filonun) tonajını en az 10.000 ton asarsa, a) paragrafında belirtilmiş olan 30.000 tonluk toplam tonaj aynı ölçüde ve en çok 45.000 tona varıncaya değin arttırılacaktır. Bu amaçla, kıyıdaş her Devlet, işbu Sözleşmenin IV sayılı Ek'i uyarınca, Türk Hükümetine, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki donanmasının (filosunun) toplam tonajını bildirecektir; Türk Hükümeti de, bu bilgiyi, öteki Bağlı Yüksek Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ulaştıracaktır.

c) Karadeniz'e kıyıdaş olmayan Devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj, yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonajın üçte ikisiyle sınırlandırılmış olacaktır.

d) Bununla birlikte, Karadeniz kıyıdaş olmayan bir ya da birkaç Devlet, bu denize, insancıl bir amaçla deniz kuvvetleri göndermek isterlerse, toplamı hiçbir varsayımda 8.000 tonu aşmaması gerekecek olan bu kuvvetler, işbu Sözleşmenin 13. maddesinde öngörülen ön-bildirim gerekliliği olmaksızın, aşağıdaki koşullar içinde Türk Hükümetinden alacakları izin üzerine, Karadeniz'e girebileceklerdir: Yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonaj dolmamışsa ve gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılmayacaksa, Türk Hükümeti, kendisine yapılmış olan istemi aldıktan sonra en kısa süre içinde bu izni verecektir; sözü geçen toplam tonaj daha önce kullanılmış bulunuyorsa ya da gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılabırsa, Türk Hükümeti, bu izin isteminden, Karadeniz kıyıdaş Devletleri hemen haberli kılacak ve bu Devletler, haberli

kılındıklarından yirmi-dört saat sonra bir karşı görüş öne sürmezlerse, ilgili Devletlere istemlerine ilişkin olarak verdiği kararı en geç kırk-sekiz saat içinde bildirecektir.

Karadeniz'e kıyıdaş olmayan Devletler deniz kuvvetlerinin, Karadeniz'e bundan sonraki her girişi ancak yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen kullanılabilir toplam tonajın sınırları içinde yapılacaktır.

2. Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun, kıyıdaş olmayan Devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi-bir günden çok kalamayacaklardır.

MADDE 19. Savaş zamanında, Türkiye savaşan değilse, savaş gemileri 10. maddeden 18. maddeye kadar olan maddelerde belirtilen koşullarla aynı koşullar içinde, Boğazlar'da tam bir geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Bununla birlikte, savaşan herhangi bir Devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasak olacaktır; su kadar ki, işbu Sözleşmenin 25. maddesinin uygulama alanına giren durumlarla, saldırıya uğramış bir Devlete, Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesi içinde yapılmış, bu Misak'ın 18. maddesi hükümleri uyarınca kütüğe yazılmış (tescil edilmiş) ve yayımlanmış, Türkiye'yi bağlayan bir karşılıklı yardım antlaşması gereğince yapılan yardım durumları bunun dışında kalmaktadır.

Yukarıdaki fıkrada öngörülen kuraldışı durumlarda, 10. maddeden 18. maddeye kadar olan maddelerde belirtilen kısıtlamalar uygulanamayacaktır.

Yukarıdaki 2. fıkrada konulmuş geçiş yasağına karşın, Karadeniz'e kıyıdaş olan ya da olmayan savaş Devletlere ait olup da bağlama limanlarından ayrılmış bulunan savaş gemileri, bu limanlara dönebilirler.

Savaşan Devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'da herhangi bir el koymaya (1) girişmeleri, denetleme (ziyaret) hakkı (2) uygulamaları ve başka herhangi bir düşmanca eylemde bulunmaları yasaktır.

MADDE 20. Savaş zamanında, Türkiye savaşan ise, 10. maddeden 18. maddeye kadar olan maddelerin hükümleri uygulanamayacaktır; savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecektir.

MADDE 21. Türkiye kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayarsa, Türkiye'nin, işbu Sözleşmenin 20. maddesi hükümlerini uygulamaya hakkı olacaktır.

Yukarıdaki fıkranın Türkiye'ye tanıdığı yetkinin Türkiye'ce kullanılmasından önce Boğazlar'dan geçmiş olan, böylece bağlama limanlarından ayrılmış bulunan savaş gemileri, bu limanlara dönebileceklerdir. Bununla birlikte, su da kararlaştırılmıştır ki, Türkiye, davranışıyla işbu maddenin uygulanmasına yol açmış olabilecek Devletin gemilerini bu haktan yararlandırmayabilecektir.

Türk Hükümeti, yukarıdaki birinci fıkranın kendisine verdiği yetkiyi kullanırsa, Bağlı Yüksek Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine bu konuyla ilgili bir bildiri gönderecektir.

Milletler Cemiyeti Konseyi, üçte iki çoğunlukla, Türkiye'nin böylece almış olduğu önlemlerin hakli olmadığına karar verirse, ve işbu Sözleşmenin imzacıları Bağlı Yüksek Tarafların çoğunluğu da aynı görüşte olursa, Türk Hükümeti, söz konusu önlemlerle, işbu Sözleşmenin 6. maddesi uyarınca alınmış olabilecek önlemleri kaldırmayı yükümlenir.

MADDE 22. İçinde veba, kolera, sarı humma, lekeli humma (typhus exanthématique) ya da çiçek hastalığı olayları bulunan, ya da yedi günden az bir süre önce bu hastalıklar bulunmuş olan savaş gemileriyle, bulaşık bir limandan beş kez yirmi dört saatten az bir süreden beri ayrılmış olan savaş gemileri, Boğazlar'ı karantina altında geçecekler ve Boğazlar'ın bulaştırılmasına hiçbir olanak bırakmamak için gerekli korunma önlemlerini gemideki araçlarla uygulamak zorunda olacaklardır.

KESİM III. UÇAKLAR

MADDE 23. Sivil uçakların Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişini sağlamak amacıyla, Türk Hükümeti, Boğazların yasak bölgeleri dışında, bu geçişe ayrılmış hava yollarını gösterecektir; sivil uçaklar, Türk Hükümetine, ara sıra (tarifersiz) yapılan uçuşlar için üç gün öncesinden bir ön-bildirim ile, düzenli (tarifeli) servis uçuşları için geçiş tarihlerini belirten genel bir ön-bildirimde bulunarak, bu yolları kullanabileceklerdir.

Öte yandan, Boğazların yeniden askerleştirilmiş olmasına bakılmaksızın, Türk Hükümeti, yine de Türkiye'de yürürlükte olan hava ulaşımı yönetim kuralları uyarınca, Avrupa ile Asya arasında Türk ülkesi üzerinden uçmalarına izin verilmiş olan sivil uçaklara, tam bir güvenlik içinde geçmeleri için gerekli kolaylıkları sağlayacaktır. Bir uçuş izninin verilmiş olduğu durumlarda, Boğazlar bölgesinde izlenecek yol belirli dönemlerde gösterilecektir.

KESİM IV. GENEL HÜKÜMLER

MADDE 24. Boğazlar rejimine ilksin 24 Temmuz 1923 tarihli Sözleşme gereğince kurulmuş olan Uluslararası Komisyonun yetkileri Türk Hükümetine aktarılmıştır.

Türk Hükümeti, 11., 12., 14. ve 18. maddelerin uygulanmasına ilişkin istatistikleri toplamayı ve gerekli bilgileri vermeyi yükümlenir.

Türk Hükümeti, işbu Sözleşmenin, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilksin her hükmünün yürütülmesine göz kulak olacaktır.

Türk Hükümeti, yabancı bir deniz kuvvetinin yakında Boğazlar'dan geçeceği kendisine bildirilir bildirilmez, bu kuvvetin kuruluşunu, tonajını, Boğazlar'a giriş için öngörülen tarihi ve, gerekirse, olası dönüş tarihini, Bağlı Yüksek Tarafların Ankara'daki temsilcilerine bildirecektir.

Türk Hükümeti, Boğazlarda yabancı savaş gemilerinin gidiş-gelişini gösteren, ayrıca ticarete ve işbu Sözleşme'de öngörülen deniz ve hava ulaşımına yararlı bütün bilgileri kapsayan yıllık bir raporu Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ve Bağlı Yüksek Taraflara sunacaktır.

MADDE 25. İşbu Sözleşmenin hiçbir hükmü, Türkiye için ya da Milletler Cemiyeti'ne üye herhangi bir başka Bağlı Yüksek Taraf için, Milletler Cemiyeti Misakı'ndan doğan haklara ve yükümlülüklerle hâlel vermemektedir.

KESİM V. SON HÜKÜMLER

MADDE 26. İşbu Sözleşme olabilen en kısa süre içinde onaylanacaktır.

Onama belgeleri, Paris'te Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin arşivlerine konulacaktır.

Japon Hükümeti, onamanın yapılmış olduğu, Paris'deki diplomatik temsilcisi aracılığıyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirmekle yetinebilecek ve, bu durumda, onama belgesini olabilen en kısa süre içinde gönderecektir.

Türkiye'nin onama belgesini de içermek üzere, altı onama belgesi sunulur sunulmaz, bir sunuş tutanağı (procès-verbal de dépôt) düzenlenecektir. Bundan önceki fıkrada öngörülen bildiri, bu bakımdan, onama belgesi sunusu ile eşdeğerde olacaktır.

İşbu Sözleşme, bu tutmak tarihinden başlayarak yürürlüğe girecektir.

Fransız Hükümeti, bundan önceki fıkrada öngörülen tutanakla, sonradan sunulacak onama belgelerinin sunuş tutanaklarının doğruluğu onaylanmış birer örneğini bütün Bağlı Yüksek Taraflara verecektir.

MADDE 27. İşbu Sözleşme, yürürlüğe girişinden başlayarak, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşmasını imzalamış her Devletin katılmasına açık olacaktır.

Her katılma, diplomasi yoluyla Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, onun aracılığıyla da, bütün Bağıtlı Yüksek Taraflara bildirilecektir.

Katılma, Fransız Hükümetine yapılan bildiri tarihinden başlayarak geçerli olacaktır.

MADDE 28. İşbu Sözleşmenin süresi, yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, yirmi yıl olacaktır.

Bununla birlikte, işbu Sözleşmenin 1. maddesinde doğrulanan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süresi olacaktır.

Sözü edilen yirmi yıllık sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir Bağıtlı Yüksek Taraf, Fransız Hükümetine Sözleşmeyi sona erdirme ön-bildirimini vermemişse, işbu Sözleşme, bir sona erdirme ön-bildirim gönderilmesinden başlayarak, iki yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu ön-bildirim, Fransız Hükümetince, Bağıtlı Yüksek Taraflara iletilecektir.

İşbu Sözleşme, işbu madde hükümlerine uygun olarak sona erdirilmiş olursa, Bağıtlı Yüksek Taraflar, yeni bir Sözleşmenin hükümlerini saptamak üzere kendilerini bir konferanşa temsil ettirmeği kabul etmektedirler.

MADDE 29. İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, işbu Sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesini önerme girişiminde bulunabilecektir.

Bağıtlı Yüksek Taraflardan birinci yapılacak değiştirme isteminin kabul edilebilmesi için, bu istem 14. ya da 18. maddelerin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka bir Bağıtlı Yüksek Tarafça; başka herhangi bir maddenin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka iki Bağıtlı Yüksek Tarafça desteklenmesi gerekir.

Böylece desteklenmiş değişiklik istemi, içinde bulunulan beş yıllık dönemin sona ermesinden üç ay önce, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her birine bildirilecektir. Bu bildiri, önerilen değişikliğin niteliğini ve gerekçesini kapsayacaktır.

Bu öneriler üzerinde diplomasi yoluyla bir sonuca varmak olanağı bulunamazsa, Bağıtlı Yüksek Taraflar, bu konuda toplanacak bir konferanşa kendilerini temsil ettireceklerdir.

Bu konferans, ancak oybirliğiyle karar alabilecektir; 14. ve 18. maddelere ilişkin değişiklik durumları bu hükmün dışında kalmaktadır; bu durumlar için Bağıtlı Yüksek Tarafların dörtte üçünden oluşan bir çoğunluk yeterli olacaktır.

Bu çoğunluk, Türkiye'yi de içine alarak Karadeniz kıyıdaşı Bağıtlı Yüksek Tarafların dörtte üçüncü kapsamak üzere hesaplanacaktır.

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Ankara'da doğan Türker BENDER, Ankara İhsan Sungu İlkokulu, Mardin Cumhuriyet Ortaokulu, Mardin Savur Lisesi Orta Bölümü, Trabzon Fatih Süper Lisesi ve Ankara Yıldırım Beyazıt Süper Lisesi'nde ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra, 2002 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde üniversite öğrenimine başlamıştır. Ardından 2005 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Lisans ve 2007 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Eğitimine başlamıştır.

Kısa süre avukatlık yaptıktan sonra, 2010 yılında Jandarma Okullar Komutanlığı, Öğretim Başkanlığı'nda Hukuk Dersleri Öğretim Elemanı olarak göreve başlamış, İngilizce bilmekte, evli ve halen Ankara'da yaşamaktadır.